

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

حسین دوزگون / علی رضا اوختای

محمد باقر حلخالی و تعلیمیه

گردآوری، ترجمه و تنظیم:

محمد داوریار

سرشناسه: محمدزاده صدیق، حسین، ۱۳۲۴ -

عنوان و نام پدیدآور: محمدباقر خلخالی و ثعلبیه / حسین دوزگون، علیرضا اوختای؛ ترجمه و تنظیم محمد داوریار.

مشخصات نشر: تهران: تکریخت، ۱۳۸۹ .

مشخصات ظاهری: ۱۳۴ ص: جدول.

شابک: ۶-۳۱-۵۵۵۹-۶۰۰-۹۷۸ / یادداشت: ترکی.

موضوع: خلخالی، محمدباقر، - ۱۳۱۶ ق. / موضوع: شاعران ایرانی -- آذربایجان -- قرن ۱۳ ق. -- سرگذشت‌نامه

موضوع: شعر ترکی -- ایران -- قرن ۱۳ ق. -- تاریخ و نقد

شناسه افزوده: نابدل، علیرضا، ۱۳۲۳ - ۱۳۵۰ . / شناسه افزوده: داوریار، محمد، گردآورنده، مترجم

رده بندی کنگره: ۳۱۴PL / خ ۵۵ ۷۴ خ ۱۳۸۹ - رده بندی دیوبی: ۸۹۴/۳۶۱۱۰۹۲

شماره کتابشناسی ملی: ۶۶۵۹۹۰۲

محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

مؤلف: حسین دوزگون (حسین محمدزاده صدیق) / علیرضا اوختای (علیرضا نابدل)

گردآوری، ترجمه و تنظیم: محمد داوریار

نشانی: خیابان جمهوری، بعد از تقاطع سی تیر، جنب کوچه شیبانی، پلاک ۵۰۰، ط همکف

تلفن: ۶۶۷۲۵۵۹ - فاکس: ۶۶۷۲۷۵۰

سال نشر: ۱۳۸۹ - محل نشر: تهران - شمارگان: ۲۰۰ - چاپ اول

شابک: ۶-۳۱-۵۵۵۹-۶۰۰-۹۷۸

چند کلمه از ناشر

این کتابچه، در بردارنده‌ی ترجمه‌ی ترکی از مقاله‌ی حسین دوزگون (حسین محمدزاده صدیق) تحت عنوان محمدباقر خلخالی است که قبلاً در سال ۱۳۴۶ ش. در «مجله‌ی ارمغان» چاپ شده است. این مقاله را آقای محمد داوریار ترجمه کرده‌اند. در بخش دوم متن بازسایی شده‌ی مثنوی «تعلیبیه» سروده‌ی محمدباقر خلخالی آمده است که آن را علی‌رضا اوختای در سال ۱۳۴۶ بازسایی کرده است و از طرف آقای محمد داوریار ویرایش و آماده‌ی چاپ شده است.

لازم به ذکر است که حسین دوزگون و علی‌رضا اوختای در سال ۱۳۴۵ مشترکاً تصمیم می‌گیرند که «تعلیبیه» را به مردم معرفی کنند و میان خود قرار می‌گذارند که دوزگون مقاله‌ای در شرح احوال محمدباقر خلخالی بنویسد و اوختای متن «تعلیبیه» را امروزی کند که هر دو کار خود را به پایان می‌رسانند و بارها هر دو اثر به صورت جداگانه چاپ شده است و اینک هر دو را در یک کتابچه انتشار می‌دهیم.

پژوهشگر گرانقدر آقای داوریار بر کتابچه یک مقدمه‌ی ترکی هم نوشته‌اند که تاریخچه‌ی نگارش مقاله‌ی فوق و سروده شدن مثنوی را در آن بازگو کرده است.

ناشر

فهرست مطالب

۹.....	جدول آسان خوانی متون ترکی
۱۱.....	جدول اختصارات
۱۲.....	باشلانغىچ (محمد داوربار)
۱۲.....	۱. ايکى دوستون قرارى
۱۶.....	۲. ثعلبىيەدە فاسقى اصطلاحلار
۱۶.....	۳. سۆزۆن قدرتى
۱۹.....	۴. فۇلكلور
۲۰.....	۵. طبیعت عنصرلىرى
۲۰.....	۶. اسلامى اصطلاحلار
۲۱.....	۷. اجتماعى مسئىلەلر
۲۳.....	۸. قەرمانلار و شخصىتلىر
۲۴.....	۹. صنعتكارلېق
۲۶.....	۱۰. ميرزا محمىد باقر خلخالى و حقوق علمى
۲۸.....	۱۱. سۇن سۇز
۳۱.....	بىرىنجى بۇلۇم: محمىد باقر خلخالى نېن ياشايىپشى و اثرلىرى (حسىن دۆزگۈن)
۳۲.....	۱. مقدمە
۳۵.....	۲. ملامەتلىكىنەر خلخالى بارەسىنەدە معلوماتېمىز
۳۵.....	۳. رىحانة الادب
۳۶.....	۴. دانشمندان آذربایجان
۳۶.....	۵. فەھرەست كتابەلەرى چاپى
۳۷.....	۶. عبدالرزاق بەھمنىزىن مكتوبو
۳۹.....	۷. خلخالى نېن اوستادى ملاعىز زنجانى
۴۲.....	۸. دنيا گىلىشى و أنا يوردو
۴۳.....	۹. آنادان اۇلماسى و اۇئومۇ
۴۴.....	۱۰. خلخالى نېن عائىلەسى

فهرست مطالب

۷. خلخالى نىن اثرلىرى.....	۴۵
۸. ئىلەيە مىتۇىسىنىن خصوصىتلىرى	۴۵
۹. كتابىن آدى.....	۴۷
۱۰. كتابىن باشا چاتماسى نېن تارىخى	۴۸
۱۱. مولانا جلال الدين رومى دن تأثیرلىنىشى.....	۴۹
۱۲. آنا داستان.....	۵۳
۱۳. فرعى حكايىتلر.....	۵۹
۱۴. صوفيانە تدقىقلەر و معروضەلر.....	۶۰
۱۵. كتابىن تحليلى.....	۶۸
۱۶. خلقين ياشاپىشى.....	۷۰
۱۷. فولكلوردان تأثیرلىنىش.....	۷۳
ايكىنجى بولۇم: يئىنى دن ايشلنمىش ئىلەيە مىتى (علي رضا اوختاي)	۷۹
[باشلانپىش].....	۸۰
۱. آجلبىق.....	۸۳
۲. غربىت مقصدى ايلە حرکت	۸۴
۳. كىندە گىريش	۸۷
۴. خوش فرھىت	۹۰
۵. محكمە قورولۇر	۹۷
۶. مدافعه	۹۹
۷. شاهد اىستەمە	۱۰۱
۸. اعتراض	۱۰۴
۹. الله در گاهپىنا يالوارپىش	۱۰۶
۱۰. تعجىب	۱۰۷
۱۱. قورتولۇش	۱۰۹
۱۲. ياتما تۆلکۈ دالداسپىندا قۇى يئسىن آصلاح سنى	۱۱۷
۱۳. آى قۇجا قورد سىنە نەلر وارېمۇش!.....	۱۲۳

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

١٢٦	١٤ . بایرام.....
١٢٩.....	چتین سؤزجوّکلر

جدول آسان‌خوانی متنون ترکی

برای آسان‌خوانی متون ترکی، برخی تغییرات در نگارش کلمات ترکی در این کتاب اعمال کردیم که در جدول‌های زیر نشان می‌دهیم؛ و همچنین سعی کردیم شکل نگارش کلمات دخیل عربی و فارسی را نیز حتی‌الامکان مطابق مبدأ و اصل آن‌ها حفظ کنیم.

۱. جدول واکنگاری

معادل حروف لاتین		مثال	نشانه‌های و اکمه‌های ترکی
almaq	A , a	آلماق (گرفتن)	آ، ئا
əl	Ə, ə	ال (دست)	ا، ئه، ھ
ilan	İ, i	ایلان (مار)	ای، سی، ھی
qızıl	I, ı	قېزىل (طلا)	ای، بې، ې
sol	O, o	سول (چپ)	او، سو، ۋ
söz	Ö, ö	سۆز (سخن)	او، سو، ۋ
ulduz	U, u	اولدوز (ستاره)	او، سو، و
düzmək	Ü, ü	دۆزمك (چیدن)	او، سو، و
yel	E, e	بیتل (باد)	ائ، ئئ، ئە

۲. جدول آواکنگاری

نیانهای آواکهای ترکی	مثال	معادل حروف لاتین	
ب / ب / ب / ب	بوز (بیخ)	buz	B, b
پ / پ / پ / پ	اوپیمک (بوسیدن)	öpmek	P, p
ت / ت / ت / ت	تفوی (جشن)	toy	T, t
ث / ث / ث / ث	ثربیا	Süreyya	S, s
ج / ج / ج / ج	جان	can	C, c
چ / چ / چ / چ	چاخماق (آتش زنده)	caxmaq	Ç, ç
ح / ح / ح / ح	حوالا	Həvvə	H, h
خ / خ / خ / خ	خالیق	xalıq	X, x
د / د	داش (ستگ)	daş	D, d

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

ذ/ذ	ذوق	Z, z	zövq
ر/ر	بیر (یک)	R, r	bir
ز/ز	زیغ (اگل)	Z, z	ziğ
ڙ/ڙ	ڙاله	J, j	jalə
س/س/س/س	سرین (خنک)	S, s	sərin
ش/ش/ش/ش	شهید	Ş, ş	şəhid
ص/ص/ص/ص	صدق	S, s	sidq
ض/ض/ض/ض	ضلالت	Z, z	zəlalət
ط/ط	طور سینا	T, t	Tur-e Sina
ظ/ظ	ظل	Z, z	zill
ع/ع/ع/ع	جعفر	`	Cə`fər
غ/غ/غ/غ	باغ	Ğ, ğ	bağ
ف/ف/ف/ف	فنا	F, f	fəna
ق/ق/ق/ق	قاش (ابرو)	Q, q	qaş
ک/ک/ک/ک	کسمک (بریدن)	K, k	kəsmək
گ/گ/گ/گ	گزمک (گشتن)	G, g	gəzmək
ي/ي/ي/ي	دیله گیم (آرزویم)	Y, y	diləyim
ل/ل/ل/ل	لاله	L, l	lalə
م/م/م/م	میسکین	M, m	miskin
ن/ن/ن/ن	اینجه (ظریف)	N, n	incə
و/و	واخت (وقت)	V, v	vaxt
ه/ه/ه/ه	ھیلآل	H, h	hilal
ى/ى/ى/ى	یابان (دشت)	Y, y	yaban

جدول آسان‌خوانی متون ترکی

جدول اختصارات

صفت.	[ص. ب.]	ترکی.	[تر.]
مصدر.	[مصدر.]	عربی.	[عر.]
اسم مصدر.	[ا مصدر.]	اسم.	[.]
مصدر مرکب.	[مصدر مرکب.]	ترکیب اضافی.	[تر. ا.]
کنایه.	[کن.]	شبہ جملہ.	[شبہ جملہ.]
ترکیب وصفی.	[تر. و ص.]	صفت مرکب.	[صفت مرکب.]
اسم مرکب.	[ا مر.]	قید.	[ق.]
اسم جمع.	[ا. ج.]	فعل.	[ف.]
گیاه.	گیا.	جانور.	جان.
نشانه‌ی رجوع.	←	هنجایی بلند.	-
شمسی.	ش.	هنجایی کوتاه.	•
هجری.	هـ	معادل و معنای کلمه.	=)
صفحه.	ص	افزوده‌ی مصحح.	[]
رجوع کنید.	رک.	برای هر گونه توضیح.	()
جلد.	ج.	نشانه‌ی فارق.	/

باشلانغىچ

۱. ايکى دوستون قرارى

حسين دۆزگۈن و على رضا اۇختاي تبرىزدە ۱۳۴۶ - اينجي ايلين يايپىندا بير - بيرى ايله تابىش اولدولار، اۇختاي عالي تحصىلاتىنى حقوق علملىرىنىن قضا شعبهسى اوزره لىسانس درجهسى ايله سۇنا چاتىپمىش و دۆزگۈن فارس دىلى و ادبىاتىنىن لىسانس طلبەسى ايدى. هر ايکىسى معلم ايدىلر. اۇختاي «خوى» شهرىنىن اورتا تحصىلى يوخارى صىنيفلرى شاگىردىرىنە تدریس ائدىردى و دۆزگۈن بئش صىنيفلى ابتدايى مكتبى هرىسىن كىندرىنىن بىرىنندە تك باشپىنا ادارە ائدىردى. بىر ايل ياش فرقلىرى وار ايدى. هر ايکىسى شاعر ايدىلر. ادبىاتى و شعرى سئويردىلر. اونلارپىن يازىلار و شعرلىرى تبرىزدە چاپ اولان «آدینە» نشرىيەسى كى صمد بېرنىگى و بەرۋۇز دەقانى واسطەسىلە ادارە ائدىلىردى، چاپ اولوردو. هم اۇختاي و هم دۆزگۈن تبرىزدن تهراندا چاپ اولان «خوشە» مجلەسىنە مطلب گۆنەريردىلر و مجلەنин معروف باش كاتبى شاعر احمد شاملو اونلارپىن چاپى حاققىندا، گۈركەمىلى، مشھور و دنيا شەرتلى آذربايجانلى يازىچى و روح حكيمى غلامحسين ساعدى ايله مجلەنин فۇلكلورىك بؤلمەسىنده ادبى ياردەجىلىق مشورتى آپاراراق اونلارپى چاپ ائدىردى.

دۆزگۈن و اۇختاي ياي فصللىرى اكثەر گۆنلر بېرىلىكىدە قلم ووراردېلار. تبرىزىن «تربيت قرائت خاناسىندا» و تبرىزىن «ملى كتابخاناسىندا» مطالعە، تدقىق و مشاعرە يە مشغۇل اولوردولار. بعضاًدە بىر - بىرلىرىنىن اولرىنە يېغىشپىردىلار. جمعە گۆنلری صبح ساعت بئش دن «منصور» مدرسهسىنىن قارشىسىندا تۇپلانىپ،

باشلانغىچا

باشقۇ جوانلارلا بىرلىكىدە تېرىزىن اطرافىنىدا اولان «ھەرىبىرە» كىمىي يايلاق و سىرانگاھلارا گىندهرک، شعر و شاعرلىك بىساطىنى باغ – باغاتدا قوراردېلار. ائلە بۇ گۈنلەرde ايدى كى تصميم توتولار كى، آخوندما مامىتلىق خىالىنىن ان شهرتلى و معروف اثرى يعنى «تىلىيە» (تۆلکۈ ناغىلى)نىن اۋەزەرىندە ايشلەيىب، اونو تدقىق ائدىب، چاپا حاضرلانىنلار.

بئلە قرارا گىدىلر كى دۆزگۈن، مامىتلىق خىالىنىن شرح حالىنى و «تىلىيە» مىثنوسىنىن تحلىلى بارەسىنندە مقالە يازىپ، اۋختاى او مىثنونى اۋخوناقلى سادە و آنلاشىقلى دىلە نوجوانلار اوچۇن يئنى دن قوشوب و خلاصەسىنى حاضرلاسپىن.

تېزلىك ايلە ھەرىكىسى اۋەز عەھدىنە وفا ائدىب، سۆزلىرىنە عمل ائتدىلر. دۆزگۈنۈن عالمانىڭ مقالەسى (خصوصى شىرياط نتىجەسىنندە) فارسجا يازىپ، تەھاندا چىخان «ارمغان» آدلۇ مجلەنىن مختلف نىمرەلىرىندە چاپ اۇلۇردو. دۆزگۈنۈن حكىيم مامىتلىق خىالى حاقدىندا يازدېپى تدقىقى - تحلىلى و علمى - ادبى مقالەسى سۇنۇرالار «يىددى مقالە» عنوانلى كتابدا يئنى دن چاپ اۇلدو. اما اۋختاىنىن قىلمە آلدېپى «تىلىيە» منظومەسى تۈرك دىلەرنىن ئۇلۇغۇ اوچۇن، چاپىنا اجازە وئىرilmەدى. اما اوّزو كۈچۈرۈلەرك، الدن الـ دۇلـانـدى و اۋخوندو.

سۇنۇرالار ۱۳۵۷ - اينجى ايلە باش وئىرمىش اسلامى انقلابدان بىر ايل كىچىمىش، بىرىنجى دفعە اۇلاراق كتابجا شكلىنىدە نشر ائدىلدى. بركتلى عمرۇن ۶۵ باھارپى ياشايان دۆزگۈن ايندى ایراننىن گۈرگىلى، مثل سىز، بؤيۈك و بىلگىن ادبى، عالم، پروفېسور، يازىچى، شاعر، تدقىقاتچى و

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

استادلارپندان بىرىدىر كى يۈز عنوان دان آرتىق تدقىقى كتاب مؤلفى كىمى تانپىنپ، سايپلېر، سئچىلىپ، سايغىپ گؤستريلير.

اما، چوخ آجىناجاقلۇ، أغىرپى، اورەك داغلايىجى و تأسىف دۇغورو جو اما، اوختاى بىزىم آرامىزدا يۇخدور. او ياشاپىشى نېن جۇشۇن و جوان چاغپندا - ۱۳۵۰ - اينجى ايلدە اولۇمە محکوم ائدىلدى.

من كى ۱۳۴۸- ۱۳۴۹ - اينجى تحصىل ايليندە، اردبىل شەھرى نىن «آدرآبادگان» مدرسه نىن ۱۱ - اينجى صىنيفيندە اوستاد دۆزگۈن وۇن شاگىرى و او ايللەرن اۆز معلمى مىن يعنى جناب دۆزگۈن وۇن اوختاى ايله يۇلداشلىقلارى و ادبى - مدنى امكىداشلىقلارى ايله تانپىش ايدىم، او ايللەر و گۈنلىرىن عزيز خاطرەسىنى ياد ائتمىك اوچۇن، اوستادپىن تدقىقى - بدېرى و علمى - ادبى خصوصىتلى مقالەسىنى يعنى حكيم آخوند ملام محمدباقر خلخالى بارەسىنده كى يازىپىنى فارس دىلينىڭ ترجمە ائتدىم و الينىزدە كى كتابپىن بىرىنچى بؤلمەسى اۋلاراق محمدباقر خلخالى نىن ثعلبىيەسى و على رضا اوختاى بىن قۇشدوغو «تۈلکۈ كتابى» منظوم اثرى ايله ياناشىپ كتابپىن ايكىنجى و اوچۇنچۇ فصليندە چاپ ائدىلەمىسىنى مىصلحت بىلدىم.

ئىرى گلمىشken قىد ائتمىك لازىم دىر كى ملام محمدباقر خلخالى نىن «ثعلبىيە» اثرى نىن متنى ۱۶۲۰ بىت شعردىن عبارتدىر كى دۇنە - دۇنە چاپ اولۇبدور و دۆزگۈن اۆز مقالەسىنده ثعلبىيەنى تحليل و تقديم ائدىيىدىر. أما اوختاى بىن «تۈلکۈ كتابى» آدلۇ منظومەسى. ۴۰ بىت تشكىل ائدىر كى م. ب. خلخالى نىن ثعلبىيەسىنە اساسلاناراق، اصلىنده ايسە، ثعلبىيەنىن سئچگىن ناغبىلارى نېن يئىدى دن ايشلەلمىش شىكلى شعر دىلى ايله چاپا حاضر لانمىشدى.

باشلانغىچ ॥

نمونه اوچۇن بىر نىچە بىت شعرى «تىلىيە» و اۇختايىن يازدىغى تۆلکۈ
كتابىنىن متن لرىندىن آشاغىدا مقايىسلەلى صورتىدە قىد ائديرىك:

يئىدىن ايشلىنىش متن:

بئلە نقل ائيلە يىب ائلجه بىلنلر،
روایت باغچاسېندان گۈل درەنلر.
كى عالىمە يامانلىق كؤك سالاندا
يامان بىر تۆلکۈ وارمېش اصفهاندا.
نه وقدىر سالمايىپ بىر زاد اليئە،
كىچىپ بىر آى كى دىگىمېت دىلينە.

بئلە نقل ائيلە يىب ميرزا فلانى،
كلامى دۇغۇرۇدور يۇخدۇر يالانى.
كە بىر تۆلکۈ ديار اصفهاندا،
كە يىنى غىرت ملک جهاندا،
اليئە دوشىمە يىب قوت مناسب،
مرادىن وئرمە يىب چىخ ملاعىب.

يئىدىن ايشلىنىش متن:

دئدى تۆلکۈ كى: «قورتار آغلاماغىن،
منه ثابت اولوبىدور اوچ گناھىن:
بىرىسى: بى ادبىن اتىمەس شرم،
حىادان عارىسان، بىلمىزىن آزرم،
آداملار واركىن ھى بۇش حرصلنرسن،
يالان يېرە دوروب بىر يېر دئشرىن.
چاغپاراسان توپوچ اوچجاق خىردار،
گلهر بىچارە كىيم بىلمىز نە ايش وار.
چۈل ائولى عار و ناموسو يېبىسىن،
حىا آدابىنىن ترкиن دئىبىسىن.»

اصلى متن:

دئدى تۆلکۈ: «دئ قورتار درد و آھىن،
منه ثابت اولوبىدور اوچ گناھىن:
بىرىسى بى ادبىن، ائيلە من شرم،
حىادان عارىسان هەنج بىلەن آزرم.
حضور خلقىدە پرخاش ائدەرسن،
يالان يېرە دوروب بىر يېر دئىرسن.
چاغپاراسان توپوچ اوچجاق خىردار،
گلهر بىچارە كىيم بىلمىز نە ايش وار.
چۈل ائولى عار و ناموسو يېبىسىن،
حىا آدابىنىن ترкиن دئىبىسىن.»

تىلىيەنىن اصلى متنى و على رضا اۇختايىن ايشلەدىگى متنى مقايىسلەدن
سۇنرا، يېرىدىر كى اثرده اولان بعضى سجىيەوى جەھتلەر اشارە ئىدم:

۲. ثعلبیه‌ده فلسفی اصطلاح‌هار

ثعلبیه‌نین مؤلفى نين عاليملیگىنى بىز اوكتابى دقتله اوخودوقدا درك ائديرىك، زمانه سى نين مختلف علمرىنه درىندن يئىهلەنمەسى، ثعلبیه‌ده انکاس ائتمىشدىر. تدقىقاتىمپزا گۈرە اۇنون حقوق، شريعت، ادبىات، طبىعت، جمعىت شناسلىق، فولكلور، اخلاق، فلسفة، منطق، تارىخ، دىلچىلىك، گۈزلىك علملىرى حاقدىندا كفایت قىدەر معلوماتى وار ايمىش. مىن ايللەردىن بىر ئوگىرەنلىن اخلاقى، فلسفى و اجتماعى مفهوملارنى رمزلىرىنى آچىپ - آشكارلاماغا چالبىشىر. ثعلبیه‌ده كى فلسفى اصطلاح‌لار آشاغىدا كېلاردا عبارتدىر: فهم و كمال، فضىلت، عقلى - نقلى علملىرى عالماين تحليلى و وجودون تكمىلىلىكى، شەھوتلەنەن بىر جۆفتلىنك، تغافل، تعارض، تناقض، غمىن طغيان ائتمەسى، جانب چالقا لاماسى، يالقىزلىق، كىمسەسەزلىك، غىظە گلمك، سعادت، آرتىق طاماھلىق، خواب خيالات ايلن عمر سۆرمك، تحىّر قىدىنە بند اولوب قالماق، روحى احوالاتنى پۇزغۇنلۇغو و بولانماسى، عيش - عشرت و عياشلىقلار ياشاماق، قۇجالىق، نفس، دقت و نهايت آلتىمىش ياشلىي انسانپن كاملىكىنىه اشارە ائتمەسى.

۳. سۆزۈن قدرتى

بشرىتىن ايرەلەيىشىنى تأمين اىدن ان بؤيۈك قوه لەردىن بىرى «سۆز» اولموشدور. انسان سۆز، تارىخلە بىرلىكده تكمىللەشىب، زنگىنلەشىب، يعنى معنالار يئى كىفييتلەر، بديعى بۇيالار كسب ائتمىشدىر. «سۆز» همde «بدىعى سۆز صنعتى اولان ادبىات» قدرتلى ادراك و انکاس واسطەلرىندن بىرىنە چئورىلمىشدىر. خالقىمىز «قېلىنج ياراسىي ساغالار، سۆز ياراسىي ساغالماز» دئمىش. بو سۆزۈن قدرتى، جاذبەسى، ملاحتى، كىرى اۇنۇندا

باشلانغىچا

پرستش كار اولماقلابيرلىكده، عصرلدن برى متفكّرلىيميزين، شاعرلىيميزين،
صنعتكارلارېمىزىن سۆز اوزهرينده اوزون مشاهدهلرىنىن، دوشۇنجهلرىنىن،
كرچكلىكاله سۆزۈن مقايىسىنىن تلقين اشىيگى مدرك بير نىيجهسى كىمى
آنلاشىلمالىدېر. فضولي «سۆز» ايله علاقەدار دئىير:

خلقە آغزىن سرىنى هر دم قىلار اظهار سۆز،
بو نه سردىر كىيم اولور هر لحظە يۇخدان وار سۆز؟
آرتىران سۆز قدرىنى، صدق ايله قدرىن آرتىر،
كىيم نه مقدار اولسا، اهلين ائىلەر اول مقدار سۆز.
وئر سۆزه احىا كى توتدوقجا سنى خواب اجل،
ائده هر ساعت سنى اول يوخودان بىدار سۆز.
بىر نىگار عنبرىن خطدىر كۆنلەر آلماغا،
گۆسترىر هر دم نقاب غىيدىن رخسار سۆز.
خازن گىجىنهى اسراردىر، هر دم چكەر،
رشتهى اظهارە مىن - مىن گۆھر اسرار سۆز.
اولمايان غواص بحر معرفت، عارف دىگىل،
كىيم صدف تركىب تن دىر، لولۇي شەھوار سۆز.
گر چۈخ ايسترسن فضولي عزىزىن، آز ائت سۆز،
كىيم چۈخ اولماقдан قېلىپىدېر چۈخ عزيزى خوار سۆز!

و يا «ليلى و مجنون»دا دئىير:

جان سۆز دۆر اڭر بىلىرسە انسان،
سۆزدۆر كى دىگىللەر اوزگەدېر جان.

ملامحمد باقر خلخالى سۆزه سئوگى و سايغى ايله ياناشمىش، نطق نوعلىرىنە
دانېشىق خصوصىتلىرىنە، باجارېقلى، عاغېلىي و جاذبهلى صحبت آپارماغا فكر

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

وئرمیشیدیر. نطقین تأثیر قابلیتی، منظوم سۆزۆن يۈكىسک درجهلى تأثیرین دوبوب درک ائتمەگى، گۆزل و منطقى دانپىشماگى توصىيە ائتمىشىدیر. اوخوجولاربنا نصىحت ائدىيدىر كى تارتان - پارتان سۆزلىرى دۇغرو سانماسىنلار. سۆزۆ مختصر عرض ائتسىنلار، سۆز دئىنهندە دقت ائدب، بعضاً ده لال اولوب دانپىشماگى مصلحت بىلمىشىدیر.

«سۆز» خلقى يۈرمامالى، دانپىشاندا سۆزۆن موضوع دايىرەسىندىن كنارا چېخمامالى، ياغلىپى دىلىنى ايشە سالاتلاربىن سۆزلىرىنە و خوش دىل ايلە عرض ائدىلن حىلەلرە اينانمامالى، اوخوجولارى سۆزۆ جايدېرماقдан چكىنديرميش، سۆزدە دنیادان كىچىنلىرىن - يعنى ترك دىيالېپى تبلىغ ائدنلىرىن - عملده پىس نىتلرىنى درک ائتمىشىدیر.

سۆزلە باغلې ثعلبىەدن بىر نېچە بىت مثال:
اوزاندى سۆز كى قېلدى خلقى خستە،
گۈلۈم دورما يېشىن گەت مطلب اوستە.

بالام چوخ ائىلمە سۆزدە تعارض،
فيكىر وئرسن دانپىشمازسان تناقض.

سۆزۆن شىرين، اوزۇن پىس سن اىلاتدان،

منى سالما الله آلدانمارام من،
داها بۇش سۆزلىرى هەنج قانمارام من.

يالان عرض ائيله سم من بو کلامی،
یویوم بیر لحظه ده من جوت بالامي.

۴. فولکلور

شفاهی ادبیات، عصرلر بُويو خلقین امه‌گىنین مەحصولو اۋلان زنگىن بدیعى
صنعت اینجىلىرى خزىنەسىدیر.

آذربایجان خلقی نین مختلف زمانلاردا ياراتدېغى نعمەلر، باياتپلا، آتالار سۈزۈ، مىللەر، تاپماجالار، لطيفەلر و عاشق شعرى نىسلەن - نسلە، عصردن - عصرە كىچىھەك زمانەمۇزە قىدەر گلىپ چاتمىشىدىپ.

ملامحمد باقر خلخالی نین ثعلییه سینده چۆخلو فولکلوریک ماده لره راست گلیریک، ثعلییه دن اوگرندیگیمیز چۆخلو فولکلوریک معلوماتا اشاره ائدیریک. آتا، آنا، قوهوم، قارداش، باجی، اوغول و یولداشا حرمت ائتمک و غربته دایم اونلارین حسرتینى چكمك، قوهوم، قارداش ايچينده سازلانماق، ائل - اوبا، طايغا و قبيله عضولرى نين بير - بيرينه آرخا و هاييان اولماسي، غربت دردى، ظالم زمانه دن شكait، باشا قارا سالماق، الله حنا ياخماق، انليك - گيرشان ياخماق، آياق يالپن كربلايي گئتمك، قۇنالاق گلمك، قۇنالاقلارې عزيزلىمك و حرمتله قارشىلاماق، دوشگۇنلره آرخا چېخماق، اماملار، مقدس پىرلر، يئرلر و شخصيتلرە آند ايچمك، اللشىمك، اوتورماتق، ايشرلى فعاللىقلار آشېرماتق، نذر ائتمك و قربان وئرمك، پاي اوممماق، يئريكلەمك، بىت الحرامى زيارت ائتمك، اوزوجلوق مراسمى و سائەرە. اۋۇم و قېرىستانلا باغلى مراسىم، اۋۇم آياغىبىندا آتاني، آنانى، قوهوم، قارداشى، يولداشى، باجىنى و اۋلادلارې يادا سالماق، وصىت ائتمك، اۋلولره آغلاماق، ساچ تۈركىمك، جان بەسىرىن باشىنى دىز اۋستۇنە شال سالماق، جنازەنин اۋستۇنە شال سالماق،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

قازاندا حلوا چالماق، ملا دالپنجا قاچماق، اهل قبورو زیارت ائتمک، غملی مزارلارا آرزپلی، نیسگیللی یولون یولچولارپنا گؤز تیکن اوللولری و یاتاغی قارا تورپاق اولانلاری ياد ائتمک.

۵. طبیعت عنصرلری

طبیعت، صنعتین ان مهم موضوعلاربندان، صنعتکارپن الهام وئریجیلریندن و اونون سیرداشلاربندان دېر. طبیعتسیز صنعت معناسپزلاشپر، معنوی بوشلۇغا مبتلا اولنور. طبیعتسیز صنعت اولا بىلر، صنعتسیز طبیعت اولا بىلمز. طبیعت همیشه صنعتى مايانلاردېرپب، دۇلغونلاشدېرپب و زنگىنلىشىرىيەدىر. تمىزلى ادبیاتدا طبیعت عنصرلری نىن رۇلۇ، اساسلى، بىرىنچى درجهلى و جانلى رۇلا مالكىدىرلر. جمعىتىه مراجعت ائده بىلمەمك، صنعتکارى حيوانلارپن دىليچك دئىشك، اجتماعى دردلرى آجىناجاقلۇ و دۆزۈلمىز اقتصادى وضعىتى و آغىر مادى حياتى شرایطى سوئىلمە گە وادار ائدىر. ثعلبىەدن اوگىرەنيرىك كى طبیعتدەدە جمعىتەدە اولدوغو كىمى زورا كېلىق، ظلم، عدالتسىزلىك، گۆجلۈلۈك، يالنالقىق، قتل و غارت حاكمىدىر. ملامحمدباقر خلخالى عاليمجەسىنە طبیعتىن جانلى عالمىنە مراجعت ائتمىكلە اخلاقى - فلسفى، حياتى و اجتماعى مسئلەلرین چۈخۈنۈ حيوانلارپن دىلى ايلن بىان ائتمىشىدیر.

۶. اسلامى اصطلاحلار

حکيم ملامحمدباقر خلخالىنپن روحانىلىيگى و روحانىتە منسوبلوغو، دين خادمى، مفتى، واعظ، حاكم شرع، قاضى، دينى رهبر، الاهياتچى و الاهى معارفین معلمى اولدوغو اوچۇن عموماً الاهيات فلسفةسى، دينى علملى داڭەسىنە شريعت

باشلانغىچ ॥

قايدا - قانونو چرچوواسىندا حرکت اتتىشىدىر. اوْز زىيىندن چېخمامېش عقىدەلىرىنىه صادق اوْلموشدور. اونون مۇمن لىگى و دىندارلىغى ئىلىكىدە انعکاس تاپمىشىدىر. ئىلىكىدە آشاغىدا كې دىنىي اصطلاحلار مىرزە محمدباقرین محكىم عقىدەلى مسلمان اوْلدوغونا دلالت ائدير. وعظ، مسجد، تكليف، قيامت، شريعت، اهل شريعت، بىرخ - دوزخ، نماز، كفر، زاهدىك و احاديث نبوى و آيات قرآن سا تىز - تىز مراجعت ائتمەسى ...

٧. اجتماعى مسئله‌لر

ضدىتلى شرایط ده ياشايىپ يارادان مىرزە محمدباقر خلخالى، اوْزونون ادبى - بديعى يارادېجىلىغىنىدا جمعىتى نظره آلىپ، روحانى اوْلدوغو اوْچۇن ملاحظەلىرىنىدە آرتىق احتياطلى اوْلوبدور. بىش جمعىتىن ھىميشە ناراحت ائدن مباحثەلى مسئله‌لرى، اجتماعى «معين لىك» داخلىنده يعنى مشخص مناسبتلار اىچەرىسىنده تام دقىقلىكىلە تدقىق ائديپ، تحليلە جلب ائديپ، نظمە چكىپ، اونلار حاققىندا اوْخوجودا تام تصور ياراتماقلا، اوْخوجونو دۆشۈندۈرە - دۆشۈندۈرە سىلكەلەيىر، گۆلدۈرۈر، غەلندىرىرىر. بونونلا كفaiتلىنىم، سانكى اجتماعى حىاتدا اوْلان ضدىتلىر حاققىندا خىردارلىق ائدير.

جمعىتىه رئالىست، عاگىللەي و مترقى باخېشىن نتىجەسىدىر كى ئىلىكىدە كىمى منظوم اثرلر مىدانان گلىميش، يۆز اىلدىن آرتىق مىتىدە سئويمىش، اوْخونولوش، قورۇنماش، نىسللىرده ادبى يادگار اوْلاراق قالماش، حتى عوام جماعتين يعنى سوادسېزلاarda اونون آدى و مضمونو بارەدە معلومات الده اتتىشىلر.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

ثعلبیه تۆرك مىتىو شعرىنە يئنى اجتماعى مضمونلار و انسانى كىفييتلر آشپلاياراق، اونو يئنىلىشىرىمك و معاصرلىشىرىمك يۈلوندا حل ائدىجى آددىم آتمېش، يۆكىك طبىكارلىقلا يازپىمىش و مرکب اجتماعى - اقتصادى حادىھلىرىن بىديعى حىّينە ناڭل اولموشدور.

اجتماعى - انسانى مضمونلو حقىقتىلى، جاذبەلى و گرەكلى موضوعلارى، تېزلىكلە حس و درك اوْلونان «معين ضدىيتر» اساسپىندا ايرەلى سۆرمۇش، اونلارپىن فلسفى تحليلىنى وئرمىش و حياتپىن منفى - مثبت طرفلىرىنە عالىم - شاعر كىمى خصوصى هوس گۇستىرمىشىدىر.

بو خصوصىتلىر ھامېسىي ثعلبىهنىن مهم اجتماعى بىر منبع كىمى استفادە ائدىلمەسىنى، اجتماعى نظرىيە ياراتماق و ادبى - مدنى فكرىن تكاملۇ، ادبى بىر يادگار اوْلاراق تدقىق ائدىلىپ، قاجار شاهى يعنى ناصرالدین-ئىن شاھلىق دۇرۇنۇن اوئىگەنلىكمەسىنى گرەكلى قېلىپ.

ثعلبىه دە ايرەلى سۆرۈلن ان مهم اجتماعى مسئىلەلر:

آروادلارپىن آجىناجاقلۇي وضعىتى، يۇخسوللوق، آجلېق، فېرىداچچېلىق و آدام آلداتماق، زرنگلىك، يالتاقيق، لۇو غالىق، غەرەلنمك، سېرىتىقلېق، الله باخېمبىلىق و دىلنچىلىك احوال - روحىيەسى، خلقى تنگە گىتىرمك و آزار وئرمك، ادب - آدابى گۆزلىمەمك، شرات، اوسىزلىك، كىسىن صنفى اختلافلار، تسلىم اولوب، تعظيم ائتمك و نوکرچىلىك جەدلرى، يتىملىك، يۇلداشلىغا خيانىت، بدېختلىك، هرزەلىك، دىل ياراسى، بەھتان، غىيت و مذمت، امەك و چالىشقاڭلىق، تىبلىك و بطالتە نفترت بىسلهمەك، قۇناقپورولىك، قارېلارا حرمت بىسلهممەك، ايکى اوْزىلۇلۇك، انسانپىن

باشلانغىچا

سعادتى و مدنى - معنوی يۆكسلىشى و اونون حياتى - اجتماعى مقدراتى حاققىندا ناراحت اولماق.

٨. قەرمانلار و شخصىتلەر

ملا محمد باقر خىالى باجاريقلۇ روح حكىمىي كىمى منفى قەرمانلاربىن روحى حيات و روحى خستەلىكلىرىنى پۇزغۇن داورانېشىپنى، خستە روحونو، عاغېل ضعيفىلىگىنى، عقلى چاتېشمازلېپىنى، آيېقلېق رژيمىنە تابع اولوب - اولمامالارپىنى (اويانېقلېق سىستەمەنە باغلى ئولوب - اولمامالارپىنى) روحانى حياتپىن بۆتون اينجەلىكلىرىنى، حكمتلى افادەلرلە، دقىق معنالى كلاملارلا و اينجە آنلاملىپى عبارتلارە تحليل و تفسير ائدیر.

شخصىتلەرين جۈشгۇن تمايل و احتراسلارپىنى، روح يۆكسلىكىنى، اونلاربىن اخلاقىياتىپىن خصوصىتلىرىنى، حيات طلباتپىنى، هىجان و اضطرابلارپىنى، اورەك دؤيۇنۋەلرپىنى، روحى چىرىپىشىلارپىنى، فعال صورتىدە اۆزلەرنىن حياتى قابلىتلىرىنى تظاهر ائتىرىمەلرپىنى و اخلاقى وضعىتلىرى شرطلىدىرىن باشلىجا عامللىرىن اهمىتىنى قىمتلىدىرىر. حياتى، رئال محبىتى، حقىقى حس و هيچانلارپى شعرە گىتىرىر. شخصىتلەر حاققىندا تصور ياراداراق، روانشناسى معلوماتدان كفایت قىدر استفادە ئىدەرك قەرمانلاربىن فردى خصوصىتلىرى و او نسبت روحياتپىنى افادە ائدیر.

خۇرۇز، تۆلکۆ، تۆبىوق و قوردون احوالاتپى شرح اىدرىكىن، اونلاربىن داخلى عالمىنە نظر سالپىر. ضدىتلى بىر - بىرىنلى انكار اىدىن حسلر و فكرلىرىن عملە

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

گلمه‌سینی تصویر ائتمکله یاناشی، مربی لر، صوفیلر، عارف ارهنلر، ائلجه بیلنلر سیاسی فلسفی - اخلاقی آنلاپشلاری نصیحتلرینه آشپلاماق ایسته يیر.

قوردون رحمسیزلیک، وحشی لیک و دویمازلېغنبی، سوتلو گئچى لرین و آغ مالالرین قېشقېرتماسپندادا، بۇيلو اینكلرین قارنی نېن يېرتېلماسپندادا، كۆك قۇيونلارین، جوان اوغلانلارین آمانپنی كسیب قانپنی ايچمەسیندە و چۈبانلارین باشپنا اوپيونلار آچماسپندادا تجسم ائتديریر.

شخصیتلر آراسپنداداکی مناسبتلر و كىسکىن فرقىلر، اونلارین داورانپىش پۇزۇنتولارى، اونلارى مۇئىللشىرىلەمىسى، اوژۇنۇ قىمتلىنىدىرىمىسى و ادعا سویيەسى، ادراكىلارپنی فۇرما، سویيە و تکامىل جريانلارپنی دويغولارى نېن تصنیفاتى، حیاتى وارلىقلارپن نېن بۇتونلۇگۇ و شخصىت بىرلىگى نىن قورو لماسى اوز انعکاسپنی ثعلبىيەد تاپىشىدیر.

٩. صنعتكارلېق

شخصىتلرین لازىمېنجا دۇلغون ايشلەنمەسى، اونلارین داخلى عالمى نىن آچىلماسى، جانلىي حسللە افادە اولۇنماسى، درىندىن ايشلەنمىش دراماتىك وضعىتلر، معىن مناسبتلر و علاقەلر داخلىنده تحليل ائدىلەن ھەمین وضعىتلر، داراماتىك بحران شرایطىنده قەرمانلارین روحى اوقاتى، جىدى دراماتورژىك ضدىتىلر، قەرمانلارین شخصىت سویيەسىنە قالخاماسى، فردىلىشىمەسى، عمومى لىشىمەسى، گرچك ياشايىشپن مضمونو ايلە اثرىن موضوعۇ آراسپنداداکى اوغۇنلۇق، بۇتون بونلار صنعتكارلېق باخېمېندان دقتى جلب ائدىر و حكيم شاعر، عالم - مؤلف ميرزا

باشلانغىچ ॥

محمدباقر خلخالىنىن حىرتىندىرىيچى درام شعرى يارادېجىلىق دنياسپىندان خبر وئرير.

شخصىتلىرىن وضعىتى، حادتهلرە حاكم اۇلوب حادتهلرین آخارىنىن اونلارا تابع اولماسى و آيدىن صحنه شخصىتى ياراتماسى ان آنى تأثراتلار حركتە و لاب عادى محركىلر ايلە الها ما گلەن قەرمانلار، اونلاربىن آرزىلار عالمى ايلە معنوى دنياسپىنى بىرلىكىدە تام اوستالىقلار قلمە آلماسى، باجارېقلى رسام كىمى ادبى - بديعى لوحەلر ياراتماسى، مثنوى قالبى امكانلارى داخلىنده قول - قاناد آچاراق، اثرين فلسفى - حياتى توتومو و معنا يۈكۈن داهادا گئنىشلىدىرىمەسى چۈخلو ادبى امهك صرف ائتمك و صنعتكارلىق مهارتى طلب ائدير.

جانلىپى صورتلرىن مادى احتراص ايلە دولو، اوخوناقلىپى صحنه لرده اشتراكى حياتدان گلەن موضوعىلار، اديباتدان چۈخ حياتا سۆيىكەنير.

صورتلرىن داخلى عالمى ايلە، خارجى آراسپىنداكىپى علاقەنىن تام اوىغۇنلۇغو، حكايىتلرىن عموماً ھىجانلىپى، گۈلۈنچ و رئالىست بىر سونلوقا لا بىتىمەسى، حادتهلرین سرعتلە باش وئریب نتىجەلنمەسى، قەرمانلاربىن چئويكىلىگى و قبراق دېھرىش، عادت و سىتلرىن، ائل حياتىنىن جمعىتىن ان مترقى كىفيتلىرى نىن رماتىكاسپىنى يارادا بىلەمك.

طنزى وضعىتلەر، دادلىپى - دوزلو صحبتلەر، طنز روحلو مکالىمەلر، كىسگىن حياتى - اجتماعى مذاكرەلر، جىدى دانېشىقلار، استەتىك طرزلى رجعتلەر، تىزلى احوالاتپىن تشرىحى، محبتلە آشىلانمىش، ھىجان، اضطراب و تلاطىملەرلە بۇيانمىش سئوگى مايالىپى حيات آهنگلى دانېشىقلار، ايرەللى سۆرۈلن داخلى منطقى

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

دۆشۈنچەلر و فکر مبادىھىسى، تىكار جناسلار، شعر ايلە ئىكىز موضوعونون محبىتىن گۇرآخېنى اوخوجونو سام و صرصر يئلى و داغلار سئلى كىمى چكىب آپاربر. ثعلبىيە مؤلفى نىن شخصىت كامىلىقى نىن تاملېغى، معنوى بۆتونلۇگۇ و محكم رئالىيەت ادبى موقعىينى قوروماسى كتابدا دويولان قابارېق خصوصىتلەرنىدىر.

١٠. ميرزا محمدباقر خلخالى و حقوق علمى

عمومى مدنىيتىن مەم ترکىب حصەلرىندن بىرى اۋلان حقوق، جمعىيەتىدە گئدن اجتماعىي جريانلارдан كىarda قالماپ. دىگىشىكلىكلىرى سادەجە انكاس ائتدىرىر، فعال موقع توتور و اوزودە بو جريانلاردا تكمىللشىر، زىكىنلىشىر، خلقىن عمومى ترقىسىنده باشلىجا عامىللەرن بىرىنە چئورىلىر.

حقوق علمى يالبىز قايدا - قانونلار تۈپلۈسۈندان، محكىمەلرىن عمللىرىندن، عدلىيەنин جارى ايشلىرىندن، مقصىرلىرين محاكمەسىنندن و مختلف حقوقى مناسبىتلىرىن (ملکى، عائلە، منزىل، امهك و ... مناسبىتلىرىن) نظاما سالىنماسى حاقدىندا معين قايدالارا اساسلانان معلوماتدان عبارت دىگىلدىر.

حقوق علملىرىنин فعالىت دائەرسى اجتماعىي حىاتىن بۆتۈن ساحەلرىنى احاطە ئەدىر. باشقۇ سۆزىلە، جمعىيەتىدە كى بۆتۈن علاقەلر و مناسبىتلەر و انسانلارنىن آراسىندا كې رابطەلرىن قانونى اولاراق تنظيمى بۆتۈنلۈككە حقوق علملىرىنин اساسىندا متشكىلىك قازانپ. بئەلەلىك كى جمعىيەتىدە قانونون حاكمىتى تأمین ئەدىلىر.

اجتماعىي علملىرىن آراسىندا مركزى يئىلەرن بىرىنى توغان حقوق، بۆتۈن اجتماعىي تأسىساتا درىندن تأثير گؤستىرىر. ائله بىر اجتماعية تشكيلات يۇخدور كى

حقوقى مسئلەسى اولماسپىن و حقوقى متخصص سىز جارى ايشلىرىنى حياتا كىچىرتمەسىن.

حقوق شناسالاربىن وظيفەلرى ده بىلەدىر: حقوقى تفگرون فورمالاشمىسى، وطنداشلاربىن حقوقى بىلىكلىر يېيەلنمەسى، حقوقى دنيا گۈرۈشۈنۈن تشكىلىپاماسى، حقوقا اويعون حركتىرى، حقوق و آزادلىقلاربىن قوروئونمىسى و عملى اولماسى قايداسى، قانونى مدافعهسى، دولت ادارە ئىتمەسى نىن قانونى اساسلارپىنى مهم حقوقى مفهوملاربىن و قانون وئرىجىلىكىدە باش وئرن يېنىلىكلىرىن تحليل و تفسىرى.

حقوق علملىرى نىن ان مهم خصوصىتلىرىندىن بىرى، اونون «بين الملل ماھىت» داشپىماسىندادپر. مهم بىن الملل مسئلەلردى، مختلف دولتلر آراسپىنداكىپى اختلافلاردا، دنيادا بارېشىق اوغرۇندا مبارزە ايشىنەدە حقوقى علملىرى نىن اهمىتى چوخ بؤيوڭىدۇر.

ملامحمد باقر خلخالى، بؤيوڭ روحانى، پىشەكار عدلييەچى، حقوق شناس عالم و تجربەلى قاضى و حقوق مشاورلىگى بارەسىنەدە كى معلوماتىنا اساسلاندىپەننا گۈرە، ئىلىيەدە اونون پىشەسىنە عائىد اۇنلارلا اصطلاحا راست گلىرىيک.

حكيم خلخالى حقوقى بىلىك، حقوقى حركتىرە، حقوقى تربىيە، حقوقى ادبىاتا، حقوقى مدنىيەت، حقوقى دوشۇنچە و دنيا گۈرۈشۈنە، حقوقى مناسبتىرە استىناد ائدهرك ئىلىيەنى قلمە آلمېشدىپر. بىلەلىكلىه اونون پىشەسى ادبى - بدېيىعى يارادېچىلىپەننا درىندىن تأثير گؤستردىشىدىر.

آشاغىداكى اصطلاحلار ئىلىيەدىن نقل اولۇنور: شاهدلرىن اعتبارى و ايمانى، تعىين و آشكار ائدىلمەسى، شرعىن قرارى، شهادت امرى، حق سىز شهادت، ايمان،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

قاضى، محتسب، دارغا، رضایت، ايمان، مدعى، آفات و مكافات، تکليف، حق، باطل، شک، گناه، تقصیر، تقصیرى ثابت ائتمك، تازيانه، زى، بى ادب ايش گۈرمك، اجتماعى قايدا - قانونو پۈزماق، قاراولۇ، آداملارپى آغاچا باغلايىپ تنبىه ائتمك، جزا، شرات، شريرالنفس، يوم الطبع، استنطاق اىشى، كېينسىز آرود آلماق، شەھىدى جرح ائتمك، جرمى مەللى و خلافى مسجىل ائتمك، خلاف ايش گۈرمك، مالك، مباشر، حاكم، كلنتر، حق يۈلو گىتىمك، كىدخداء، عرضەچى، امر معروف، دوستاق، كفارە، زنا، تجسس.

١١. سۈن سۈز

محمدباقر خلخالىنىن بو اثرينى دە يئنە دە اوختاي كىمى بىر حقوقدان
ايىشلەيىب، خلاصە ائديب و سەھمانا سالىشىدپ.

الىينىزدە كى بۈكتابچا اصليندە ايسە ايىكى ۲۲ ياشلىپى آذربايجانلىپى جوانپىن
۱۳۴۰ - اينجى ايللەردە فكرى مەحصۇلۇ، ادبى امەگىنىن بەھەسى و ملى - مدنى
خدمتىنىن ثەمىرسىدىرى.

أوختاي و دۆزگۈنۈن، اوز ھەم شەھرىم، يىنى جناب محمدباقر خلخالىنىن
حاققىنداكى يازپلى زحمت و ادبى خەمتلىرىنى قىمتلىنىدیرىپ، جانلاندىرىپ بېم
اوچۇن اينانپىن كى چوخ شادام عزيز اوخوجولار.

حضرت حكيم آخوند آقا ميرزا محمدباقر خلخالىنىن آد و سانپىنىن ياشاماسپى
و «ثعلبىه»نىن دايىم ياد ائدىلىپ اوخونولماسى آرزىسى، اوختاي بن روحونون شاد

باشلانغىچ

اولماسى دىلىگى و دۇزگۈنۈن بىر كىتى عمرۇئىن اوزونلۇغو و ساغلاملىقى اىستەگىي
ايله مقدمەنى باشا چاتىدېپرام. اللە سىزە يار اولسۇن.

محمد داوريار
اردبیل - مرداد ۱۳۸۹

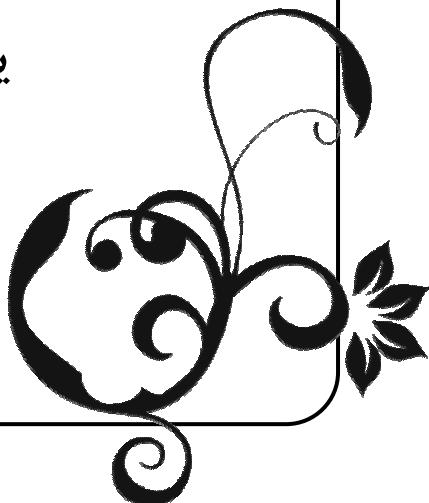
بیرینج
بؤلوم :

محمد باقر خلخالی نبی

یاشایپشی و اثرلری

یازان:

حسین دۆزگۇن

۱. مقدمه

مولانا جلال الدین محمد رومی نین مثنوی معنوی عنوانلی شعرلر تۆپلوسو، يازېلىشىندا و اوخوجولارپىن اليينه چاتىقدان سۇنرا، مختلف ادبى متتلر آراسىندا اوزۇنە او قدر محكم و مەھم يئر توتدۇ كى، مثنوی آدلۇ شعر قالبىنى كۈلگەدە بوراخىدى. بئله كى فارس دىلىي ادبىاتدا بو گۆن مثنوی نىن اىكى لى معناسى وار: بىرىنجى سى: مثنوی ائله بىر شعر فورماسى دېر كى هر بىتىدە مصىعلىرىن قافىھىسى برابر اولسون؛ و اىكىنجىسى: مولانا جلال الدین رومى نىن شعرلىيندن بىر مجموعەدିر كى اونا حسامى نامە و نى نامە دە ئىيىرلر.

مثنوی، فارس ادبىاتپىدا ان قدىم و اىشلەك شعر قالبلىرىيندن دىر كى ان بئيۆك سۆز اوستادلارى نېن اكتىرىتى بو قالبىدە شعر قۇشموشلار. بىزىيم حتى دقىقى نىن شاھنامەسى و رودگى نىن گليلە و دەنەسىيندن قاباقكى مثنوی لر حاقيقىندا معلوماتىمىز واردە.

مثنوی شعرىن مەھم شىكللىرىيندن اولاراق: حماسى، جنگى، مجلسى، اخلاقى، مذهبى و عرفانى مطلبلىر و داستانلارپى ان ياخشى توتارلىپ صورتىدە افادە قابلىتىنە مالك دىر. و دئىيە بىلىرىك كى اورتا شرق خلق لرى نىن كلاسيك شعرى نىن ان آسان و ان جاذبهلى قالبلىرىيندن دىر. قىد ائتمك لازم دىر كى تكجه نظامى نىن خمسەسىنە يۈزدىن آرتىق منظومە و مثنوی يازېلىمىشدىر كى ھامېسى خمسە دن تقلىيد ائديلىمىشدىر.

مولانا جلال الدین محمد رومى نىن دە مثنوی سى چىخ تقلىيد افلونموش دور و خمسە كىمى اونادا چۈخلو نظيرەلر يازېلىمىشدىر. كمال الدین حسين خوارزمى (فـ).

مقدمة

۸۶۰ هـ). نین شرح لر و معروضه لریندن، «جواهر الاسرار»، «زاهر الانوار»، «کنوز الحقایق» و «رموز الدقايق» دن توتموش تا زمانه میزین شرحلر و معروضه لرینه قدهر، یۆز عنواندا تۆركجه، عربجه، فارسجا و آوروپا ديللریندە كتاب چاپدان چېخمىشىدۇر.

مولانا جلال الدین رومی نین مثنوی سینه یا ز پلمپش ان اطرافی شرح لردن بیری
شرح ملا سودی (ف. ۱۰۰۰ هـ) و آلتی جلد دن عبارت شرح ملا شمعی (ف. ۱۰۰۰ هـ: ایلیندن سوزن) دیر.^۱

مولانا جلال الدین محمد رومی نین عظمتلى مثنوی کتابپندان الها ملا نېب، منظومه قلمه آلانلاردان بیرى ده ملامحمد باقر خلخالى دير کى «غلبيه» عنوانلى، شعرلر مجموعه سى نين يازانى و قاجار شاهى ناصرالدین زمانى نېن عالم، عارف، شاعر و قاضى لريندن دير. بىزىم بىلدىگىمиз قدر اوئون حاققىندا شرح ياز پلما يېپدىر. مثنوی نين نه زمان و هارادان تۈرك ادبىياتىندا ايشلنمه سى و مثنوی قالبىنده ياز پلان اثرلىرين سياھە سى بىر كتابچا اولا بىلر کى آيرى بىزىم عبارت دىرىر و بوردادا يالنىز اوپۇ قيد اتىمك مهم دير کى تخميناً بۇتون تۈرك شاعرلرى بىر ياخىجىك با بئۇتكى ححملە، مثنوی، مؤلفى ديرل.

آذربایجانی - اسلامی ادبیاتین ایلک تشكیل دورلریندن توتموش تا معاصر و
ینئی دوشونجه له شاعرله قدهر چوخلو مثنوی لرین قلمه آپناماسی باره سینده
کفايت قدهر معلوماتیمپز وارد پر و بیلیریک کی بو ادبی قالب یعنی مثنوی آدلی
شعر فورماسی حروفی لر مسلکینی تبلیغ ائدهن تشکیلاتین ایلکین فعالیت

^١ ر. ك. حاجي خليفه، كشف الظنون عن الاسامي الكتب و الفنون.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

دورلریندə آذربایجان شاعرلری آراسیندا ایشلک ادبی قالبىردن اولوب و عmad الدین نسیمی کیمین حروفیه مكتبی نین ان گؤركملی نماینده سی نین يارادبچلیغی «مثنوی» نین ایشنلنمەسىنە قطع ائدیجی ثبوت دور.

آذربایجان ادبیاتپندا مشهور مثنوی لرین: لیلی و مجنون (فضولی)، ورقا و گلشاه (مسیحی)، ده نامه (شاه خطابی)، گلزار بھار (سید عظیم شیروانی)، و ها بئله شمسی، علمی، ذهنی، سروری، حقیقی، سرمدی، حامدی، لعلی، راجی، صراف، شکوهی کیمی شاعرلرین مثنوی لریندن آد آپارماق قالپن بیر کتاب قدر معلوماتدان عبارت افلار. بو اثرلر و شاعرلر باره ده چوخ سایپلی کتاب و مقاله لر يازپلېدپر. تکجه «خسرو و شیرین و فرهاد و شیرین عنوانلی مثنوی لر تۆرك ادبیاتپندا» عنوانلی مقاله بیر نئچه ایل «تۆرك دیلی و ادبیاتی» ژورنالی نین صفحه لری نی دۇلدۇرموشدور. بو درگى استانبول دانشگاھی نین ادبیات دانشکدەسی طرفیندن چاپ اولور.

هر حالدا، مثنوی طرزیندە شعر قوشان سۆز اوستالارپندا بىرى ده «ملا محمد باقر خلخالی» دير كى اونون «ثعلبیه» منظومەسىنە ايکى ان مهم فارس دىللى ادبى - عرفانى اثرين يعنى مولانا جلال الدین محمد رومى نین مثنوی معنوی سى و شیخ محمود ابن امین الدین عبدالکریم ابن یحیی شبستری نین گلشن راز منظومەسى نین تأثیرى گۈرۈلۈر و دېییلیر.

ثعلبیه ملا محمدباقر خلخالی نین ياشادبچی دُورو، يعنى ناصرالدین شاه قاجار زمانى نین اجتماعى تاریخى نی و اخلاقیاتى نین تدقیقى اوچۇن عظمتلى منبع دير و چۈخلو عرفانى - ادبى موضوعلار و مسئلەلرلە دولودور.

۲. ملامحمدباقر خلخالی باره‌سینده معلوماتیمېز

ثعلییه مثنوی سى نین شاعرى باره‌سینده اکثر ترجمەی حال يازانلار، تذکرەچىلر و فەھرەست يازانلار، بىر شئى يازماپىلار. يا اوئۇ تانپماپىلار و يا خود اوندان آد آپارماق اىستىمەمېشلر. بىر - اىكى منبع دە ملامحمدباقر خلخالى نين آدى چكىلىپىدىر كى اونا اشارە ائدىرىك:

۲-۱. ریحانةالادب

«ريحانةالادب» مؤلفى ملامحمدباقر خلخالى حاقدېندا يازپر: «لامامحمدباقرین باجى سې اوغلو ميرزە ابراهيم توکلى نين يازدېغىنا گۆرە ملامحمدباقر جوانلېغىندا معدن الاسرار بن مؤلفى ملاعى زنجانلى نين شاگىرىدى اولوب، اوستادېندان كفایت قدر تحصىلى علوم ائتدىكىن سۇنرا خلخالدا قاضىلىك ائديب، عدلييە ايشلىرى ايلە مشغول اولموشدور و ناصرالدين شاه قاجار دورونون حاكم و يۈكىسىك رتبەلى مأمورلارى اونا حرمت و محبتله ياناشمېشلار و گرمەرى، خمسە و خلخال بن علم سئونلارى اونون معلوماتېندان بەرەلەنىب ملامحمدباقر خلخالى يە احترام قائل ايمىشلر.»

«ريحانةالادب» مؤلفى آرتپاراڭ يازپر: «شاعرلىك قابلىتىنە مالك ايمىش و ذواللسانىن يعنى فارسجا و تۈركجه گۈزل اينجه، سلىس و بدېعى شعرلەر قۇشان شاعر اولموشدور و تۈركجه شعرلەرن عبارت مشھور ثعلییه كتابىي اونون يازپلى اثرلىينىن دىر كى دئنه - دئنه تېرىز و استانبولدا چاپ ائدىلمىشىدیر.»

مؤلف محمدباقرین بىدەتتە شعر قۇشماسپىنى تعرىف ائتدىكىن سۇنرا يازپر كى: «او شعرىن بۇتۇن فن لرىنده استعدادلى اولوب.» و اىكى بىت فارسجا شعرىنى

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

مثال گتیره رک دئیر: «اونون رباعیلریندن دیر کی قارداش و شاگردلریندن بیری نین ایستگی ایله دؤرد ضد جنسی بیر بئرە تۆپلاپیپ:
ای سوار اسپ عزّت، جام عیشت نوش باد،
در بساط گربه‌ی قهرت، عدو چون موش باد.
دشمنانت همچو زردک دائماً گردد نگون،
دوسنانت همچو سنجد، رخت قرمز پوش باد.»

ترجمه‌سی:

ای جاه و جلال آپنا مینمیش، جامی عیش و عشرتین نوش اولسون سنین،
غضبلنمیش پیشیگین بساط‌بندان دشمنین سپچان اولسون سنین.
دشمن‌لرین، زردک کیمین دائماً سرنگون اولسون،
یولداشلارین اوزلری ایگده کیمین قېزېل قانلی گئیم گئیمیش اولسون سنین.

و سوندا قید ائدیر کی: «شبه گۈن، شوال آیى نېن اون دؤردوندە ۱۳۱۶ھـ.
ايليندە وفات ائتدى.»

۲-۲. دانشمندان آذربایجان

مرحوم عالیم و ادیب محمدعلی تربیت‌ده «آذربایجان عالمرى» آدلی اثریندە،
«ریحانة‌الادب» مؤلفیندن قاباق ملامحمدباقر خلخالی‌دن ياد ائدیب، يازپر
کی: «۱۳۱۰ھـ. ق. اینجى ایله قدر دیرى ایدى. ثعلبیه عنوانلى اثرى
مشهوردور.»

۲-۳. فهرست کتاب‌های چاپى

خانبابا مشارب عظمتلى فهرستىنده - ایکینجى جلد، باقر ماده‌سی - يالىز
لامحمدباقر خلخالى‌نین کتابىي نېن يعنى ثعلبیه‌نین آدې چكىلير. و آيدېن صورتده

ملا محمد باقر خلخالی باره‌سینده معلومات‌پیز

معلومات الده ائده بیلمه‌دیک کی آیا «الذریعه» کتابی نین مؤلفی یعنی آغا بزرگ تهرانی ده، دکتر خیامپور «فرهنگ سخنواران» آدلی اثربن مولفی کیمین ملا محمد باقرین آدبی عمداً اونو دوب یا خود محمدعلی تربیت و «ریحانة‌الادب» ین مؤلفی نین سوزلرینی عیناً تکرار اندیب‌دیر.

بنله‌لیکله آیدین اولور کی «دانشمندان آذربایجان» تذکره‌سی یگانه منبع دیر کی ملامحمد باقر خلخالی نین آدبی چکیب و اونون باره‌سینده اطرافلی معلوماتی یالنیز میرزا علی مدرس تبریزی «ریحانة‌الادب» مؤلفی ادبیات عالمینه تقديری انتمیشدیر.

۴-۲. عبدالرزاق بهمنی نین مكتوبو

بو منبع لردن باشقاب، بوکتابپن مؤلفی محمد باقر خلخالی نی تانپیانلار و اونون عائله‌سینه باغلي وارت و تانپیشلار بن عنوان‌پنی الده ائده‌رک، اونلارلا مكتوبلاشدم و خوشبختانه اونلاردان بیرى جناب «عبدالرزاق بهمنی خلخالی» قارابولاق کندی نین ساکنى، مؤلفه بير مكتوب گؤنده‌ردی کی اونون بیزیم اوچۇن مهم اولان بؤلمه‌لرینه بوردا اشاره ائدیرم.

«جناب صديق ... محمد باقر، آخوند ملا حيدر ابن آخوند ملا احمد ابن حاج حسينقلى ابن حاج علمقلی ۱۲۵۰ - اينجي هـ. ق. ايلينده شيخ درآوا كندىنده آنادان اولدو. آتساپي آخوند ملاحيدر، ملا احمدىن وفاتىندان سۇنرا گرمەرى ماحالى پى شيخ درآوا كندىندىن كاغذ كنان سا گله‌رک، ۳۶۰ - اولى قارابولاقى كندىنده اقامت ائتدى.

محمد باقر آتساپى نین مكتبيينده اساس علمى بيليكلىرى، صرفى و نحوى اوگىزه‌نىپ ۱۴ ياشىندا زنجان شهرىنه ازدادان داقزوين ھـ گىندرك آخوند ملا على قارپوز آبادى آدلی عاليم معلمىن مكتبيينده تحصىل علوم ائتمىشدىر. سۇنرا زنجان سا دونه‌رک آخوند ملا

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

قربان علی حجۃ الاسلام دان خارج فقه درسینی آلمپشیدیر. آناسی نین اؤلۈمۈندن سۇنرا قارابولاغ سا گلەمیشىدیر. ملامحمدباقر خلخالى نىن مكتىبىنده ۲۰ الى ۲۵ نفر طلبە ميانا و كاغذكنان دان تحصىل علم عربى ئىدىرىدىلر. محمدباقر اوز دوروننەدەن چوخ بىلىگلى و علمى معلوماتا مالك عاليم اوستاد و علمى، فكرى، مدنى و معنوى ايشلرده خلخال و گرمەرى ده او قدر شەھرت صاحبى ايدى كى آدارپىن چكدىگىمىز شەھرلەرين عاليم، اديب و مالکلرى هميسە قارابولاق كىدىنەدەن اونونلا ھم مجلس و صحبتداش افلا رەپلار. محمدباقر شرافتلى، يۆكىك مرتبەلى، شىرىن سۆزلى، اينجه طبىعتلى، خوش اخلاق و شوخلوقچى بىر آدام ايمىش.

قضاؤت و شرعى سندىلرلە باغلى ايشلر اونون امرى، يازىسى و امضاسى ايلە ممکن ايمىش. اوز دورونون ان نفوذلو و گۈركمى شخھىتلىرىنەن و اۆچ كىنىدەن مالكىتىنەدە ارىشى و ساتېن آلىنماق واسطەسىلە سەھىدار ايمىشلر. اونون اثرلىرى ئەلەيھىدەن علاوه قصىدە، مەدىھىلەر، منقىبەلەر، فارسجا و تۈركىجە شعر و قصىدەلردىن عبارتدىر كى مطبعەلرە چاپ اوچۇن گۈئىنەرلىمېشىدیر. ۶۱ ياشىندا ۱۳۱۶-ھـ. ق. ده وفات ائىدip.

ادىي ارىئىنى اوغلو تاپشىرىپىدىر. ۵ اوغلو وار ايمىش. بۆيۆك اوغلو ميرزە على هم آناسى نىن مكتىبىنەدە و همە زنجاندا تحصىل آلمپشیدیر. اوذا آناسى كىمىن محلى نفوذا مالك ايمىش. شرعى ايشلر و سندىلرى تفتىش ائەدرەمىش... آقا ميرزە على تائىنەمېش شاعر ايمىش. عشقى تخلصو ايلە ايکى مىن بىت ادبى، فلسفى و تربىھى مۇضۇعىلاردا شعر قوشىمۇش و اونون دىوانى هلەلىك اوغلو - ملامحمدباقر بىنەن نوھىسى - اليندەدىر.^۲ او تەھراندا ساكنىدىر. ملامحمدباقرین اوغانلار بىنەن بىرى ده واعظ و اھلى منبى ايدى. بىش اوغلاندان اوچۇ اوزى حياتى مشغۇلەلردى ايلە مشغۇل و زمانەننى شەرایطىنە اويعون دۇلانىپ ياشامېشلار. ھر بىش اوغقول وفات ائتمىشلر. يازىلان مطلبلىرىن ھامېسىنى منه اوغانلارى سۈيەلەمىشلر. يوخارى آندرى كىنى، قارابولاق كىنى نىن بىر آغا جىلەغىندا (۶ كىلومتر لىگىنە) دەدىر.

^۲ باخ: مجتهدى، ميرزا على. ديوان اشعار فارسي، تصحیح: دکتر ح.م. صدیق، تهران، تکدرخت، ۱۳۸۸ . (م. د.)

یوخارىدا سؤيله دىكلىرىمىز مطلبىر، جناب بهمنى نين نامه سىندىن نقل ائدىلدى.

۳. خلخالى نين اوستادى ملاعى زنجانى

قاباقكى صحيفە لىر دە قىد ائتىيگىمىز كىمىن، شىخ على مدرس تبرىزى «ريحانة الأدب» مؤلفى، خلخالى نين اوستادى «معدن الاسرار» مؤلفى ملاعى زنجانى نين اولدوغو باره اىلك معلوماتى بىزه چاتدىپمىشىدپر. جناب بهمنى نين ائشىيدىكلىرىنه گۈرە، محمد باقر خلخالى ۱۴ ياشىبندى زنجان ساڭىدىپ و اوزادان قزوينى سارى يۇلا دۆشۈپ و آخوند ملا على قارپۇز آبادى دن تحصىل علم ائدىيىدىر. بو آخوند، همان ملاعى ابن ملا گل محمد ابن على محمد قارپۇز آبادى زنجانى قزوينى دىير كى ۱۲۰۹ - اونجودە قزوينى دن دىنيا گلمىش، اوردادا اىلك تحصىلاتىنى باشا چاتدىپمىش، سۇزرا /صفهان شهرىنە گئتمىش و ۱۵ ايل اوردا اقامىت ائدىپ تحصىل ائتىيىكىن سۇزرا، اجتهداد اجازەسىن و مجتەدىلىك درجه سىن آلدېقдан سۇزرا قزوينى سەقايىقى دېرىپ. عالىم دوستوم زنجانلى جناب كرييم نېرومند بۇئىۆك تارىخ مفصل علماء، شعراء، عرفا و رجال زنجان و خمسە آدلې كتابپىن مؤلفى كى دئور ايل قاباق اۇزۇ ملاقاتات ائتدىم و هله چاپ اولماپىش كتابپىنى منه گۈستەرىپدى، دئىير: «حجت الاسلام ملا على قارپۇز آبادى ۱۲۴۹ - اونجو اىلەدە معدن الاسوار كتابپىنى يازماغا باشلايىپ و ۱۲۵۳ - هـ. ق. ده بئش جلدە تأليف و تدوين ائتدى. بىر عمر زنجاندا تدرىس، ارشاد و علمى - مدنى خدمتلرلە مشغۇل اولۇپ و محمدىلى باب ايلە دولت قوشۇنلارى آراسىبندى باش وئەن محارىبە زمانى كىرىلا شەھرىنە مهاجرت ائدىپ و ۱۲۶۷ - هـ. ق. ايلينە قىدەر تدرىس و تأليفلىه عمر سۇرمۇش و ۱۲۸۴ - اونجو اىلەدە دئور سەتونلۇ بۇئىۆك بىر مسجد و مدرسه

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

تیکدیریب و شنبه گونو محرم آیه نین سکگیزى ۱۲۹۰- اینجى ايلده وفات ائدیب و زنجان دا سید ابراهیم مقبره‌سینده دفن ائدیلمیشدير. چوخ سایپلی اثرلر مؤلفى اولموش، شرح، تفسیر، اخلاق، عرب دىلى نین قراماتیکاسې، اجتماعى آلبىش وئریش، علملىر و فنلىر ساحه‌لریندە ۴۰ جلدە ياخېن كتاب يازمىشىپر.»
بو مطلبىر جناب كريم نيرومندىن يوخارىداكى قىد ائتدىيگىمىز كتابى نين «علمما» جلدىندن نقل اندىلدى.

ملاعىنин ان مهم اثرلىرىنىن بىرى صيغ العقوددور كى بو گونه قىدر بىر ئىچە دفعە چاپ اولوبىدور. و باشقاسى معدن الاسراردىپ كى موغضە و مرثىيە يە عايدىدیر. «ريحانة الادب» آدلې كتابىن مؤلفى نين نظرىنجە^۳ اونون بىر جلدى مؤلفين ياشادېغى دوردە ايتىپ باتمىشىپر و اوئۇ شيخ محمدصادق ابن ملا على قارپۇز آبادى نين تأليفى بىلىرلر. بىزه لازم و معلوم اولان حقىقت بودور كى ملاعىل زنجانى اوز دۇرۇنۇن ان مهم علملىرىنه درىندىن يئىه لنىمىشىدير. زمانه نين علوم و فنونۇدا اوستادلىق درجه‌سینە چاتىپش و محمدباقر خلخالى بئلنچى اوستاد عالىيمىن شاگردى اولموشدور.

لامحمدباقر خلخالى نين ياشايىش و اثرلىرى نين تدقىقى نتىجە‌سینە بىز بئله عقىدە يە گلىرىك كى ملاعىل، محمدباقرین علمى - مدنى شخصىتى نين تكامۇندا درىندىن تأثير صاحبى اولوبىدور. بىزجە، محمدباقر خلخالى ۱۴ ياشىندان ۲۵ ياشىنىڭ قدر ملاعىنин شاگردى اولوب و اجتهاد درجه‌سینە چاتىپقدان سۇنرا ملاعىل

^۳ رىحانة الادب، ج. ۲، ص ۱۳۲.

زنجانی کیمین قاضی لیک ائدب و روحانی لیک مقام‌پندا شرعی ایشلری انجام وئرمک ایلن مشغول اولوبور.

بوندان علاوه، ملاعی زنجانی نین فکرلری نین تأثیرینی بیز ثعلبیه کتابی نین هر یئریندە حس ائدیریک.

۱۶۰۰ بیتیلیک ثعلبیه عنوانی متنوی ده محمد باقر خلخالی نین دنیا گۇرۇشۇ دینی خصوصیت داشپییر. آداملاری دینی ایشلرە و قضا و قدردە يالنېز تسلیم اولماغا چاغېرپ. آروادلاری پیس عمللاردن چكىندىرپ و عمر بۇبۇ دنیوی لىتلرلە مشغول اولماقى قېنایپر و دنیانپ بىر هرزه و لیوه آروادا تشبیه ائدير. اوپ كىسک مرتبەلی آسمانى سئوگىلەر وورغۇن دور و گئجهنى صبحە قدر نماز قىلماغا و تانزىپنى ياد ائتمەگە دعوت ائدىر و بو حديثى تفسىر ائدىر:

مَنْ خَرَجَ عَنْ زِيَّهِ فَدَمْهُ هَدَرَ، يَعْنِى هُرْ كِيمَسَهُ أَوْزِ يُولُونْدَانْ آزَارْسَا، قَانِي هَدَرَدِير. أَخْرَتْ أَسْوَى نِينْ نَعْمَلْرِينِي وَعَدَهُ وَئِرِيرُ وَسَائِرُهُ. بُونَلَارُ اُونَسُونْ رُوْحَانِي لِيَگِيْنَدَنْ، مَتْرَقِي عَالِيَّمْ، مَدْنِي خَادِمْ وَتَمِيزِ أَخْلَاقِي اُولَمَاسِبِنَدَانْ خَبَرْ وَئِرِيرُ. ملاعی زنجانی نین فکرلری نین ثعلبیه کتابپنا تأثیری، اطرافلى، چوخ شاخلى و درین احاطەلیدىر. ثعلبىدە بىز آرەپچىل اۇلاراق ملا گل ميرزە آدىپى شخصىتە راست گلىرىك كى محمد باقر خلخالى اكشى داستانلارپنى اونسون آدىپى ايلە باشلاپير. دئىيگىمېز كىمى چوخ گمان كى گل ميرزە، همان ملاعی ابن ملا گل محمد ابن على محمد قارپوز آبادى ياخود اونسون آتاسىي اولسون و يا اولا بىلير كى ملاعی زنجانى آتاسىپىن دىلى ايلە داستانلارى خلخالى يە نقل ائتسىن كى اودا سئچىلمىش داستانلارى ثعلبیه کتابپندا قلمە آلسپن.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

هر حالدا انکار ائدیلمزدیر کی ملا گل میرزه‌نین آدی دؤنه - دؤنه ثعلبیه‌ده
چکیلن محمدباقر خلخالی‌نین اوستادی ایله سیخ باغلي‌دبر. اما خلخالی‌نین ملاعلى
زنجانی‌نین آتاسپنی گۆرۈپ گۈرمەییب اونون محضریندە اولوب ياخود اۇلماییب و
او آتاسې کىمى ايمىش و نەچى ايمىش، آيرېجا خصوصى تدقیقات طلب ائدیر.

٤. دنيايا گلىشى و آنا يوردو

تذکرەلرده و ثعلبیه‌نین آدی چکیلن منبعلرده، اونون مؤلفى‌نین آدبىي معمولاً
محمد قارابولاغى خلخالى کىمى قىيد ائدىييلر و اكتر مؤلفلر اونون قارابولاقدا دنيايا
گلمەسىنى ذكر ائدىييلر.

بىر خلخاللىدان ائشىتىديم کى شايىھلرە گۈرە محمدباقر خلخالى يوخارى
آندارى (دولت ادارەلریندە: اندروود عليا) كندىنده آنادان اۇلموشدور و جناب بهمنى ده
اونون آنايوردۇنون شىيخ درآوا اولدوغۇنو قىلمە آلمېشىدېر.

بىزه معلوم اۇلان بودور کى محمدباقر خلخالى زنجان و قزوين شەھەلریندە
تحصىلاتپنی باشا چاتىپرەقىدان سۇنرا خلخال لە قاپىدېب اورادا ساكن اولوبدور. او
ثعلبیه‌نین سۇنوندا بئله دئىير:

خبر آلسا بىرى آدېمى بالفرض،
اۆزۈم اۆز آدېمى قۇى ائىلەييم عرض،
فون معرفتدىن خالپىام من،
محمدباقر خلخالى يام من.

خلخال شەھرى يا خود هروآباد، طالش داغلارى نېن گۈن باتانپىدا /ردېيل،
زنجان، سراب و ميانا شەھەلرى نين آراسپىندا يېڭىشىر. يائى دا ھاواسى ملايمدیر.

ملا محمد باقر خلخالی باره سینده معلومات پیمیز

يوللاری قار باسار، سئل توئار و چتىن كىچىدىلى دير. قېش آيلارىنىن اكىر گۇنلرينىدە باغلېدېر. بىلە كى جماعت، حتى آت و قاطر ايلە گل - گئد ائدە بىلمىرلە.

اهالى نىن دىلى تۆركىجەدیر. بولاقلار و چاي لارپىن بۇللوغۇ نتىجە سىيندە خلخال منطقە سىيندە ياشېلىق چۈخدۈر. ان مهم، چوخ سولو چايلارىنىدان بىرى مشھور قېزىپل اۋزىن دير كى مىيانانپىن گۇن دۇغانپىندان آخا - آخا خلخال شەھرىنى سووارا - سووارا زنجان و رشت شەھىرىنە طرف آخىر و خزر دىنiziيەنە تۈكۈلۈر. بو چاپىن سوپىو يازدا چۈخالپىر. داشغۇنلار عملە گىتىرىر و اوندان كىچىمك ممکن اولمۇر. باشقۇ چايلا شاھرەد و گىيى دن عبارتدىرلەر كى كىندىلى سوواردېقىدان سۇنرا قېزىپل اۋزىن ايرماغانبا قۇزووشۇرلار.

خلخال منطقەسى مىانا - هروآباد جادەسى - اورتا درجهلى يېنلى استىنا اولماقلالا شوسمە يۈللاردان محرومدور. اهالى نىن اكتىرىتى حيواندارلېقاڭلا مشغۇلدۇرلار. قۇيۇن يۈنۈندەن تۇخۇنان خلخال شالى مشھود دور.

٥. آنادان اولماسى و اولۇم

قاباقكىي صحىفەلرده محمد باقر خلخالى نىن هجرى ١٢٥٠ - اينجى اىلده آنادان اولماسىنى قىد ائتدىك. اونون آنادان اولماسى تارىخىنە سۈز يۈخدۈر. أما خلخالى نىن اولۇم تارىخى ١٣١١ هـ. ق. اولا بىلمىز. بو دليلە گۈره كى بو اىلده اونون ئىلىيە كتابى باشا چاتىمىش و ساغلىغىندا چاپىدان چىخىمىشدېر. محمد باقر خلخالى ١٣١٦ اينجى اىلينىدە وفات ائتمىشىدىر. ان مهم تارىخى - اجتماعى مسئله لىرىن بىرى محمد باقر خلخالى ياشابىش دۇرۇنده، ناصر الدین شاھ قاجارپىن ٥٠

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

ایلیک شاهلپنی و اولومونون شاهدی اولموشدور و ناصر الدین شاه قاجارین زمانبند
باش وئرمیش بوتون تاریخی حادثه‌لری درک ائتمیشدیر.

۶. خلخالی‌نین عائله‌سی

معلومدور کی محمدباقر خلخالی‌نین آتا باباسی شیعی روحانیته باغلي مشهور
آداملار ایمیشلر. و ناصر الدین شاه قاجار دورونون فئودال - مستبد حاکمیتی
شرایطینده یاشایپرمیشلار. محمدباقر خلخالی‌نین عائله‌سی پشتے - پشت آخوند
اولوبلاز. او هم روحانی ایدی هم قاضی. قضاوات ایشلری ایلن مشغول اولان بیر
شخصیت یعنی حاکم شرع ایمیش. خلخالی اوج کندین مالکی ایمیش. بو کندلرین
مالکیتی هم ارثی ایدی همده ساتپن آلبم طرزینده ایدی.

او، او قدر نفوذه، شهرت و حرمته صاحب ایدی کی ناصرالدین شاه‌بن
حاکملری اونا حرمت بسله بیر. دین عالیملری و مالکلرین چوخو اونونلا هم کلام و
هم مجلس اولماق اوچون قارابولاغ لار گلیردیر. حکملر و سندلر اونون امراضی
اولمادان معتبر سایپلمبردی. مالکیت سندلری اونون حکمو و الیازماسی ایلن
اعتبارلېلېق قازانپردى.

محمدباقر خلخالی‌نین مادی حیات شرایطی یاخشی ایمیش. تۆركجه و
فارسجا شعرلر قوشار ایمیش، تاریخ ماده‌سی، شعر نوعلری، دؤرد ضد جنسلى
شعرلر، قصیده‌لری و باشقى شعرلری، سۆز صنعتلری ايله بىزنىميش دىر. دينى
رەھىرلری و اولياء الله مدح و جماعتى ارشاد ائدهرمیش.

٧. خلخالی نین اثرلری

«ریحانة الادب» و باشقا منبع‌لردن بیزه معلوم‌دور کی محمد باقر خلخالی زمانه‌سی نین معروف و تانپنیمیش عالیم و فاضل‌لریندن اوْلوب، اطراف ایالت، ولايت، شهر و کندلرده شهرت صاحبی ایمیش.

بیلديگيميز كيمى خراسانپن عارف و عاليملرى مثلًا حسين ابن عالم ابوالحسن امير حسينى هروي سورغولار تؤپلوسونو شيخ محمود شبستری نين محضرینه گۈندەرير و علمى - عرفانى مشكىللىرىن تحليلىنى اوْندان خواهش ائدىرلر. شيخ محمودون مقلدى يعنى خلخالى ده اوْ قىدەر عالىملىك، معلوماتجا كامملilik، يۈكىشك علمى - اخلاقى مرتبە يە چاتمىش ايدى كى سۆز اوستالارى، عالیم و عارفلر خمسە، گرمەری و خلخال ولايتلریندن اوْنون محضر شريفينه تشريف گتىريپ بىلىكلىرىندن بېرەلەنیب، اوْنا سئوگى و محبت دۇلۇ مناسبت بىلە يېردىلر.

تعليقىنی فارس دىليينه ترجمە ائدن قباد طوفانى خلخالى ١٣٣٩ هـ. ش. اينجى ايلدە اوْنو چاپ ائتدىريپىدىر و بئله بىر ادعا ايرەلی سوروبىدور کی ملام محمد باقر خلخالى بىر نئچە تۈركىجە داستانپندا مؤلفى دىر. اما بىز تعليقى، ايکى بىت فارسجا شعر و نئچە تۈركىجە غزل دن باشقى، اوْندان ھەنج بىر يازبلى اثر الدە ائدە بىلمەدىك. بۇ، گلەجىك تدقىقات ايشىدىر و اوْنون اثرلرى نين كشفياتپىنا چۈخ اميد بىلە يېرىك.

٨. تعليقى مىتوى سى نين خصوصىتلىرى

محمد باقر خلخالى دن الدە اوْلان تعليقى دن عبارت تىكىجە بىر حىجملى يازبلى اثر موجوددور. اوْ كىئچىن عصرىن اىكىنچى يارپسىندا ياشايىردى. بىزىم تارىخىلە

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

۱۲۱۲-۱۲۷۸ هـ. ق. ایللر. او بو ایللرین اجتماعی - اخلاقی حیاتی و مدنی شرایطینی شعر واسطه سیله ساده آنلاشیقلی و سلیس دیل ایله ثعلبیه ده انکاس ائتدیریدیر.

۱. ثعلبیه اخلاقی - تنقیدی و صوفیانه منظوم اثر افلاراق، ادبیاتپن مشنوی قالینده عروضون بحر هزج مقصور وزیندہ، ۱۶۰۰ بیتیک آذربایجان تۆركجه سیندە قلمه آپنیبدیر و بیر نئچە جهتنى تحقیق و تدقیقه لايدیر.

۲. ثعلبیه نین دیلى آخچى، چتىن درك اندىلن کلمه لردن، مرکب معنالى عبارتلردن، معنى نین ادراكىنا مانعه چىلیک تۆرەدن سۆز صفتلىرى و بىزه كلىرىندەن اوذاق، خلق كۆتلەلری نین دیلينه ياخىن، اونلارپن مدنىت و فۇلكلوروندان نشأت آلان بير دىلدیر.

هابئله ثعلبیه نین مؤلفى جمعىتىن ان لياقتلى و قابليتلى نمايندەسى دير كى ۱۹ - اونجو عصرىن شرایطینى بىزە نقل ائدير.

۳. ادبى باخىمدان و شريعت جهتىنдин قىمتلى دير و اوژونه گۈرە شاه اثر حساب اولونور.

۴. هجرى اون دئردۇنجۇ عصرىن ايلك ياربىسى يعنى تخمىناً ۱۳۰۰-۱۳۵۰ هجرى ایللری آراسپىندا ایرانپن تارىخى، اجتماعى و اخلاقى شرایطینى تدقىق اوچۇن زئنگىن منع دير.

۵. ان قىمتلى فۇلكلورىك تۆپلودور.

ع. خلخالى نین دىلى نين ساده لىگى، آيدىن لېغى، عوام اوچۇن تىز درك ائدىلمەسى نين اساس سېبلرىندەن بىرى، خلق دىليندە ايشلەنن چوخ ساپىلى سۆزلى، ترکىيەلر و ضرب المثللردن استفادە ائتمەسىندەن عبارتدىر.

۷. دیل و افاده واسطه‌لری نظریندن محمد باقر خلخالی هامدان چوخ ملپناه
واقفـه ياخـن اوـلا - اوـلا، ثـلـيـهـنـيـنـ فـضـاسـىـ باـشـداـنـ باـشاـ، گـونـشـ مـثـالـلـىـ نـظـامـىـ،
فضـولـىـ وـ خـتـايـىـ كـيمـينـ شـاعـرـلـريـنـ گـوزـ قـامـاشـدـپـرـبـجـيـ اـپـشـقـ سـاـچـانـ شـعـرـلـرـىـ اـيلـهـ
دـولـودـورـ.

۹. كتابـپـنـ آـديـ

محمد باقر خلخالی نین اوـزوـ ثـلـيـهـ منـظـومـهـسـىـنـىـ آـدـ وـ عنـوانـنـاـ تـأـكـيدـ اـئـدـيرـ کـىـ
اوـ بـيرـ تـوـلـكـوـنـوـنـ اـحـوالـاتـىـ دـيرـ. باـخـماـيـارـاقـ کـىـ کـاتـابـينـ بـيرـ يـئـرـينـدـهـ دـئـيـرـ:
بـيرـىـنـىـ سـؤـزـلـرـىـ مـاتـ اـتـتـمـيـشـ عـاـغـلـىـ،
بـيرـىـ يـازـمـېـشـ مـنـىـمـ تـكـ «ـتـوـلـكـوـ نـاغـلـىـ.ـ»

اما بـوـ مـثـنـوـىـ هـرـ يـئـرـدـهـ ثـلـيـهـ آـدـيـ اـيلـهـ مـشـهـورـدـورـ وـ مـؤـلـفـ اوـزوـدـهـ اوـنـوـ
كتـابـيـنـىـ آـخـيـرـبـنـداـ بـئـلـهـ آـدـلـانـدـپـرـمـېـشـ وـ بـوـتـونـ نـشـرـلـرـ اـيـسـهـ بـوـ آـدـ اـيلـهـ يـاـپـلـمـېـشـدـپـرـ.
«ـثـلـبـ»، عـربـ کـوـکـلـوـ سـوـزـ اوـلـارـاقـ «ـتـوـلـكـوـ» دـئـمـكـدـيرـ. تـوـلـكـوـنـوـنـ هـمـ
دـيـشـىـسـيـنـهـ وـ هـمـدـهـ اـئـرـكـيـگـيـنـهـ بـوـ آـدـ وـئـرـيـلـيـرـ وـ يـاـ خـودـ دـيـشـىـيـهـ «ـثـلـيـهـ» وـ اـئـرـكـيـگـهـ
«ـثـلـبـانـ» دـئـيـرـلـرـ وـ ثـلـبـ اوـنـوـنـ جـمـعـىـ اوـلـارـاقـ چـوـخـ اـيـشـلـهـنـمـىـشـ فـورـمـاسـىـ دـپـرـ.
ثـلـيـهـ اـصـطـلـاحـىـ عـربـ دـيـلـىـنـ قـاـيـداـ - قـانـونـلـارـبـنـاـ اوـيـغـونـ اوـلـمـاسـادـاـ مـثـلاـ گـرـهـگـ
«ـثـلـبـىـ» يـاخـودـ «ـقـصـةـ الثـلـبـىـ» يـاـ «ـمـنـظـومـةـ الثـلـبـىـ» وـ يـاـ «ـكتـابـ الثـلـبـ» وـ سـائـرـ
دـئـيـلـيـبـ يـازـپـلـرـدـىـ. هـرـ حـالـداـ بـيـزـيمـ بـوـ مـبـاحـثـهـ يـهـ گـيـرـيـشـمـهـ گـيـهـ اـحـتـيـاجـبـمـېـزـ يـوـخـدـورـ.
چـونـكـوـ مـؤـلـفـ کـاتـابـنـدـهـ سـوـزـهـ وـ ظـاهـرـهـ اـيـشـلـرـهـ يـاـغـلـىـ اوـلـمـامـبـشـ وـ اوـزـوـنـوـنـ
ايـستـكـ وـ اـدـراـكـىـ اـيلـهـ جـمـعـيـتـىـ وـ جـمـعـيـتـ عـضـوـلـرـىـنـ اـجـتمـاعـىـ فـكـرـلـيـنـىـ انـعـكـاسـ
اـئـدـيرـ.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

ثعلبیه کتابی نین اکثر چاپلاری نین خاتمه سی ٩ بیتیک شعر ایله بئله سونا
چاتپر:

بِحَمْدِ اللهِ كَتَابُ ثَعْلَبِيَهِ،
تَمَامُ اُولُدو، عَجَبُ شِيرِين قَضِيهِ!
عَوَامُ النَّاسِ هِيَ يَازِدِ بِمِ بَوْ كَتَابِيَهِ،
مَوْجَهُ اُفْنَلَارَا قَبْلَدِ بِمِ خَطَابِيَهِ.
دَيَّسِيبُ چَفْخُ مَضْحَكَهِ اَئْتَدِيمِ ظَرَافَتِ،
اُونُونُ ضَمْنِينَهِ هِمِ يَازِدِ بِمِ نَصِيحَتِ.
نَهُ چَوْنَكِي خَلْقَهِ حَقُّ آجِي گَلِيبِ دِيرِ،
ظَرَافَتُ سَوْزَلَرِي شِيرِين اُولُوبِدُورِ.
قَارِبَشِدِ بِرَدِ بِمِ اِيكِي سِينِ گَلَدى حَالَهِ،
يَئِيشِدِي مَنْتَهَى اَعْتَدَالَهِ... .

١٠. کتابین باشا چاتماسی نین تاریخی

محمدباقر خلخالی، ثعلبیه نین سونوندا کتابین تانپتىدېر بىلماسپ و ثعلبیه نین
شعرلری نین قوشلوب تمام اولماسپ نین تاریخی باره سیندە قىسسا سوئزلە بئله
دئىير:

خَبَرُ آلِسَا بِيرِي آدِبِمِي بالفرض،
أَوْزَؤْم، أَوْزَآدِبِمِي قَوْيِ ائْتِيلِه بِيمِ عَرْضِ:
فَنُونِ مَعْرِفَتَدِن خَالِي يَامِ مَنِ،
محمدباقر خلخالی يَامِ مَنِ.
بَوْ فَرْدِين آخِرِبِن نَظَمِ صَوَابِي،
بِيان ائِيلِيبِدِي تارِيخِ كَتابِي.

ملا محمد باقر خلخالی باره سینده معلومات پیز

يعنى: شايد اگر بير كيمسه منيم آد - سانپمي سورارسا، عرض ائديم کى من علم و معرفتدن خبرسيز، محمد باقر خلخالي ام و بو دوغرو نظمى مين سون مصراعىندا، كتابى مين تارىخى بىيان اتتىشىم.

پس بو شعرده «تارىخى ماده» وار او ايکينجى بيتىن عبارتدىر:
فنون معرفتدىن خالپيام من،
محمد باقر خلخالى يام من.

كى اوندان ۱۳۱۱ عددى الده ائدىلىر. و الده ائدىلن عدد تارىخ مين اوچ يۆز اون بىرە برابردىر.

۱۱. مولانا جلال الدين رومى دن تأثیر لنيشى

ناغېلچىلىق قايداسىپى و طرزى كىچمىش ده بئله ايمىش كى داستان سوئيلەين، هر اصلى داستاندا سۇنرا بىر نىچە فرعى حكايت سۈيىلمىكلە، ائشىدىنلىرى و او خوجولارىپى او قىدەر مشغول ائدەرمىش كى اصلى داستان حكايىتلرىن اىچىنده ايتىب باتىرىدى.

بو ادبى قايدانىن فارس دىللى ادبىاتدان قابارېق نمونەلىيندىن بىر نىچەسى كليلە و دمنە، مين بىر گئجه و مولانا جلال الدين رومى نىن مىتىوی معنوی سىيدىر كى اورادا بىر ناغېلىپى مطلب و مضمونلارىپى و حتى سۆز و كلمەلرى اطرافلىپى و ان گئنىش فلسفى تدقىقاتپى و تانرىپى تانپىما علملىرى نىن موضوعلارىپى نېن افادەسى اوچۇن منبع و منشائىنە چئويرىلىر. البتە قىد اتتمك لازمىدىر كى مىتىویدە ايش

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

بونونلا بیتیمیر. اى بسا کى چۈخلو آيەلر، حدیثلر، خېرلر، آتالار سۆزلىرى، ضربالمثللر، کنایىلر و سائىرەدن ده استفادە ئەدىللىر.

تدریجىاً اصلى حکایتلەن باشقۇ، آيرىپى حکایتلەر و تمثىللەر وجودا گلىر و اى بسا کى غىرىپى اصلى داستانلار تدقىقى - عرفانى شاخەلرە بۇلۇنچۇ.

ملامحمدباقر خلخالىنىن ده ثعلبىيەنى قلمە آلماقدا، افادە اسلوبىو ياردېچىلىق طرزى، فۇرما و مضمۇنا يېنىلىشى، معىن ادبى شىوهسى و داستان ياراتما قايداسىپى بئلهدىر. او «متىن داستانپى» کى اونو بىز «آنا داستان» آدلاندىپېرىق واسطە ئەدەرك، اۋزۇنۇن فكر و دۆشۈنچەلەرنى بىيان ئەدىر. هر كلمە و اصطلاح ممكىندىر كى اونو اطرافلى مباحثەيە و چۈخلو داستانلارى افادە اتمەگە مجبور ائتسىن و سۇنرا اوخوجودان مطلبلىرىن اوزانماسى اوچۇن عذر اىستەسىن.

نئجه کى مولانا جلال الدین سۆزلىرىنى تىز - تئز كسىر و - نئجه دئىھەرلى - حاشىيە يە گىنديرى، ملامحمدباقر خلخالى ده مختلف داستان و مطلبلىر يادېنى دۆشىدۇكده اونلارپى شرح ئەدىر و اكىش حاللاردا يئنى مباحثەلرە باشلاياندا آشاغىدا كې بىتلرى قلمە آلىپ:

مناسبدىر يازىپ بىر نقل،
كى تا عبرت گۆتۈرسۈن صاحبِ عقل.

و يا:

مناسبدىر بىر نقل،
كى ائيلىپ ملاگىل ميرزا روايت.

و يا:

يئتىشىدى خاطرىمە بىر حکایت،
خۇشوم گىلدى سنه ائيلىم روایت.

ملا محمد باقر خلخالی باره سینده معلومات پیز

نئجه کی مولانا جلال الدین سوْزَوْ اوزادپر، او خوجونو او ساندپرپر، بیورور،
اینجیدیر، اصل مطلبدن او زاقلاشپر و او خوجودان عذر ایسته دیکدن سوْنرا اصل
مطلوبه کنچیر:

شد ز حد این، بازگرد ای یار گرد،
روستایی خواجه را بین خانه برد.

یا:

گفته ایم این را ولی بار دگر،
شد مکرر بهر تأکید نظر.

یا:

بارها گفتیم این را، ای حسن!
می نگردم از بیانش سیر من.

و یا:

بس مثال و شرح خواهد این کلام،
لیک ترسم تا که لغزد فهم عام.

و یا:

این سخن پایان ندارد ای اخی...

و باشقالاری.

ملا محمد باقر خلخالی ده باشاردېغی قدر، داستانلار، مطلبلر و تمثیللره اشاره
ائده - ائده، بیورو لا - بیورو لا اصل مطلبه کنچه رک، اکثر حاللاردا «خلاصه» و یا

«غرض» عباره سی ایلن سوْزَوْنَوْ تزهله يير:

خلاصه، چونکو رو باه بدانجام،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

اۆزۆن چىكدى كىارە، دوتدو آرام... (ص ٣٦)^٤

و يا:

خلاصە، چۈن ائشىتىدى اول سىتمىگەر،
خۇرۇزۇن سۆزلىرىن اولدو مىكىدەر... (ص ٤٣)

و يا:

خلاصە، نقل ائدىپ بئىلە ارەنلەر،
روايت گلشن - يىندن گۆل درەنلەر... (ص ٧٠)

و يا:

غرض، چۈنكۈ خۇرۇز زار و محزون،
تمام ائندى جوابىن اول جىڭىرخون. (ص ٥٠)

و حس ائتدىكىدە كى سۆزلىرىنىن اوزۇنلۇغو اوخوجونو اينجىدىيىدىر، گېرىز
و پېپى، قلمە خطاب اولاراق بئىلە سۆزىلەپىر:
اوزاندى سۆز كى قېلدى خلقى خستە،
قلم دورما، يېئىن گىت مطلب اۆستە. (ص ٣١)
و نىچە كى مولانا جلالالدین، بو بىتى قلمە آلدېقىدان سۇنرا:
ور بىگفتى مە برآمد بىنگرىيد،
ور بىگفتى سېز شد آن شاخ بىد.

فاصلەسىز اولاراق، آردېچىل ھر ايکى مصرى «ور بىگفتى...» ايلە باشلانان
سەكىيىز بىت شعرى بىيان ائدىر، و يا بو بىتىن سۇنرا:
بر يكى قند است و بر دىيگر چو زھر،
بر يكى لطف است و بر دىيگر چو قەھر.

^٤ صحىفە سايلارى، داش باسماسپىنا اشارەدىر. (م. د.)

ایگیرمی آلتی دفعه «بر یکی ... بر دیگر ...» عباره‌سینی تکرار ائدرک بیر مطلبی بیر نئچه دفعه مختلف مضمونلا افاده ائدیر.
ملا محمد باقر خلخالی ده اوره‌گی ایسته‌دیگی زمان بئله ایگله‌نجه ائدیر. مثلاً بو بیتدن سوپرا:

بیریسینه میسر ناز و نعمت،
بیریسی آج، چکه‌ر یۆز مین مذلت.

ثعلیه‌ده ۱۸ بیت بو مضمون ایله تکرار ائدیلیب و «بیریسینه...» و «بیریسی» باشلېقلاری ایله سؤیله‌نیلمیشdir. معروضه‌لرین عنوانلاری آشاغىدا كپلارдан عبارتديرلر: در بیان ادب (ص ۴۵)، توکل (ص ۷)، اندرز به سالكان (ص ۷۳) تأمل (ص ۷۹) و شرح «إذا جاءَ القضا» (ص ۳۸).

۱۲. آنا داستان

اما داستانپن مضمونو يعني اصيل داستان، اصفهان شهریندە كلک باز بیر تۈلکۈنون ناغېلپىندان عبارتدير كى يۇخسوللوق و آجلېق، دنيانى اونا تىگىشdiririr. «چىخ ملاعېب» يعني اوپۇنلارلا دۈلۈ دنيا، اونون مقصىدىنە اویغۇن دىگىل و «مناسب روزىنى» اونا چاتىپرمىر. اوز اوشاقلارى ایله گئجهنى آج قارېنلا ياتىپ، و گۈندۈزلىر گۈچسۈز حالتده بير گوشەدە قالاراق، مصىبتىر اوخونا هدف اولاراق، ائله گۈچسۈز و مرىض و غىمى اولور كى طاقتى تۈكەنir. صبر كاساسىي داشپر و احوالاتى پريشان اولور:

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

بئله نقل ائیله بیب میرزا فلانی،
کلامی دۇغۇرۇدور يۇخدور يالانى،
کى بىر تۆلکۈ دىyar اصفهاندا،
کى يعنى غېرت ملک جهاندا،
الينه دۇشمە بیب قوت مناسب،
مرادپن وئرمە بیب چىخ ملاعې... .

گۆجۈ و دۆزۈمۈ توکنمىش تۆلکۈ، مشقتىرلە دۇلو ياشايىشدان خلاص اولماغا
چارەلر آختارىرىدى. او آنا يوردونو ترك ائديب، غربت ئىللرده ياشاماق اۆچۈن
فکرلىشىرىدى. عذاب و اذىتلە دۇلو حياتى ترپەنىش و ايرەللىھې يىش دن عبارتايىدى.
«آجلقى دردى» اونون بۆتون وارلىغىنى بۇرۇمۇشىدۇ. گاھ فکرى نىن آپىنى
قامچىلاپىر و گاھدا اۋزۇنۇ تۈزۈق و خۇرۇز تصویرلىرى نىن تصورلىرى ايلە
اوووندوروردو. سۇن اولاراق دردلرى نىن درمانىنى مهاجرتىدە گۈرۈپ جلاى وطن
اولدو. اۆلکەسىنى ترک اتتى. مئشەلىيگە بنزەر بىر وطن، انسانلارلا دۇلو
مئشەلىك، او انسانلار کى حيانىدا اوگىرەنیب اوگىرەدىرلر. آرواد - اوشاق، آتا -
آناسىندان حلاللىق اىستە بىب و داعلاشىپ.

بورادا محمدباقر خلخالى «لیس للانسان إلا ما سعى»نى تفسىر ائدىر و قوشما
مضمونلۇ بىر نىچە بىت شعر واسطەسىلە جماعىتى چالپىشماغا تحرىك، تنبىلىيگى،
جېرىلىيگى و تسلىم اولماگى مذمت ائدىر و بو دىيانى «واسطەلەر عالمى» ساپىر كى
اوندا إلى بۇش هر كىمسە آج قالا جاقدىپ. چۈنكۈ جمعىت دە هر كىس اۋزو اۆچۈن
اللشىر. و سۈزۈن خلاصەسى بو كى خلخالى نىن فكىرىنچە: «دەنیا و آخرتىن اىشى
فعالىتىلە باغلىپىر نە باشقۇ شئىلر ايلە.»

ملا محمد باقر خلخالی باره سینده معلومات پیزش

هر حالدا یازپق تۆلکۆ قان یاش تۆکه - تۆکه و داعلاشپر. گۆز یاشپی یاش قیمتیز بیر شئی کیمی دیر کى داستانین يۈلەرپنی باشدان - باشا ایسلامدېدېر. او انسانلارپن داستانى کى ماتم و عزا ایچىنده ياشایپردىلار. بوندان علاوه داستانلاردا مؤلفین زمانه سیندە کى آداملارپن اخلاقى خصوصىتىرى دە دۇلغون صورتىدە تصویر ائدیلمىشىدیر. مثلاً عائلە وى محبتلىرىن تصویرى کى بىز اونو تۆلکۈنۈن عائلە سىلە و داعلاشماسپىندا حس ائديرىك. بو صحنه دە «آنا - اولاد محبىتى» قاباپق تصویر ائدیلىدىر.

محمد باقر خلخالى حديث نبوى نين تفسيرينه «الجَنَّةُ تَحْتَ أَقْدَامِ الْأَمَهَاتِ» خصوصى بير بؤلمە آپىراراق تۆلکۈنۈن احوالاتپنى بيان ائدير. تۆلکۆ بورادا آناسپىن دئمير کى «منه لطف ائيلە يىب داشېمىي آتما!»، بلکە آياغىندا دوشۇب قانلى ياشلارلا اونون آياغىندان اوپۇر و چكدىگى زەختلىرىنى يادا سالپر. فداكارلىقلار و خەمتلىرىنى بير - بير سايپر و بو مقدس وارلىقدان سۇن درجه تواضعكارلىقلار باغېشلاماسپىنی طلب ائدير. نه قىدر عظمتلى و خجالتلى صحندىرى! بو موقعىتىدە آنا، وضعىتى درك ائدىب، اولادىپن آپەرلەپن ئۆز - گۆزۈندەن اوپەرك خىر دعا «فلگىن انتقامىندا» لەتلىر ياغىدېراراق اولادىپن ئۆز - گۆزۈندەن اوپەرك خىر دعا وئەرك دئىير: «دارېخما!» و اونا بئله اوپىۋۇد وئىر كى: «منىم عزيزىيم اگر غربت جىنت دە اولسا منه اولمك، اوچۇن وطن ياخشى دېر. غربىتىدە مادى امكانلار الدە ائتدىگىن زمان، كۈرلۈق چكەن آج عائلە نين فىرىنده اول و اۆزۈۋە خوشبخت حس ائتدىكىدە، يوبانمادان وطنى يادا سال و تئز قاپىت.

يىنە دە مولانا جلال الدین رومى نين تأثىيرلىرى دويولور، بئله کى ملا محمد باقر خلخالى تۆلکۈنۈن آناسىپىن بىن بو سۈزلىرىندە الھام آلاراق مولانابن «نى» يىنин آه و

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

ناله‌سینی خاطرلا‌دبر و بو احوالاتا بیر بولمه آپاراق بئله دئیسر کی: «انسان بو آلچاق دنیادا غریب‌دیر، اوونون اصیل وطنی یوخاری دنیادبر و انسان، وجودونون تکمیل‌لشمه‌سی اوچون نزول ائدیدیر.» و بو ایکی حدیث شریفه اشاره ائدیر: «من فاتَ غَرِيْباً فَقَد ماتَ شَهِيداً.» و «حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الْأَيْمَانِ.»

خلخالی محکمه‌لر و عدليه ایسلرينه باخان روحاني‌لدن ايدى. بو روحاني زمانه‌سی‌نین عادت و سنت‌لری‌نین عکسینه اولاراق، قرآن‌نین سوره‌لرینی اوزونون رائينجه تفسير و استنباط ائتمير. بلکه خلقه دقت يئتيرير.

«آنا داستان» قاجار شاهی ناصرالدین‌ین دؤروندە ايرانپن اجتماعى - اقتصادي گئرى لىگى نین خلق كۆتلەلری نین آمانسېز جاسپنا استثمارى نین و اكين چىلىك، باغدارلېق و تكنىكى استحصالاتين آشاغى سويه‌سیندە اولماسى نین اورەك يانغىسى ايله گۈستەرگەسىدىر.

اولكەنин هر يئىيندە ئالملرین حرىصلىگى، آج گۈزلۈلۈگۈ، طمع كارلېغى و اونلارپن قوربانى اولاڭلارپن گۆجسۇزلۇك و يۇخسوللوغۇ، شهرلرین خرابلېغى و كاسادلېغى بۆتون قابارقلىغى ايله اوزۇنۇ گۈستەرير.

ثعلبىه، آذبایجان تۆركجه‌سی كلاسيك ادبىاتىندا پارلاق ادبى اثرلردىر کى مولانا جلال الدین رومى‌نین مثنوى معنوی‌سی‌نین تأثيرى ايله قلمه آلىنمېشدىپ. اوونون شاعرى يعنى محمدباقر خلخالى، ثعلبىه واسطه‌سیلە اوز فكر و دوشۇنچەلرینى تshireح و تحليل ائتمىش و ايستر - ايستەمز، بىلەرك يا خود بىلەركدن باagli اولدوغۇ ملتىن حياتى‌نین چىتىلىكلىرىنى تصویر ائتمىشدىر.

آنا داستان دا تۈلكۈ اوز فعالىتلارى‌نین ثمرەسىزلىكىنندن اوتىرۇ آلاھ درگاهىنى پناه آپاراق يالواربب استغاشه ائدهرك ياردىم دىلە بىر:

اللهِ! أَغْطِنِي يَا رَبَّ حَاجَةً.
طَعَامًا مَنْ شَوَى لَحْمَ الدَّجَاجَةِ،
وَمَا وَصَلَ الْفَوَانِي فِي الْأَرَائِكِ،
الذَّعْلِي مِنْ لَحْمِ الْفَرَائِكِ،
نُولَيْدِي اى قارا باختېم نُولَيْدِي،
بو چۈلدە بىر سۇرۇ جوجە اوْلَايدِي،
منه رحم ائيلە اى خلاق عالم،
آتام، آنام، اوشاقلاربىم جەنم!
نه آتا وار، نه آنا، نه بىرادر،
بو گۈن اوْلموش منه اوْضاع مەشر.

خوشبختانه رحمت، بركت و روزى قاپىلارىپ آچىلىپ. تۆلکۈ خوشبختىليگە¹
قۇوشور، آلاھىن عنایتىنىن شاهدى اۇلۇر، سۇن دا خۇرۇزۇن سىسينى ئىشىدىر.
سىسين دالىنجا گىئىر، بىر كىنە يئىتىشىر و اونو گۈرۈر كى دنيا اھلى كىمىن
غىلتىدەر و دیوارپىن يوخارپىسپىندا مجلس قوروپ:

خۇرۇز!! بىر نُولَيْدِي گۈن باتايدِي،
يئىن بخت سياھىيم تك ياتايدِي!
سنى من شير غرّان تك توتابايدِبم!
توتابايدِبم، توتجاغىن واخدا اوتابايدِبم!

بئله ده اولدو، قارانلىق گئجه و گىزلىن سرلىرىن واختى گلىپ چاتدى و تۆلکۈ
كى فرصت دالىسىجاق ايدى، سېچىرادىپ و غىلتىدە اولان خۇرۇزو توتدو. اسىر
اوْلموش خۇرۇز گاھ گۆز ياشىپ تؤكۈر گاھ آخ - واى ائدىر. ظلمون پىسىلىگى
باڭىشلاماڭىن ياخشى لېغى باره سىينىدە تۆلکۈنۈ نصىحت ائدىر. گاھدا آللاده درگاھىنا

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

اۆز توتوب دعا ائدیب خلاص اولماسینی ایسته بیر و يا خود تۆلکۆیه يالتاقلېق ائدیر
و اوندان ياردېم طلب ائدیر. چۆنکۆ بىلە خيال ائدیر کى رحمسىز و ئالم تۆلکۈنۈن
اۋرە گىنى نصىحت ايلىن يوموشالتماق اۇلار. الى هر يىردىن اۆزۈلن خۇرۇز،
«اۆزۈنۈنکۈنۈ» ئالمە ساتېر و او زمان آپىلېر کى چارە يۈللارى باغانلىپىدېر.

بورادا حادىھەلرین گەدىشى اسىر اولمۇش خۇرۇزو كئرچكىلىكلىرى ايلە
قارشىلاشىدېرپىر. يعنى او باشا دوشۇر کى آغلارىن گۆجلۇ پىنجەسىيندن آزاد اولا
بىلمىز. گۆجسۆزلۈگۈنە باخماياراق آزاد اولوب، ئالمەن قورتارماق اوچۇن تىدىرىلر
تۆكۈر. اۇنو اجرا ائدیر و نهایىت آزاد اولور.

بو چاغدا تۆلکۆ يئنه روزى وئەن، يۈل گۆستىرن، دردلىر چارە و علاج ائدىن
تانرىپى ايلە راز و نياز ائدیب دردىنه درمان دىلەيىر وتانرىپىنېن تلاطىملۇ لطف و
مرحمت دىنىزىنە اولدوغۇنۇ حس ائدیر:

تلاطىم قېلدى بىر لطف جبار،
غرييىن نالەسىنده بىر اثر وار.

و عالم غىيىدىن ندا گىلدى کى تانرىپى سنه بىر فريك تؤويوق قىسىت ائىلەدى:
سنه رزاق او صىدى قىسىت ائتدى،
او ناپاكى اسىر لقىمت ائتدى.

تۆلکۆ چارە قېلان و علاج ائدەن آللادا درگاھىندا شىركەن ئىتدى. تۇخ اولجاڭىن
عائىلەسىنى ياد ئىتدى و يئنه آللادىن درگاھىندا آغلادى، استغاڭە ئىتدى. و يوخودا
بىر نورانى - پىرانى كىشى اونا خلاص اولماساغىن يۈلۈنۈ اوگىرىتىدى و يوخودان
آپىلان كىمى تۆلکۆ او كىشىنىن دىئىكلىرىنە عمل ائدیب اۆز مزادىنا چاتدى.

ملا محمد باقر خلخالی باره سینده معلومات پیز

اساس داستانن سونوندا تۆلکۆ قورد ايلن اوزلشیر. قۇجا بىر قورد كى معومولا چوخ مهربان و خوش اخلاق دىر. قۇجالىقدا جوانلىق ھوسى ايله ياشايىان جەنهوار، اوزۇنىڭ گۈجلۈ حس ائديب تۆلکۈنۈ توولايىپ يئمك ايسىتەيىر. چوخ اللشىر، چالېشىپ و مهربانلىق گۈستەرەك تۆلکۈنۈن قارشىسىندا بۆتون حركىتلرى پوچا چېخىر و سون دا مقدراتا تسلىيم و مەحکوم اولور. و تۆلکۆ بو حركىتلى داستانن سونوندا آنایوردونا سارى يۈللانىرى تا تۈپلايدىغى روزىنى عائىلەسىنە چاتدىرسىن و محمد باقر خلخالى آنا داستانى آشاغىدا كى بىتلە باشا چاتدىرى:

او دىمە قويروغۇن تۆلکۆ گۈتۈردى،
دایانىمپىب اهل عيالىنە يېتىرىدى.

۱۳. فرعى حكايتلىر

قاباقجا دئىيگىمىز كىمىي محمد باقر خلخالى، ثعلبىيەكتابى نېن شاعرى، مولانا جلال الدین محمد رومى و اونون ادبى مكتىبىنە باغلى شاگىدرلى كىمى حكايتلىرى بهانە ائديب اونلارا ائله قوروڭلوش وئيرىر كى بو حكايتلىرىن هر بىر كىچىك حادىھىسى ممكىن دىر كى مؤلفىنى اوزون مباحثىلەرە مجبور ائتسىن و اونون فكىلرىنин تشرىح و معروضەسى ايله نتىجەلنسىن.

بو ايشى مولف و شاعر، چۈخلو حكايتلىر واسطەسىلە انجام وئيرىر. يعنى اوز دۆشۈنچەلرینى بو واسطە ايله آشپلايىر و يا خود آچقى جاسپىنا اونلارى تحليل و تعبير ائدىر. ايندى بو داستانلارپىن قىسىساجا فەرستىنى كى آنا داستاندان تۈرەننېيلر و ثعلبىيەكتابى نېن صوفى لىكلە باغلى تمثىللەر و معروضەلرینى، ترتىباتى ايله نمايش ائتىرىرىرىك:

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

١. نريمان بن آروادى نېن حکایتىنده کى ارى نىن اوزون مەتلى مسافرتى نتىجەسىنده داربىچپ پرده خانادان چېچپ، هرزەلىگە بولاشېپ و ارى طرفىندن بۇشانىب دول قالماسى.
٢. يۇخسۇل كىشى نىن ناغبىلى كى ايکى آروادى ايدى و عملى حكىتلە ايشلىرىنى سلقە - سەھمانا سالېرىدى.
٣. ايکى آرواد آلماغى پىسلەين و آروادلاردان بىرى نىن اوно تعرىف لەمىسى.
٤. حققىن اسرارى سيماسېندا گۈرۈن درويشىن اىچەرى گىرمەسى و پالتارىي *الفقر فخرى* مفهومونو گؤسترن و اوно بونو دانلاماغى آنلاماعى كى محىطى قىد و بىندرلە محاصرە اتتىشىدىر.
٥. آنلامادان دانپىشان و پشىمان اولان كىشى نىن حکایتى. (فقط ٤ بىتىدە)
٦. گۈزىللە علاقەدە اولماق آرزو سېندا، عيش - عشرت مجلسىنده محروم و پىس علمىر فىكتىنده اولان اوغلاڭىن حکایتلەر كى تانرى اوئنون اىستەگى نىن جوابىندا بىر دشمن جاپىنا حاكم ائتدى.
٧. يۇخسۇل آخوندون اوغرۇيا راست گلمەسى و اوئونلا دانپىشىماسى نېن حکایتى.

١٤. صوفيانە تدقىقلەر و معروضەلەر

خلخالى نىن داستانلارىي موضوعلارى نېن اساس منبعلىرى، ايکى مهم كتابدان عبارتىدیر: ١- مولانا جلال الدین رومى نىن *مثنوى معنوى سى*، ٢- شيخ محمود شبسترى نىن *گلشن راز كتابى*.

ملا محمد باقر خلخالی باره سینده معلومات پیز

او افاده طرزینى و سۆز بىچىمىنى ده آذربايجان دىلى نين فولكلورىك اثرلىيندن ماياندېرىپىدېر. ثعلبىه نين هر يئريندە بو ايکى بؤيۈك ادبى شخصيتىن تأثيرى دويولماقدادېر. صوفيانه مطلبلره كتابدا چوخ يئر وئيرىلىپىدىر و باشقان داستانلارا نسبت بو موضوعالارا آرتىق راق دقت يئتىرىلىپىدىر كى بعضاً خلخالىنى بىر ئاظهرىپىست شخصىت كىمى گؤسترىرلر. و عكسيئن ثعلبىه ده ائله مطلبلر و معروضەلرە راست گلىرىك كى زمانە مىزىدە دە قىمتلىرىنى مترقى دىنى دوشۇنجه لر كىمى قورۇيا بىلرلر.

هر حالدا بو مطلبلرين فهرستى - استثناسىز او لا راق، ثعلبىه منظومە سىنده كى ترتىباتپىنا او يغۇن او لا راق بئله دىرى:

۱. زمانە نين انقلابلارى اجتماعى شرایطىن دىگىشىمەسى، فلگىن ادالارى نېن مختلفلىك و شېلتاقلىقى باره سىنده جمعىتىدە كى صنفلرىن بىر - بىرى ايلە مقايسەسى اوچۇن ثعلبىه ده بىر مطلب واردېر كى بىز قاباقجا اوندان، «مولانا دان تأثيرلىنىش» عنوانلى بۇلمەدە، صحبت آچدىق.

بو مطلبدىن بىر موضوع درك ائدىلىر. اودا بوندان عبارتىدیر كى ملا محمد باقر خلخالى بو موضوعو قلمە آلاركىن چوخ عذاب چكىر و درىن كدر، آغىر احوال روھىيە ايلە جمعىتىدە كى اختلافلار و ضدىتلرى افاده ائدىر.

جمعىتىدە و طبىعتىدە كى شئىلىن آراسىندا تناسب اولمادىغى و رحمسىز فلگىن اوزۇنۇن ادا - اطوارى ايلە بو قىدەر اختلافلارى وجودا گتىرمەسى؟ «بىرى شاھلىق تاجىنى باشىنا قۇيور، او بىرىسى نين حتى پاپاڭى دا يۇخدۇر. بىرىسى نين اليندە چنگ و چغانە، باشقاسى آه و فغان دا. بىرىنە هر جور نعمت ميسىر، بىرى يۆز جور اذىت اىچىرە مكدر». و بئله جە موضوعالار دانىشا - دانىشا گلىپ يئتىشىپ بو

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

مطلوبه کی: «بیرى نین پُسته دیر آغزى، گۆزۈ بادام، زلفى عطرلى دير، باشقاسى نىن بۇينو بۆكۆك، باشى داز، گۆزۈ كور و ...»

۲. بو مطلب دن سۇنرا بالاصله باشقا احوالاتى معروضه ائدیر. «عاغبىلى آدام گەركەلاھى ايشلەر قارېشماسپىن و هر شىئى كائناڭىن انتظامىنا موافق بىلسن و بو قىدر اختلاف و ضدىتلىرىنى علتىنى سۇرۇشماسپىن»:

جهان چون خال و خط و چشم و ابرو است،
كە هر چىزى به جاي خويش نيكو است.

فقيرين فقري، منعم جاه و مالى،
صلاح الكىلدور حال و مآلى،
دوشە دولت، فقير و پست الينه،
قبلېنج گوييا دوشوبىدور مىست الينه!

و «الحُكْمُ لِلَّهِ» عنوانلى قانونون بۇتون ايشلەر حاكم اولدوغۇنو ثبوت ائدیر...

۳. محمدباقر خلخالى نين تۇخوندوغو ان مهم اجتماعى مسئله لىردىن بىرى آرالىدار مسئله سىدير. او بى مسئله بارەسىنده اهل شريعتىن فرمایشى، و خانمالارنىن حجاب سېزلىغىندان سۆز آچىر. او اوز دوشۇنجه لرىنى يايماق و اونلارى ھر طرفلى و درىندىن خلق كۆتلەرىنىن آشپىلاماق اوچۇن حكايىتلرى گىنىش صورتىدا تشرىح ائدیر.

زنجىروارى بىر - بىرىنە باغانلىمىش بو مطلبىر و حكايىتلر ملام محمدباقر خلخالى نين ياشايىپ - ياراتىدېغى تارىخى دئرۇن، فكرى، اجتماعية و اقتصادى شرایطىنى اوگىرنىمك نظرىندىن دقتە لا يق دىر.

۴. بىر حكايىت دن سۇنرا، باشقا مطلبە كئچىر. دنيانى ھرزە آروادا اوخشاشىماق اوچۇن استدلال و دليلر گىتىرەك دئىير:

ملا محمد باقر خلخالی باره سینده معلومات پیز ۶

«دنیایا کؤنول وئرمک عاغبلى آداما ياراشماز و اونون سئوگىسى دوامىسىزدىر. نئجه كى دنيا هئچ پادشاھين فرمان و بويروغونا بۇيۇن اىگىمەدى و آخماقلارا تسلىيم اولمادى.» هرزه آرواددا وفاسىز و حىاسېز اوپلار و نه ياخشى كى اونو تئز بۇشاماق گرهك. بۇتۇن گناھلاربىن سببىكارى دنيا مالپىنى سئومىكىن دىر و حق تعالى اونو «خېيتىيات» آدلاندېرىپىدىر. و سن كى يېرجه اولان تانرى كىشىنى سئويرىسن گرهك بو دىن سىز، ايمان سىز بىر «ملعونە»نى قاپىندان قۇووب تانرىپىا تابع و باغلى اولدوغونو ثبوت اىدەسн.

۵. دنيا عاشقلارى و كائنانپىن عظمتىنى درك اىدىنلر گئىجەلى - گۈندۈزۈلۈ معشوقون سئوگىسى ايله ياشايپىلار و قطع اىتدىجى ثبوت بودور كى دنيانپىن وفاسى يۇخدور:

بلى واللهى دنيا بى وفادىر،
جهانپىن باغي بى ذوق و صفادىر.

۶. سۇنرا بو حدیث شریفه اشاره اىدىر: «لیس لِإِنْسَانٍ إِلَّا مَا سَعَى» يعنى دنيا و آخرت چالپىشماغا باغلى دېر و لا غير.

ملا محمد باقر خلخالى بو مطلبىدىن قاباق آيدىن دىل و مترقى گۈركىم ايله زحمت چىكمەگىن فلسفة سىنى تفسير اىدىر و اونو حياتپىن اساسىي آدلاندېرىپىر. او اوخوجونو عمومى فعالىت، دينى فريضەلرى، مذهبى وظيفەلرى و حكملىرى يېرىنە يئتىرمىكلە علاقەلنىدىرير. اونا تأكيد اىدىر و آخرت ائۋىننە ساكن اوپلماق اوچۇن فعالىت اىتدىيگىنى تكلىف اىدىر.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

٧. «مَنْ فَاتَ غَرِيباً فَقَدَ مَا شَهِيداً» و «حُبُّ الْوَطَنِ مِنَ الإِيمَانِ». حديثه
اشاره ائدهر ک جماعتى بۇتون سئوگىلر و سماواتدان اوستۇن توتاراق و فوق العاده
محبت اولان وطن سئورلىكىه تشويق ائدير.
وطن سئورلىكىن ان مهم و اسطهه لرى: گوشەنىشىنلىك، گئجه لر يوخوسوز
قالماق، آجلېغا دۆزمک، ياشاقلىقدان اوزاق اولماق و خدمت ائدهنى مذمتدىن
چكىنديرمك.
٨. وفالىي آروادلارپىن تعريفى و اونلارپىن راضىلېغىنى تأمين ائتمك كى
قاباقجا بىز نىچە بىت شعر ايلن اونا اشاره ائتدىك.
٩. اخوان الصفانىن توصىيەسى بودور: «بیر آرواد آلماق گىرەك.» م. ب. خلخالى
چوخ آروادلىپىغى كىسکىن صورتىدە پىسلەبىر و شريعت حكملىرى بعضاً اونون بىانپى
ضعيفلىتسىدە يعنى اۋۇز عقىدەسىنى آچىق - آشكار افادە ائده بىلەمىسىدە، يئنە بو
ان مهم حياتى - انسانى موضوع بارەسىنەد «عوام» جماعت ايلن خصوصاً شىدتلى
چارپىشىر و دئىير: «گۈزلىرىن ايلە ايکى گۈزلۈ بىر آروادى گۈرمەلىسىن.»
١٠. ملامحمدباقر خلخالى بورادا ظاهرى كىچىك مطلب ايلن آروادلارلا باagli
مسئله لرى باشا چاتىپرىپ. او بىر ياخشى و ايدەآل آرواد اوچۇن دۆرد خىصلت
ايىھلى سۈرۈر. عصمت، محبت، خوش اخلاقلىپىق و سليقه.
١١. چوخ دانېشماق، ياشاقلاماق دان اوزاق اولماق و جماعته گەوهزەلىك
حاققىندا خىردارلىپىق ائتمك.
١٢. تانرىي جمالىنин عاشقلرى همىشە خلوتى و گئجهنىن قارانلىغىنى
سئوير. ثعلبىيەكتابىنин ھر يئرىيندە صوفى لرە مخصوص چۈخلو اصطلاحلارا راست
گلىرىك. مثلا: يار، حىرت، فنا، وصل، عشق، محبت، جام، تأمل، ارادت، طلب،

سالک، نى، کشت، تجريد، رياضت، وحدت، حق اليقين و بونلارا بنزه
اصطلاح‌لار‌بن آرتقراق اولما‌سینا با خمایاراق، محمد باقر خلخالی ده صوفی‌لیکدن
اثر و علامت يۇخدور. ها بئله اوونون صوفيانه فکرلرى سۆز قالبلىرىنده
چىچۇوالانمىشدىر. يعنى سۆزلىرى صوفيانه‌دیر، اوّزو صوفى دىگىل دىر.

۱۳. الاهى قضا و قىدردن خلاص اولوب قاچماق اولماز.

۱۴. بى عمل عالملرىن خدمتى. بو مباحثەدن باشا دۆشۈرۈك كى م. ب.
خلخالى ھامپىا هجوم ائتمك موقعىيىندىر. او عالىملرى تنقىيد و نصيحت ائدىر
كى: «آللاھدان قۇرخون، عمل ايله دانېشىغى نېز آراسىندا فاصلە اولماسىن. سىز
«لاتاڭلوا» حۇكمۇنۇ وئىرىسىنىز، اما - چۇخ تأسىف دۇغۇرۇجو اما - يىتىملرىن مالىن
ئىيىرىسىنىز. بۇتون وجودونۇز سىرى و اوستۇ اورتۇلۇ ايشلر، رشوت ايله يۇغۇرلۇبدور.
يازېقلار‌بن قانپىي سورورسۇنۇز.

و سىز كى آدېنپىزى قاضى قويوبسۇنۇز، قاضى لىكلە جماعتى بىر - بىرىنىن
جانپىنا سالپىرسىنېز. تۆكىنمز ثروت، قدرت و شرافتلى آد - سان قازانپىرسىنېز. و سىز
اي شيخ الاسلام و امام جمعه‌لر، ھامى سىزىن باشپىزى آند اىچر، سىزىن حۇكمۇنۇز
ايله آرخالداركى سولار كىمى قانلار آخىر. بىلىن و آنلايدىن كى بىر گۈن بو
«فقه»، «أصول»، «مفاتيح» و «فصولو» سىزىن باشپىزى تاپدایا جاقلار و «صرف -
نحو»، «اسم، فعل و حرف»، مشكىلرىنىزدىن ھەچ بىر دۇگۇنۇنۇ آچمايا جاقدىر.

بو ساده و آيدىن جمله و خطابەلر، م. ب. خلخالىنىن ياشادىغى دئورۇ،
جىمعىتىن معيشىت صحنه‌لرینى، اجتماعى حىاتپىنى و ياشايىش منظرەلرینى نمايش
ائتىدىرير.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

١٥. ظلمو و مذمتى قىناماق، ملتە ظلم و سىتم ائتمك، شىطانىن اۆرك خۇشلۇغونا سبب اولور. اونا گۈرە اونو مۇصىتلىرىن آناسىپى آدلاندېرمىشلار، يازبقلارا ئىللىك ئىتمەيىن كى مظلومون آھى قىلىنچىدان ايتىدىر. چۈخلۈ دودمانلار ئىللىك داغىلدىپ و خانمانلار يېل كىمى سۇورولدو. بو نصىحىتى مندن اشىيدى: منبر ياندېر، شراب اىچ، اما هەچ كىمىسىدە، خصوصىلە يازبقلارا ئىللىك ائتمە: مى بخور، منبر بسوزان، مردم آزارى مكن!»
١٦. بو حديث شريفە اشارە ائدهرك «مَنْ خَرَجَ عَنْ زَيْنَهُ فَلَمَّا هَذِهِ عِبَادَتِي خلقە ان ياراشىقلى پاتار بىلىر و تأسفلە قىد ائدىر كى پىس عمللىر، گناه، دىنسىزلىك و بدېختىلىك، عبادتى اوستەلەيىدىرلار. اولۇمۇ و حساب گۈنۈن ئىللىرىن يادپىنا سالېر و سۇندا «ددەقورقورد» ساياغى آرزو ائدىر كى دنيادان مؤمن و دين دار كۈچسۈن.
١٧. خلقى آيېتىماق و نصىحەت ائتمك. بو بؤلمەدە ٣٠ بىت شعر واسطەسىلە خلقە خېردارلىق ائدىر كى محشر گۈنۈنون فكرىنده اولسۇنلار، اولۇم و آمان سىز، غافل و ائولر يېخان اجلدن قۇرخۇ حسى بو بؤلمەيە حاكىمىدىر.
١٨. تۆلکۈ و خۇرۇزون احوالاتىنى دنيا مالىپىنا حىسترلە دۈلۈ دنيادارلارىن احوالاتپىنا اوخشاشىمىسى، او دئىير: «دنيا [مالى] خۇرۇز كىمى دىير كى دنيادارپىن (تۆلکۈنۈن) اليندن كىكىلر، مكىلر و اووسۇنلارلا چېخىبدېر.»
١٩. هر نە ائتسىن اۋزۇوه ائدىيسىن. بورادا مذهبى حكمىلەر و ظەنەنەر و تكلىفلىرە عمل ائتىيگىنى توصىيە ائتمىلە گۆچلۈلرى يۇخسۇل و يېتىملىرى اذىت و اينجىتىمكىن چىكىنىدىرىر.

۲۰. چوخ يئمه گي مذمت اتتمك، آز يئمه گين فايدالارېندان چوخ يئمه گين ضررلريندن و معنوی كامل لىك دن بحث ائدير. باشلانغىچ:
بلى قارنىن توخ اولسا، اي فلك جاه!
يقين ائيلر سنى البتە گمراه.
- سۇن:
قارپىن دؤيسا، قېزېپ من، من! دئىھەرسن،
او واحدا دين و ايمانى يئىھەرسن.
۲۱. يۇخسۇللارى اوووندوروب تسلى وئرىب، الاھى نعمتلرى آخىرت ده اونلارا وعده اتتمك.
۲۲. جومردىك، ايگىدىلىك و عيال دارلىق.
۲۳. تانرى يۈلۈنۈن يۈلچولارى نېن احوالاتى. بو بؤلمەنин شعرلرى نىن چۈخۈ گلشن را ز شبىسترى نىن كلمه بە كلمه ترجمەسى و مىتىوی معنوی دن تأثرات ايلە قلمە آلىنمىشىدپ.
۲۴. جوانلىق اىامى نىن قدرىنى بىلەك.
۲۵. هر اىشده دۆشۈنمك، صىرىلى و دقتلى اۇلماق و گلەجىگى گۈرمك، تله سگنلىكى دانلاماق. ملا محمد باقر خلخالى دئىير: «بو دىيانىن عظمت، عيش و عشرتى درد و شنىيگى غم و غصە دن عبارت دىر.» اۇفون بئلە تفکرۇ، ياشادىغى محيطىن تأثراتىنى انعکاس ائتدىرىر.
۲۶. دىيانىن قوردون احوالاتىنا اوخشاما سى.
۲۷. كىكىرلە دۇلۇ دىيانىن بىچارە ملا ئىن عمامە سىينە بنزەمەسى كى ظاهرى چوخ گۈزلە يىدى.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

ثعلبیه مولفی نین زمانه سینده جماعتين آجى - أغري، عذاب اذيت و مشقتله دژلو حیاتى نین منظره لرى، بو بؤلمەدە انعکاس ائتدیرىلەمىش دير. م. ب. خلخالى سۇروشور: «دېنیاپىن پوج اۇلدۇغۇنون علتى نەدىرى؟» جواب بودور كى: «ياشايىش باشدان باشا غەم دير. درد و بلا و مصيىت دير.»

بىر سۆزىلە ثعلبیه مثنوی سى كىچىن عصرىن اصيل ادبى اثرلىرىندىن دير كى مؤلۇقى نين ياشادىپىچى جمعىتىن بۇتۇن خصوصىتلىرى اوңدا اوزۇنۇن دۇلغۇن، قابارىق و زىنگىن انعکاسىنى تاپىمىش و هامى طرفىنندىن بىگەنەلىمەشىدىر. بىر نئچە نفردىن ائشىدىمىش كى خلخال خلقى ثعلبیه دن «نوروزىيە» ياراتىپىش، بايرام گۆنلىرىندە خصوصى مراسم ايلە اونلارى اوخويورلار.

١٥. كتابپىن تحلیلى

ثعلبیه منظومەسى نين سمېزلىك قەھرمانلارى دىرى، جانلى و حركتلى دىرلر و معين حیاتى دائىرەدە ياشابىرلار. م. ب. خلخالى گئرچىك و ھىجانلاندېرى بېچىپ تابلولار ياراتماقلە، اجتماعى حیاتى باجارتقا تصویر ائتمىش و بىلە - بىلە ياخود بىلەمە يە - بىلەمە يە دۈرۈنۈن ان كۆكۈچ اجتماعى - سىاسى مسئلەلەرىنى تحليل ائتمىشىدىر. ثعلبیه كىچىن عصرىن آج - يالاوج انسانلارى نىن رئال داستانى دير. ائلە انسانلار كى بىر قاربىن يەمكىن اوتىرۇ هر جۇر كىك، حققە بازلىق و حىلە يە ال آتېرلار، چالېشىپلار ولاكن شخصىت بۇتۇنلۇ گۈنۈ قورو ياراق، آلچاقلىقلاردان اوذاق و متنىفردىرلە. م. ب. خلخالى بۇتۇن مركب اجتماعية مسئلەلەرىنى حللى و جمعىتىن آغري - آجىلارپىنى، مريضلىك و بىچارەلىكلىرىنى تحليل ائديب، اقتصادى مشكىللە اشارە ائدەرەك، اقتصادى سىستەمى لاغا قۇيىور. خۇرۇز دىلى ايلە تۆلکۈدن

سوروشور: «تیبیه منى یئمک اوچون وورنوجورسان؟» و تولکونون دیلى ايله خوروزا
دئییر:

یئمزردیم من سنی اما چوخ آجام،
سنی بالله یئمکده لاعلاجام.
اوجالتما گؤیلرە آھى - فغانى،
بو حق سۆزدۇر: آجىن اولماز ايمانى.

يعنى: من آجام و ائشیدىيسن بو مثل دىر کى «آجىن ايمانى اولماز.» سنى
يئمكىدن باشقى، علاجىم يۈخدۈر.

تىلبييەدە كىچىن عصرىن ايكىنجى يارېسىندا ياشايىان خلق كۆتلەلرى نىن
اخلاقى خصوصىتلىرى و اقتصادى - اجتماعى حياتى درينىن حس ائدىلىر.
قەرمانلارپىن دانىشىق صحنه لرىنى ياخود اونلارپىن دويغولارپى نىن تصویرىنى
اوخودوقدا ائلە بىل خلخالى دن كى او قىدر منظوم صوفيانە داستانلار تأليف
ائدىيدىر، تام باشقى يېر شخصىتىلە قارشىلاشىرىق. او قىدر كى داستانپىن يېر
صحنه سى نىن مضمونو صوفيانە معروضە و خطابەدە اولدوغۇندان داها فرقلى و
ضدىيەتلى دىر. و تىلبييە مؤلفى بو دقىق مسئلە يە دقت ائتمە دن اوز نقطە نظرلىنى
تشريح ائتمىكده حىرتىنلىرى يېرىچى صورتىدە دايابىش گۆستەرير.

بىلدىيگىمېز كىمى ملام محمد باقر خلخالى متراقى، آچق فىكلى، انسان سئور يېر
روحانى ايمىش. روحانى عائلە سىنە آنادان اولموش، دينى علمىرده تحصىل
آلمېش، دينە درينىن اعتقادى اولدوغۇ اوچون، دين اونون تفگىر طرزىنە حاكم
اولاراق او، اقتصادى - اجتماعى مشكىللرىن حللىيندە شريعەتە اساسلانپىرىدى. سىياسى
- اجتماعى مسئلە لرە «شرعى باخېش طرزى» اونو باشقى فكرلرە، عقىدە لرە،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

ایدئولوژیالارا، مذهب، مرام و مسلکلره مراجعتدن چكىنديرميسىدىر. او دردى درك ائدىر، آجلېق اوно دوشۇندۇرۇر. اما دينى نىن (دينى عقیدەلرین) مەكمەلىيگىنە اساسلاندىپىلماسىنا و قورونوب ساخلانماسىنا چالېشىر. اقتصادى مسئىلەلرى و مادى حيات شرایطىنى اساس مسئىلە حساب ائتمىر.

سۇرغۇلو و غەمى باخېشلارىپا ايلن اجتماعى حياتىن ائنىش - يوخوشلارينا، چۆرۈمۈش جمعىتە و مريض اولمۇش اھالىيە باخاراق، زمانەسى نىن عدالت سىزلىكلىرىندىن و اجتماعى خەدىتىلەرنىن عذاب چكىر و هاراي قۇپاراراق، دردى بۇتۇن آجلېغى ايله تصویر ائدىر. و ائلە بىل دردلرى افادە ائتدىكىدىن سۇنۇرا اوخوجولارى مذهبى ساكتىلىگە دعوت ائدىر.

١٦. خلقىن ياشايىپشى

قاباقجا قيد ائتدىك كى م. ب. خلخالى ثعلبىيەدە خلقىن اخلاقى خصوصىتلىرىنى تصویر ائتمىشىدىر. آيدىن دېر كى صنعتكار نە قىدر خيالات عالمىنە باagliي اوللوب اوزۇنۇ جمعىتىن تجريد اتسىسىدە يئنە صنعتكارلەپېنىدا جمعىت و جماعته معىن قىدر باagliي اوللوب و اونلارلا علاقەلىدىر. چۈنكۈ او يىنى آرتىست، هر حالدا اثىرىنى خلق اوچۇن يارادىپ.

محمدباقر خلخالى زمانەسىنەكى صنعتكارلارىن ھەئىچ بىرىنە بنزەمیر. دۇغروداندا او تىكدىر. يالقىزلىق حس ائدىر. چارپىشماقدادىپ. اجتماعى - اقتصادى مرکب مسئىلەلرین دۇلاشىقلېقلارى اوно حىران ائدىر.

بو، حلى اوچۇن چوخ چتىن مشكىللر اوно گىچىنلىرىر. قارانلىقلار اىچىنندىن اېشىقلېقلارا سارىپ يېرى پىنجرە تاپا بىلەمیر. اما او بعضى شاعر، عارف، اديب، فىلسوف

و عالیملر کیمی اوزۇنۇ جمعىت و جماعىتنى كىنارا چىكىمىر. بىر الدە يارپىن زلفى و او بىر ئىيندە جام بادە آرخالار قېراغىبىندا اۇتۇرمۇر. دىنيانى قىمتىسىز و فايىدەسىز حساب اشىمىرى. مأيوس، نومىد، و پىس گۆرۈملۇ اولماپىب، غەلمەنىب اوزۇنۇ حىزلىق و آخ - وائىچى تانپىتىمپىر. او خلقە آرخالانىب جماعىته كۆنۈل وئىرېب، كۆتلەلرە اوّرە كىدىن باغلاپىب. اونلارا محبىتلە ياناشىپ، شعر دىلى ايلە نصىحەت وئەرەك خلقىن ياخشىي اخلاقى خىصلەتلىرىنى تعرىف ائدەرەك و خلقە دقت يئتىرەرەك، اوزۇنۇن ياردەجىلىق استعدادپى بى دقتىن يۈلۈندا صرف ائدىر. و بو سېبلەرنى دىر كى بىز اۇنۇ عصرى نىن چۈخلۈ يازپىچى و شاعىرلىرى اىچەرىيسيندەن سەچىب، اثرينى تحليل ائدىب و ثعلبىەنى آذربايجان ادبىياتپىندا دۈنۈش نقطەسى حساب ائدىريك.

بىلدىيگىمېز كىمى ثعلبىە منظومەسى كىچىن عصرىن دقتە لايق اصىل بىر ادبى اثرى دىر. بىز بى قېسىسا مقالەنин ھەر بؤلەمەسىنەدە اللشىمىشىك كى خصوصى باخېشلا ثعلبىە و اۇنۇن شاعىرىنە نظر سالاق تا واسوساى لېق و تعصىدن كىنار تىقىد و تحليلە احتىاجى اولان قىسىمتلىرى قىلمە آلاق. گەرچەكىدىن بى يازپىدا تحليل اشىدىيگىمېز موضوعىلارپى گلەجك نىسلەر اۆچۈن اىرەللى سۈرۈلەن تكلىفلەرنى مقدمەسى ساپىرىپىق كى ثعلبىەنин داها دقىقى، داها دۆزگۈن تدقىقى ايلە مشغۇل اولسۇنلار.

بىلەلىككە بىز بورادا منظومەنин بىر - اىكى ان مهم موضوعىلارپىنا قېسىسا جا اشارە ائدىريك:

ثعلبىەدە عائلە وى غرض سىز سئوگىلەر، عائلە عضولرى نىن و فالىي اولماق، سر ساخلاماق خصوصىتلىرى تصویر اولوب آقېشلانپىر. خصوصى ايلە أنا - اولاد

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

محبته و ار - آرواد سئوگیسی بوتون قابارق لبغي ايله دقتی جلب ادیر و بير نوع
دهده قورقود كتابپني خاطرلا دېر.

ثعلبیه و ددهه قورقود كتابلاري نبن او خشار جهتلرينى آيرجا يازپدا قلمه
آلماق گره كديр. بورادا يادا سالماق ايسترديك كى م. ب. خلخالى، ثعلبیه ده كى
شعرلى قوشماقدا كلاسيك فارس ادبيانينا دقت ائدمكله ياناشي، آذربايچان
ادبياتي نبن ان قديم يازپلي اثرى اولان ددهه قورقوددان دا دريندن تأثيرلىنيب دير. بو
استدلالي ثبوت ائتمك اوچون كفایتدير كى همين كتابپن مقدمه سينى خلخالى نبن
فرعى حكايتلردن آلدېغى نتيجه لرله مقاييسه ائدك.

قۇنراق پرورلىك، آذربايچانلىراربىن ان ياخشى اخلاقى، ملى
خصوصيتىرىندن دير كى خلخالى او نو بئله تجسم ادیر:

نه خوش زاددېر عزىز ائتمك قۇناغى،

قاباغىنا قۇياسان قايقاناغى.

آچاسان خدمتىنده آغ لاوشى،

چانغا دولدوراسان يارما آشى.

ثعلبیه نين قهرمانلارى نبن حياتى كىنلە باغلى و ساده دير. دانپشىق و
داورانپشلارى رياسېز، افاده سىز، تواضعكارلىق و صميمىتىلە دولودور. شهر حياتپندا
عىب و پىسىلىك حساب اولونان اخلاقى خصوصيتىلە، ثعلبیه نين شخصيتىرىنە عادى
بىر دولانپشىق طرزى دير. و سون اولاراق دئمهلىيىك كى غم، ثعلبیه داستانپندا
باشدان باشا كۈلگە سالمىش، حزن آردېجىل صورتىدە منظومەنلى احاطە ائتمىشدىر.

۱۷. فولکلوردان تأثیرنیش

تُعلیمیه مثنوی سینی ائله اثرلردن حساب ائتمک اوّلار کی کلاسیک آذربایجان ادبیاتی نین سونو و یئنی مدرن و انقلابی ادبیاتین باشلانغیجیندا یارادلەمپشلار. بونا گۆره کی بو کتابدا بیز ائله خصوصیتلرله قارش بلاشبیر بق کی مدرن، معاصر، قاباقچیل و مترقی ادبیاتدا هدف حساب اوّلونور. تُعلیمیه نین شاعری موضوع عالرین ساده لیگینه، آنلاشیقلی دیلده اوّلما سینا، خصوصی گۆز لیکلرین ادراکینا دیلین حس ائدیلن ترکیبلرینی شعرلرینده ایشلتمه گی، صنعتکار جاسینا و آییقلېقا لا فولکلوریک اثرلردن بھرەلنمیگە و ساۋىھیه تأکید ائدیر. اوّزوّنون دوشۇنجه لرینی آيدىنلا تماق اوچۇن، خلقین دیلى نین ازبرى اوّلان داستانلارдан، فولکلوریک ترانەلردن، ضرب المثللردن، اصطلاحلارдан و تعییرلردن استفادە ائدەر ک اوّز شعرلرینی اونلارلا شیرینلشدیریب، جاذبەلی ائدیردی؛ اوّقدەر کی اگر کتابى صاف - چۈرۈك ائدسىك، باشا دوشۇرۇك کی شاعرین، بىر تانپىمېش فولکلوریک ناغبىلى شعر قالبىنده يعنی منظوم شلکدە بیان ائتمکدن باشقۇ بىر مقصدى يۇخ ايمىش.

تُعلیمیه منظومەسى نین باش قهرمانى تۆلکۈددۈر کی عمومىتىلە آذربایجان ادبیاتی نین فولکلوریک طنز اثرلرینده مهم و معین موقعىتى واردە. هر يئرده تمیزلىك و صمیمیتە تظاهر ائدن، كلک باز، آلدادېجى، خائىن و آلدانمايان دېر. مئشەلیك دە کى حیوانلارى اوّولاپ بى يئمکدن اوّترۇ نقشەلر چكىر و اونلارى اجرا ائدیر. تۆلکۈنون كلکلرینە آلدانان حیوانلارдан باشلىجالارى قورد، آصلان و ساده لوح، قول - قېشىسبىز، تئز اسیر اوّلان بىر جانلى وارلىق يعنى خۇرۇز دور.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

بو اوچ حیوان اوئزلىرى نىن بۇتۇن خصوصىتلەرنى آذربايجانپىن فولكلوريك ادبىياتپىندا اولدوغو كىمىي ثعلبىهنىن آنا افسانەسىنده دە تظاهر ائتدىرىريلر: قورد آخماق و آلانان بىر جناواردېر. بونا سبب اوونون آخماقلېپى و تۆكۈنۈز قدرتىدىير، حكم سۇرن، حاكم طبقەنىن نمايندەسى دېر و هميشە كلک باز، قلب، اوغرو، الى اىگرى آداملاپىن ال آلتىسى دېر. و چوخ حىلەلى تۆلکۈ، قوردو آلاتماق اوچۇن دائم اوونون نفتر تۈرەدن وارلىقى نىن ضعيف جەھتەرىنەن سوء استفادە ائتدىيگىنى باجارتقا باشارىپ. هميشە احتراصلى، طمع كار، دىدىب داغىدېب، يېرتىماغا خصوصى خاضېرىلىقى اولان بىر جانلى وارلىق كىمىي آخماق و اوزۇنۇ بىگەنن قورد بارەسىنده آذربايغانپىن فولكلوريك ادبىياتپىندا چۈخلۈ افسانەلەر موجوددور كى اونانلارپىن ھامېسىندا مشھورو «قورد و قويروق» افسانەسىدیر كى ملام محمدباقر خلخالى اوزۇ - تۆلکۈنۇن داغ باشىنا چاتماسى و غىلى - غصەلى قوردو گۈرمەسى - عنانپىندا نظمە چكىب و صوفيانە معروضەلەر بىرلەشىدىرىپ دېر.

فرعى حكايتلەر كى داستان و افسانەدن چۈخ نقل و معروضەيە اوخشارى واردېر، خلخالىنىن دۆشۈنچەسى نىن مەحصولودورلار. اما آنا داستانپىن بنزەرىنە يا خود اوزۇنە آذربايجان ناغبىلارپىندا راست گلمك اۇلار.

آذربايغان فولكلوروندا خۇرۇز عادى بىر جانلى وارلىق تۆلکۈنۇن حىلەسىنە آلاناراق صەممىيەتە و تميزلىگە تظاهر ائدەن بىر موجودون تىلەسىنە دۆشۈر. خۇرۇز تۆلکۈيە اعتماد ائدىب. اوونولا ھەمسەر اۇلۇر و درك ائتدىكىدە كى تۆلکۈ اوونون جانپىنَا سوء قىصد ائدەجكدىر، حىلەلرلە اوونون الىيندىن قورتولوب اونو اۇلدۇرمك اوچۇن تىدىرىلر تۆكۈر.

ملا محمد باقر خلخالی باره سینده معلومات پیز

محمد باقر خلخالی نین ٿعلیٰ ٿدھ کی آنا داستانی دا یوخارپداکي احوالات اساسپندنا
قورو ڦوشدور.

بنله ليکله ملاحظه ائدير يك کي م. ب. خلخالی نين ٿعلیٰ ٿنی قلمه آماق دان
اساس مقصدر ليندن بيرى، آذربايجان ادبیاتي نبن اصيل فولكلوريك افسانه لري ندن
بىرىنى شعر ديلى ايله قلمه آماق دان عبارت ايميش. بو ادبیاتپن ان مهم
خصوصيٰتى اونون عادي جماعتين ديليندن الهمام آماسپندادپر و خلخالی نين
اثرى نين سئوي لمه سى، بگەني لمه سى، او خونولما سى و قورونما سى نبن سبلى ريني بو
مهם خصوصيٰتى ده آختار ماق گره كدیر.

خلخالی نين باشقا مهم موقعيٰ ليندن بيرى ده خلقه دقت ائتمك دن يعني
گئرچكلي كلرى ادراك ائتمك دن عبارت دير. و بو خصوصيٰت اونو، او دورون معاصر
استعدادلىٰ شاعر و ادييلر ليندن قابارپق شکلي ده فرقلندي رير.

ضرب المثللرين و اصطلاح لارپن زنگينيلigi ٿعلیٰ ٿدھ خلخالی نين خلقه و
فولكلورا و مدنى مسئله لره نه درجه ده دقت ائتميگىنى گؤستيرir. ايندى بونلارا
مثال او لاراق تولکو ايله علاقه دار دئيمىلر و ضرب المثللر دن شرح سيز
گتيره جه گييميز نمونه لرى بيرلىك ده او خوياقت:

تلەن قور تو لان تولکو، بيرده تله يه دوشمز.

تولکو اصفهان دا آز ايدي، بيرى ده گمى ايله گلدى.

تولکو او لان دا چار پغىمپن شيره سين چك!

تولکو او لان دان بنله، او توزيا راست گلمه ميشىدى.

تولکو تو تانپن آغزي او زون او لار، بنلى اي شگه.

تولکو تولکولو گون ثابت ائدين حه، درى سين بو غازپندان چخار دار لار.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

تۆلکۆ تۆلکۆیه بوبورور، تۆلکۆدە قویروغونا.
تۆلکۆ چۈخ بىلدىگىنندن تله يە دۆشىر.
تۆلکۆ دلىگە گىرە بىلمىر، بىر سۆپۇرگەدە باغلېر قویروغونا.
تۆلکۆ سوواقلى باغا گىرەز.
تۆلکۆ صفت اولماق (دىئىم).
تۆلکۆ قارانلىقدا شىر يېرىنىدە گۈرۈنەر.
تۆلکۆ قویروغو ايلە يېرى سۆپۇرەر.
تۆلکۆ كىمى هر رنگ بۇياپېر.
تۆلکۆ كىمىن اوز دەمە گىمىزىن آغزېندادا دانېشانمېرق.
تۆلکۆ وار باش قۇپاردار، قوردون آدى بدنامدېر.
تۆلکۆ يېيەنى آسلان قوسدورانمايىب.
تۆلکۆ، تۆلکۆ، تۆلبهكى، / قویروق اوستە نعلبىكى.
تۆلکۆ، تۆلکۆ، تۆلکۆ سنى، / اولدۇرەرلەر بىل كى سنى.
تۆلکۆ، تۆلکۆيە حۇققا گلەر.
تۆلکۆنۇ درىسى خاطريينە قۇوارلار.
تۆلکۆنۇن ايکى قاپىسى افلار، بىرىندىن بىركە قويىسالار، او بىرىندىن اكىلەر.
تۆلکۆنۇن بازاردا نە ايشى وار، درىسيئەنە قىمت قۇيارلار.
تۆلکۆنۇن درىسى ساتېلماسا قالار باشپىنا بلا افلار.
تۆلکۆنۇن دۇلانىب گلەجە گى يېر، كۆرەكچى دوكانپىدېر.
تۆلکۆنۇن عريضەسىن اوخويونجا درىسى فېلىق چېخار.
تۆلکۆيە اوخشاماق (دىئىم).

ملا محمد باقر خلخالی باره سینده معلومات پیمیز ﴿

تۆلکۆيە دئىيلر: «شاهدىن كىمىدىر؟» دئى: «قويروغوم.»
تۆلکۆيە دئىيلر: «تۇبوق كىابى يېيەرسن؟» دئى: «آدامىن گۆلمەگى توتور.»
زىرك تۆلکۆ دالى آيا غېندان توتولار.
غماز اولماسا تۆلکۆ بازاردا گزەر.
ياتان آسلاندان، گزەن تۆلکۆ يېيدىر.

بِحَمْدِ اللهِ كِتابٌ ثَلِيبٌ،
تَمَامٌ أَوْلَادُهُ، عَجَبٌ شِيرِينٌ قَضِيهٌ!

ا يكىنچى بؤلوم :

يئنى دن ايشلەمىش ثعلبىيە متنى

يئنى دن ايشلەين:
على رضا اوختايى

يئىدىن ايشلەنمىش ثعلبىيە متنى

[باشلانېش]

بىر گۈن واربىدى، بىر گۈن يۇخودو،
ظلەمن سواى هەنج نە يۇخودو.
بىر شاھ عباس واربىدى آلا قصرىندە،
بىرده بىر كۆللۈك قصرىن چىگىنىندە.
بىر چىل خۇرۇز دا واربىدى كۆللۈكىدە ئىشەنيردى.
بىر گۈن ئىشەننە يېردىن بانقېرىپ تاپدى.
(بانقېردا او زمان بىر پول آدېمېش).
خۇرۇز چېخدىي كۆللۈگۈن لاب اوجا يېرىنە، باشلادى:
«— قوققولو قوقۇو، قوققولو قو،
بىر دنه بانقېرىپ تاپمېشام!
قوققولو قوقۇو قوققولو قو،
بىر دنه بانقېرىپ تاپمېشام.»

او قىدەر چېغىرىدىي كى شاھىن يۇخوسو قاچدى،
(شاھ ناھاردان قاباق بىر آز ياتارمېش).
فراشلارا دئدى:
«— گىتىدىن بانقېرىپن آلىپن بو خۇرۇزون!
بىلە سىسى باتا،
نە سېرتىق خۇرۇزدور، قويىمور شاھ ياتا!»

يئىدىن ايشلىميش ثعلبيه متى ﷺ

فراشلار گىتىدilar،
دئدىيگىن اتتىدilar.

گۈرۈل خوروز بو يۈل بىلە دېيىر:
« قوققولو قو، قوققولو قو،
بانقىرىپمى آلدىلار.

شاه منه محتاجىمېش.»

شاه حرصىندى بىركدن،
چىغىرىدى اركدن،

امى اتتىدى: « قايتاربىن دين سىزىن پولون،
عمللى گۆددۈن قصرىن ساغ - سۇلون! »
فراشلار گىتىدilar،
دئدىيگىن اتتىدilar.

گۈرۈل خوروز بىلە دېيىر:
« قوققولو قو، قوققولو قو،
بانقىرىپمى وئردىلار.

شاه مندى قورخارىمېش! »

شاه بو يۈل حرصىندى بىلمەدى نېيلىيە،
آجىقىندان دۇداغىن چىڭىنىيە چىڭىنىيە،
امى اتتىدى: « تىز افولون!

توتون بو دين سىزىرى،
دىرى دىرى يۈلۈن! »

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

فراشلار گئتدیلر خوروز توتماغا،
بو دامدان او داما، بو باغдан او باغا.
اخشام يورقون - آرقېن الى بوش گلدىر.
«- بس خورس نئجه اولدو؟» سۇروشدو پادشاه،
هره بير سۆز دىلى:
«- بير تىكە چۈرك اولدو، سنه فدا اولوم!
- قانادلى قوش اولدو، اوچدو گۈپىلە.
- بير چياق سو اولدو جومدو يېرىلە.
- قارا بير داش اولدو،
- بير دامچى ياش اولدو...»

اما يېخ،
فراشلار گۈرە بىلمەدىلر،
چىل خوروز سۆز اولدو دۆشىدۇ دىللەر،
بەھار تك يايپىلدى صاف اورەكلەرە.

رحمتىيك خلخالى محمد باقرىن ناغېلىن اوخورىن، بئله معلوم اولور كى:
- خوروز آيېق اولسا، نىندە قېرقېن اولماز.
خوروزلار بير اولسا، تۆلکۈدە تۆلکۈلۈك قالماز.

كئچىل خوروز آند اىچىر:

يئىدىن ايشلىميش ثعلبىيە متى ﴿

«- من گرەكمىز چاتام آلچاق فراشلار،
اۋنالار ھارا من ھار؟»
قارىنېن تۇيىوغۇ سۆيىلەيىر:
«- بىرلىگىمىز اۋلسا،
تۆلکۈنۇ چكەرىك بىز دارا.»
رحمتىليك خلخالى فراشلاردان دئمير،
لاكن گؤرسەدир كى:
«تۆلکۈ ايلە قوردون ايشى ياش افولور،
تۆلکۈ باش قۇيوب دوشۇر چۈللە،
قوردون دا منزلى قارا بىر داش افولور.»
ايىدى قولاق آساق گۈرەك نەدیر بۇ حكايت:

- ۱ -

۱. أجيلىق

1 بئله نقل ائيلەيىب ئىلچە بىلنلر،
روایت باغچاسېندان گۈل درەنلر.
كى عالمدە يامانلىق كۆك سالاندا،
يامان بىر تۆلکۈ وارمېش اصفهاندا.
نه وقتدىر سالمايىپ بىر زاد اليىنە،
گىچىپ بىر آى كى دىگەمەيىب ات دىلينە.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

قوتاردي صبرى، اولدو طاقتى طاق،
اونا تنگ اولدو بو و سعتله آفاق.
قارالدى گۆزلى، گئتدى قرارى، ٥
آجىندان چىخدى الدن اختيارى.
گۈن سۈندۈ، اۇرۇلدۇ چارەدن ال،
الى قويىندا قالمىشدى معطل.
تۈركۈلدۈ جسمى قالدى تكجه سايى،
حقيقى رنگى دۈندۈ كېرىبايە.
پولوك دىگىسە ايدى تۈللاردى يېخاردى،
توتايدىن بورنۇنو، جانى چېخاردى.

-٢ -

٢. غربت مقصدى ايله حرڪت
بو آجلېق دردى آلدى خسته جانىن،
كى قالمېرىدى شەرەدە گىرمەميش نىن.
خيالىندا تۈزۈق نقشىن چكىرىدى، ١٠
باخېرىدى نقشه، گۈز ياشىن توکۇردۇ.
گۈرنىدە گۈيىدە بىر قوش، گۈز يوماردى،
يازېق گۈز يومماسايدى، پاي اواماردى.
خۇرۇز آدېن اشىيدىسىدە يىدى بىرىيندن،

يئىدىن ايشلىميش ثعلبىيە متى ﴿

چكەردى صىحە قالخاردى يېرىندىن.
مؤذن سىلىتىننە گۆز آچاردى،
خۇرۇزا بىزىدەپ قوش تك اوچاردى.
كىچىننە خاطرىيندىن كۈك فريكلەر،
ائىلە بىل كى اته آرواد يېرىكلىر.

١٥

يوخوسوندا اگر گۈرسە يدى جوجه،
اويانمازدى يوخوسوندان اولۇنچە.
تۇبىوق آدېن يېرى يېرددە يازاردى،
آدېن آلتىن مىن آرشىنجا قازاردى.

باخېب گۈرددۇ اۋەرەك دورمور، پىرپىلدېر،
باغېرساقلار آجىندان برک قېرپىلدېر.
چكىر كۈرلۈق، قېزېشىپەر ھەچ جهاندا،
فرج يۇخدور اونونچۇن اصفهاندا.

أولا بىلمىر نەدن سېسىن، نە يايپىسىن،
گىرىپ بىن دەن حاضرجا طعمە تاپىسىن.

٢٠

باخېب گۈرددۇ آيېق دۆشىمۇش خۇرۇزلار،
اولور گىتىدىكىچە دنيا تۆلکۈيە دار.
بىلە گئتسە داها باش ساخلىيامماز،
عاجز آروادلاربىن حقىن اودامماز.
گەلەر بىر گۈن چۈرك ھەنج دىشلەمزلەر،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

بو دنیادا چالپشماز - ایشله مزلر.
آربقلار اوңدا البت خسته جانى،
یئتیشمز بیر یئرە آھى - فغانى.
بو عالمده سبىلر حاكم اولموش،
سبىلر بىلمەين ظلمتىدە قالپىش.

٢٥

شەھردن چېخدى غربىت مقصدىلە،
بەيم ممکن اولا كندىلدە حىلە.
بو تىزلىكىدە جەهاندا سۆز يايپلماز،
ھله ايندى - ايندى كند اھلى آيپلماز.
بو سۆزلر شەردىن كندە چاتپىجا،
قصاص ئالام تۇيوقلاردان دۈيونجا.

غرض تۆلکۈ گلىب چېخدى كنارە،
دوروب اۆز توتىدو هر سىمنە، دىارە.
ساتپىن آلدى قاناد صرصر يئليندىن،
آلېب سرمىشىنى داغلار سئىليندىن:

٣٠

«- نۇلا يىدى اي قارا بختىم، نۇلا يىدى!
بو چۈلدە بىر سۈرۈ جوجە اولا يىدى.
گۈرەيدىم قىيد - قىيد ايلە ھى گزىرلە،
سۇنالار تك قاباخېمچا اوزورلەر.
تۇتايدىم بىر بىر جىكىگىلەدە يىدىم،

يئىنى دن ايشلىميش ثعلبىيە متنى

يئىيب آلاھىما چوخ شۇكىر ائدەيدىم.
يئىه يدىم بوغالارپىمى بىر بورايدىم،
چكەيدىم قامتىيمى بىر دورايدىم.»
ائشىتىدى غفلتاً چوخ نازلى بىر سىس،
ملاحتلى، خوش آوازلى، مقدس.
قولاق آسىي اوّرە كده بىر صادا،
اولوب عاشق قولاق ياپدى ندايا.
بو سىسلر سمتىنە گىتىدى بىر آزدا،
خۇرۇزلار بانلايپردى آستا آستا.

٣٥

-٣ -

٣. كندە گىريش
گۈرۈندö غفلتاً بىر كند اوزاقدان،
سەچىلدى توم قالاقلاردا ايراقدان.
غم و غصە لباسپىندان سۈپىلدو،
چراگىنا دئىيەردىن ياغ قۇپىلدو.
آياقلارى گلەر - گلمز گىدىردى،
او كندە گىرمەگىنى عزم ائدىردى.
گلىب جولانە قاچدى يۇرتا - يۇرتا،
يامان گۆنده يېتىشىدى لاب گۆن اورتا.
٤٠

٨٧

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

گیریب بیر باعچایا آلدي تؤوشگون،
باخېب گئردو او كندین جىك - بئوككۇن.
گۈزۈ بىردىن ساتاشدى بير خۇروزا
چمندە سالىپش اوز حسنىون بروزا.
نواسى، نغمەسى ناقوسا بنزەر،
قانادىن چىر ائديب طاوسا بنزەر.
گۈزەلىكىدە هماى، ناز كىلىگى قو،
دئير هر لحظە، هر دم قوقولوقو.
اوراقدان گۈرجه گىن آغزى سولاندى، ٤٥
پريشان اولدو، احوالى بولاندى:
«آمان اى گۈن نۇلاردى تئز باتايدىن؟
قارا بختىيم تكىين گۈيىن ياتايدىن.»
گلىپ گزدى او، راحت يئر تاپىنجا،
كى هئىچ كىيم گۈرمە يە خلوت اولونجا.
ھوسدىن قوبىروغۇن لاب مىللەميسىدى،
خورسا گۈزلرىن بىر زىللەميسىدى.
توتوب آرام، فرصت آختارېرىدى،
گئىدە اغيyar، خلوت آختارېرىدى.
گله تئز چولقانى ظلمت جهانه، ٥٠
اولا هنگام، اسرار نهانه.
أوزۇن چىكى سېخىلدى ياخشى گۇددسۇن،

مجال تاپجاق توتوب ظلمتىدە بودسون.
گىئىب گۆندۈز، گىچە گلدى آرایا،
جهان دۇندۇ بۇتون ظلمت سرايا.
خورس دؤنجك گۈزۈ بىردىن ساتاشى،
يازېغىن غم سئلى باشپىندان آشدى.
باخېب گۈرددۇ اجل ياتمىش كمىنه،
قارانلىق چۈككۈ كۈنلۈن گۈنبدىنە. ٥٥
گۈرن ساعت داغېلدى ال - آياغي،
چكىلىدى قورخوسوندان دىل - داماغى.
دىلى گۈرجك توتولدو دوشىدۇ بندە،
دئىهدىن دوشىدۇ بىر جىران كمندە.
چكىشمىش دىزلىرى، رنگى پۇزولمۇش،
باشپىندا هر نه توک وار بىز - بىز اولمۇش.
دېگىردى دىش دىشە، قاچمىشى دىشە،
سۋئايىستىدى دئىيە، توتىموردو انگى.
الىن مەحكم وېرىپ اوستۇن باسىرىدى،
اوّرەك بندالماپىپ، جاخچاخ اسىرىدى. ٦٠
أوزۇن آزدى، اولوب احوالى پۇزغۇن،
قاپاگىندا اجل دورمۇشدو قىزغىن.
نه دورماق حالتى، نه قاچماغا قول،
تاپلىماز اولدو چارە، باغانلىپ يۈل.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

خيال ائتدى قاچا، دوردو يېخبلدى،
اوزاندى بير چوخور يئرده سېخبلدى.
باشپىندان قاچدى عقلى تۆلکۈ گۈرجك،
بوزوشدو بير يئرە پىشىمىش تۇيوق تك.

-٤ -

٤. خوش فرصت

داغېلىمېش خلق مجلس خلوت اولموش،
بو حالت تۆلکۈيە خوش فرصت اولموش.
داها اغيار ايچىندن بير قلم يېخ، ٦٥
عجايىب خلوت اولموش سىس سلم يېخ.
يئرىندىن قاوزانىب قېوراقجا بىردىن،
پىشىكىلر سېچرايان تك داش دىيىندن.
خۇرۇزا گۇپلايىب شىست ايلە توتدو،
يازېق حيوانى بركىن بير چېغىرتىدى.
تىز آلدى آغزىنا يۈللاندى بير باش،
ھوسىن آنلامېرىدى ارخ، دووار، داش.

يازېق حيوان داها اولموشدو محبوس،
دوتوب اوز تۆلکۈيە چۆخ غىمى مأيوس.

يئىدىن ايشلىميش ثعلبىيە متنى ፩

دندى: «- اى تۈلکۈر سلطانى تۈلکى، ٧٠

پلنگە، شىرىھ خاقانلىق سنينكى.

مگر هئچ قورخما يېرسان آلالاھىدان،

نه ايسىتىرسن منىم مظلوم جانپىدان.

اذىت ائتمە حق خضر و الياس،

بۇغولىدوم، چاتلادى باغرىبم، ياواش باس.

ترحىم اىت بۇ مظلومما، فقيره،

سنى آند وئرمىشىم «جىندالىپى پىر».⁵

منه ظلم ائتمە گلمىز ظلم ايشىنە،

ياواش باس كلوهتىن دوشىسقۇن ديشىنە.

٧٥

ترحىم ائيلە آغزىبم اولدو ازواى،

يقيين اؤللام دەدم واى، آخ ننھم واى.

گۈچۈن چۇخلۇر باسپىرسان دىش هوىسىن،

بالان قوربانى يام! دوشىلۇم نفسىن.

نفس من بىسكى چوخ چالدىبم بۇرولىدوم،

قەبىيم باسما جانپىم چېخدى، واى اولدۇم.

عۆممۇر باغىندا ارخىيم قالدىپى ورسىز،

آمان اؤلدۇم فريكلەر قالدىپى ارسىز.

غمىيم طغىان ائدىب جانپىم چالېقلار،

دوشۇبدۇر خاطرىيمە باسمالېقلار.

نفس تىڭ اولدو دوشىلۇم اضطرابە، ٨٠

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

باشپم کۆلەندى، نىن قالدى خرابە.
 آماندېر آى بۇغۇ بورما آ GAM گل،
 هله او ئەمەمىشىم گلسىن سا GAM گل.»
 سىسى دە بىسکى چوخ يالواردى باتدى،
 بوروپ بۇينون ايان تك دىل چخارتدى.
 دئدى تۆلکۆ: «خىالىن گىتمەسىن كچ،
 كى من هەچ كىمسە ايلە اتتمەرم لەج.
 تۆكۆپ بول خرج ائدیب من حاجى اولدو،
 شۆكۆر اولسون كى چوخ دا ناجى اولدو. ٨٥
 خلايىقلەر منه حاجى دېيىرلى،
 مەگر حاجى اولانلار ظلم ائدەرلى؟
 اگر ظلم ائيلەسە حاجى بىرىنە،
 اونتا ملعون دېيىن حاجى يېرىنە.
 زيارت ائيلەين بيت الحرامى،
 خلاف ائتسە، آدبن قويسون حرامى!
 گىچىپ ئەمە منىم شهر ايچەرە دايىم،
 نەھاراً صائماً، واللیل قائم.
 همىشە وعظ، مسجد گۈرمۈشىم من،
 ھم الله تكلىفىن دە بىلىميشىم من.
 سواد اعظم اھلى جاھل اولماز، ٩٠
 بىرى حقى بىلىرسە، باطل اولماز.

شريعەت حق، قيامت حق، اۇلۇم حق،
بو سۆزلىرده يۇخومدور شك، مطلق!

يقيىيمىدىر كى بىزخ وار قاباقدا،
كى بىزخ سەھلىدىر دوزخ قاباقدا.
گۈزۈرم باشى كى دوزخدىن دۇيوبىدور،
اۇلۇم فكرى منى ايشىدىن قفویوبىدور.
گەچىپ اللەنى عمرۇم اولىدو آلتىمىش،
منىم تاي - توشلاربىم قېرىچەرە ياتىمىش.

بۈكۈلمۈش قامتىيم اۇلموش اىكى قات،
گەرەك ائتمىك تدارك قبرە سوقات.

عەمۇر سۇرمۇش اۇلان آتىمىش ياشىپىدا،
گۈنە بنزەر كى اولسون داغ باشىپىدا.

نظر قېل ساققالىما دن دۆشۈبدۈر،
وجودوم قىرىنە شىوهن دۆشۈبدۈر.
گەچىرتىدەم عمرۇمۇ ساققال آغاردى،
قۇلجالماق نفسى خاطىردىن چېخارتدى.

قوجا، اۆز اهلىنە عصيانچى اولسون،
گەرەكدىر ايت كىيمى بېرىنۋو وېرىلىسىن.

دئمە ساققالجىچى دوم آغ اىپكىدىر،
تۈپۈر ساققالپىنا قېلىلى كۈپكىدىر.
منه ايندى خلاف ائتمىك ياراشماز،

٩٥

١٠٠

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

خلاف ائتمم یقین بیل ایشیم آشماز.
منیم ظلام ایله یفح اختلاطیم،
شریعت اهلی یم، وار احتیاطیم.
چېغیرما، آغلاما، چوخ ائتمه شیوهن،
کی هئچ وانح، هئچ کیمه ظالم ائتمه رم من.»

خوروز مایوس باخېب نېققىلداپىرىدى،
يازېق قورخوردو قورخار كن دئىيردى: ١٠٥
«- بو سۆزلىر مطلقاً سىدن يالاندېر،
يالاندېر بىرده اوستۇندن يالاندېر.
گۈزۈم سو اىچمە بىر بو سۆزلىرىنىن،
ياغېر حىلە، شراتت گۈزۈلەينىن.
دىلىنىدە طعن ائدىرسىن بايزىدە،
ولاكن ايشلىرىن بنزىر يىزىدە.

دانىش دوغعرو، دى جايدېرما سۆزۈزىن،
منه، قاج گئىت تانېتىدېرما اوزۇن سن.
سۆزۈن شىرىن، اوزۇن بىس سن ايلاندان،
سويا چوخ سېيھىن چكىمە يالاندان. ١١٠
كى چوخدا سۆزىدە دنیادان گىچىرسىن،
ولاكن قورد كىمى قانىم اىچىرسىن.
آدېن ماللا قويىوب سۆزدۇرمە قاشىن،

يئىدىن ايشلىميش ثعلبىيە متى ﴿

عمل ايسىرلە چۇخ اوپيانما باشپىن.
 اۋزۇن لاتاڭلۇا حُكْمَوْن دئىيرىن،
 يىتيمىن مالپىٰ بىر باش يئىيرىن.
 دوروب ھەرىكەه ايراد توتورسان،
 الیوه دۆشەنى قورد تك اودورسان.»

بۇنو تۈلکۈ اشىيدىجك غىظە گلدى،
 خۇرۇزا گۆزلەرى بركىن بىلدە.

گلىب غىظە چېخىپ عىشى حراما، ۱۱۵
 باشپىندان سالدى چۇخ بىر قاراما،

دارېخدىي حرصىن دىسىلىنى كى: «- بىس!»
 دئدى: «- باغلا دىلىين، اوغالان سىسىن كىس!

اوئنان ھى ھى عجب سۆزلىر دئىيرىن،
 مجال وئردىكىجە ھى جۆكۈلەدە يىيرىن!
 كىباب اولسۇن دىلىين آغزىپىدا يانسىن.

نه سېرتېقسان، اۋزۇنە داش يايپىشىپن.
 من اۋز وئردىيم عجب آزدىن سۆزۈن سن،
 بئله نە سۆزدۈرۈرسن قاش گۈزۈن سن.

آتش بىگى تاواسى كىمىي آلىشىما، ۱۲۰
 داها لال اولگىلىن بىر آز، دانېشىما.

بو ترکىيىن، بو جىمىيىن دىير، بو جانىن،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

سۇزۇنە بىر باخپىن بۇ بى حىيانىن.
ئىچىجە گئر اۇينادپر گۆز ايلە قاشپىن،
ولى شىطان دېيىر دور چېئىنە باشپىن.
اۋزۇن گويا كى چوخ بىلەميش بىلىرسىن،
منه فەھمىن، كمالىن اۋىرىدەرىسن!
گۆيىھە دورام سووواررام تۆكۈرىنى،
سوپارام گۆز آچان واحدا درىنى.
سنە من هر نە ائتىسىم مستحقىسىن، ١٢٥
ائىلە بىلدىن جواب وئرمىزىم حقىسىن؟
قۇلاق وئر جورمۇنو ائىلەم مەدىل،
خلافىن بىر بە بىر اولسىون مسجىل.
ائىلەم تقصىرىنى ثابت اۋزۇنە،
هامىپ عالم تۆپپەرسۇنلار اۋزۇنە.
گناھىن اولماسا هەچ قورخاما بىر دۆز،
دئەمم والله سنە گۆلەن آغىر سۆز.»

خۇرۇز البىھ اوّل چوخ قىزبىشدى،
ولاكىن تۆلکۈ گۈللەنجىك او دوشدو.
تۆكۈرددۇ گۆزلىرىندن هر نە وارى، ١٣٠
مخاطب ائىلەيىردى ظلم كارى:
« - خلافىم وارسا سۇيىلە، بۇينوما قۇمى،

يئىدىن ايشلىميش ثعلبيه متى ﴿

سۇرا دېرناقلارىن سال گۈزلىيم اوى.
خلافىم هر نە اولسا چىكمە پىردى،
كى بۇينوم اينجەدىر قېلداڭ بۇ يېرىدە.»

-5 -

۵. محكىمە قورولور
دئدى تۆلکۈ كى: «— قورتار آغلاماغانپىن،
منه ئابىت افلىپىدور اۋچى گناھىپىن.
بىرىسى: بى ادبىن، ائتمەن سن شىرم،
حىادان عارىسان بىلمىزىن آزرم.
آداملار واركىن هى بۇش حىرىصلنىرسن، ۱۳۵
يالان يئرە دوروب بىر يئر دېشىرسن.
چاغپاراسان تفويوق اۋلەجاق خىردار،
گىلەر بىچارە كىيم بىلمىز نە ايش وار.
دۇتارسان زورلاما هى جوڤلەنرنسن،
جماعت اىچىرە هى شەھوتلەنرنسن.
بۇنە عادتدىرىز اى ملعون دىن سىز!
گۇرۇرسن گۈندە اون آرواد كېيىن سىز.
كېيىن سىز آروادى خالقىن اىچىنە،
بوجور گۇرمىك اۇلۇرموش هانسى دىنە؟

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

١٤٠ چؤل - ائولى عارسىز، ارمەسىز اولوبسان،

حىا آدابىنېن ترکىن قېلىپسان.

ايکىنجىسىن دئىيم بىل: خوردوشون وار!

ائشىتىدىم كى وئريرىسن خلقە آزار.

گىچە هەچ قۇيىموسان ياتسىن خلايىق،

سنه بو هرزەلىك بىلەم نە لا يق.

مەرى اۋز صوتۇنا عاشق اولوبسان؟

كى عالم اھلىنىيى تىنگە سالپىسان.

ظلالىت جادەسىن توتموش گىدىرسن،

ياتان انسانلارى قوشقاو ائدىرسن.

گىچە واختىندا باشلىپسان تىرىنگە،

هارا يلىپسان سالپىسان خلقى تىنگە.

اگر يۇخدۇر شىرات جوهرىنده،

دىلىنە مالك اول، شىش يات ئېرىنده.

اوتنامازسان مەرى سەن دانلاماقدان!

يۇرولمازسان بو ئېرىسىز بانلاماقدان!

اوچۇنچۇسو: ائدىيسن ترک عادت،

كى عادتدىن چېخان تاپماز سعادت.

و شاھلار البت اولماقچۇن مجمل،

قۇيىوب تاج باشىبا اولموش مكىل.

١٤٥ سن اۋز تاجىن نەدن باشدان گۇتۇردۇن،

يئىدىن ايشلىميش ثعلبىيە متى ﴿

چېخېپ زىيىندىن اۋز رسمىين ايتىردىن؟
دىيىنيدە تاج گۇرۇبسىن ھانسى شاھى؟
كىيم عالىمە ئىدىيدىر بۇ گناھى؟
بۇ يۈل بىلدىن ايناندېن اۋز گناھىن،
داها سېرتىلما موقوف ئىيلە لاغىن!»

- ٦ -

٦. مدافعه

خۇرۇز شور - شور آختىدى قانلى ياشلار،
او ظالم تۆلکۆيە سوز بئيلە باشلار:
«- سنىن بۇ سۇزلىرىن لاپ قېرمىزى گۈچ!
نه چارە ئىيلە يىم من تۆك، سىن اولگۈچ.
سنه قۇمى سۇزىلە يىم بىركلەمە كوتاه،
منه باش سۇرتمە، اللەن سال سىن الله. ١٥٥
يازىغېن گلىسىن آيرى فىكرە دۆشمە،
گۈچۈم چاتماز سنه، منه اوجۇشىمە.
گۇتۇر بۇ كىينەنى - بۇغىسى اورەكىن،
بو شىطان داشلارپىن گل تۆك اتكىن.
دايان بىر لحظە اسگىت اضطرابىن،
دىيىم اوندا سنىن بىر - بىر جوابىن.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

دئدین وارد بر ادب ده چوخ قصوروم،
کی اصلا یونخ منیم شرم حضوروم.
جوابین آل چوخ ائتمه داد - بیدار، ۱۶۰
منه وارد دگیل کوکدن بو ایراد.
بنی آدم حیا هئچ ائیله میرلر،
ادب آدابین هئچ واخ گؤزله میرلر.
اولار بیر - بیرلریندن ائیله میر شرم،
نه چین من ائیله بیم اونلاردان آزرم.
گنجه نصفینده من فریادا گلسم،
اوره کدن ناله قبل سام دادا گلسم.
بودور فکریم، دور ای غافل یاتانلار!
اویاقلیق شیوه سین الدن آتانلار...»
دئدی: «- من قوبیرو غومدا و پرمیشام تاج، ۱۶۵
منی طعن اوخلار بنا ائتدین آماج.
بو ایراد بن سنه عصیانی یو خدور،
منه بو مطلبین هئچ دخلی یو خدور.^۵
بو یشدده یو خدو تقصیریم مسلم،
اوزو خلق ائیله بیب خلاق عالم.
گل ایندی قبل اوره ک آیناسپنی صاف،

^۵ بیزیم الیمیزدہ کی نسخہ ده بورادا بیر صحیفہ دوشموشدو، نظره گلیر ایگرمی بیته یاخن ایتیرمیشیک.

يئىدىن ايشلىميش ثعلبىيە متى ﴿

سن الله پىرده چىكىمە، ئايىلە انصاف.
سنه ايندى حالبىم افلىدو مشخص،
منى چۈنلەر باشىپا قىبل مىرخىص.»

-٧ -

٧. شاهد ايسىتەمە

١٧٠ دئدى تۆلکۈ: «- عجب فكر ئايىلە يېرسىن؟
بئلە بىلدىن جوابىمې ئىيىرسىن؟
قولا غىما منىم گىرمىز بى سۆزلىر،
داها يېرىسىز سۆزۆ قېلما مىكرر.
اگر بى سۆزلىر بىر شاهدىن وار،
چاغبىر گلىسىنلە، يېخسا ائتمە اصرار.»

خۇرۇز سىسىنىدى: «اولسون، شاهد ايسىتە،
گىتىررم شاهدىمې باشىپم اۋستە.
بو ساعت بىرچە بى يېرددە توت آرام،
كى من شاهدلەرى ئايىلە يېمىم اعلام.
چاغبىرما، دردىمې كىنە يېتىررم،
١٧٥ سنىن چۈن ايرمى آغ ساققال گىتىررم.
اوچۇ حاجى قالانى كىربلايى،

١٠١

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

خلافیم یوخ، دانپشمام من هاوایی.»

دئدی تۆلکۆ: « عجب سن بینواسان،
نه چوخ حدسیز کلاما مبتلاسان.
منی چوخ اینجیدیرسن نور عینیم!
دانپشىپن بىس كى گىتىدی باش - بئينىم.
بالام! چوخ ائيلەمە سۈزدە تعارض،
فيكىر وئرسن دانپشمازسان تناقض.
بو عنوانى قاباقجا ائيلەدين طرح، ١٨٠
اۋزۇن قېلىدېن ھامى انسانلارى جىح.
بوجور شاهدلرىن نه اعتبارى،
قبول ائتمىك دىگىل شرعىن قرارى.»

خۇرۇز گۇردۇ داها بىر چارەسى یوخ،
دئدی: « بىس اۋزگە اولسا، شاهدىم چوخ.
بىزىم بىو كىندىمېزدە يېز كۆپك وار،
شەدادت امرىنە آرتىق كۆمك وار.»

اشىيدىجىك تۆلکۆ گۆلدۈچىدى قاھ قاھ،
دئدی كى: « مىرھبا بىو عقلە والله.
يقىن بىل دردىنە چارە تاپىلماز، ١٨٥

يئىدىن ايشلىميش ثعلبىيە متى ﴿

بالام قاچ گىت كۈپكىدىن شاهد اولماز.
ساتارلار بىر كوتە ايمانلارپىنى،
سالارلار دوزخ اىچىرى جانلارپىنى.
اوزاقدان بىر نفر يۈلچو گۇرەرلىر،
اونون دالپىجا اۆچ ساعت ھۆرەرلىر.
آتېسىان بىر تىكە كۆتلەن چۈركىدىن،
ائىر حق سىز شەhadلىر اۇرەكدىن.
اودور شاهد كى اۆز ايمانپىن آتماز،
اۇلۇنچە بىلدىيگىن دنيا يَا ساتماز.

١٩٠ خۇرۇز اوندا ائدىب تۆلکۈيە تمكىن،
دئدى: «— شاھدلىرى سن ائيلە تعىين.
نه جور شاهد بويورسان من گتىررم،
بو ساعت دە حضورونا يېتىررم.»

دئدى تۆلکۈ: «— فيكىر وئر سۆز دئىيەندە،
دايانما، بىر نفر گۈندەر بوكىندا،
ائىدە اىككى خۇرۇز حاضر بوقتىدە،
كى اونلار افالمالىي: لال، لومە، اختە.
گلەپ امرىندا ائتسىنلىر شەhadت،
شەhadت قېلسالار تاپىدپىن سعادت.»

-۸ -

۸. اعتراض

۱۹۵ یازپق السیز خوروز قالدی معطل،
تؤکوب یاش بیر باشی اولدو ایکی ال.
باخېب گئرددو بو ایشلر باشا گلمز،
بو گوندە بو دئىنهنلر هئچ دۆزەلمز.
اوژۇندن ال چكىب آچدى دىلينى،
عيان اشتى بۇتۇن درد دىلينى:
«- اۋرەكلر دامىنا قورخو سالپىسان،
سن الله دوغۇرۇ سۈپىلە نە اولوبىسان؟
ستىملە تابىم آرامىم كسىپىسنى،
مەگر سن دارغاسان يَا مەحتىسبىنى؟
۲۰۰ نە دخلى وار سنه، قاھى دىگىلىسىن!
كى بىليه ايشلەر راھى دىگىلىسىن.
مەگر قاھى اولوبىسان يَا افندى،
و يَا مالك سنه تاپشىرىدى كىندى؟
سنى كىيم ائيلەيىب كىندە مباشر،
الىيندە وارسا فرمانىن دور آشىپر.
سنى كىيم بو محالا قېلىدى حاكم،

يئىدىن ايشلىميش ثعلبىيە متى ﴿

هانىپ ھكمۇن؟ منىم سىندىن نە باكېم!
و يَا كىنده كلىتىر، كىدخداسان،
سن آللاد دۇغروسوون دە نە بىلاسان؟
٢٠٥ تارپىنان شىرىمىن اۋلسۇن حق يېلۇ گىت،
الىيمىن عرضەچى وارسا، بىيان ائت.»

بو يۈل تۈلکۈ يامان قاققىلىپ سالدى،
الىين وېرىدى اليىنه قاققا چالدى.
دئدى: «— من امر معروفام جەهاندا،
بو اىشىدە شەھرىتىم وار اصفەهاندا.
خلاف ائتسە بىرى وئرمى جزاسپىن،
اڭدىب تنبىيە، ياندېررام آتاسپىن.
نمازى هر كىيمىن گىتسە قىضايا،
آغاچا باغلارام ساللام بىلايا.
٢١٠ افرووج هر كىيم يىسە دوستاغا ساللام،
توتوب كفارەسىن من اۋىنان آلام.
زناسى هر كىيمىن دۆشىسە عيانە،
يقىن وېررام اونا يېز تازيانە.
بىرىسى خلقە وئرسە آزجا آزار،
اۇنۇ تنبىيە اوچۇن قېللام گرفتار.
و چىخسا كىيمىسە زىينىن معىن،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

اوزهرم باشپې ایت تک بىلدىن.
و ياخېرىسىز خۇرۇز قالدىي معطل،
بوغۇزپىندان باتېررايم بىر قەيىم دىش.
اگر ظالىم الى افلىسايدى بىستە، ٢١٥
يقىينا قالمامىشىدى داش داش اۆستە!»

- ٩ -

٩. الله در گاهىنا يالوار بش
يازېق السىز خۇرۇز قالدىي معطل،
باخېب گۈرددۇ اۆزۈلمۈش چارەدن ال.
قراوول قويىماپىر مرکىز سۈزۈنە،
گئچىب انصافى باخىمېر آغ اۆزۈنە.
تملق ظالمكارە وئىج يىتىرەز،
كۈپك قورساغى سارى ياغ گۈتۈرمىز.
دئىيردى: «- اى خدا رحم ائت آماندېر،
اسىرم دشمنە، حالېم ياماندېر.
اى الله! باشىما قفو چۈخلۈ منت، ٢٢٠
منى بو ظالمكارە قېلما قىسىت.
بو ملعونون بو گۈن آغزېنى باغانلا،
منى آزاد ائله بۇينىمو داغلا.

يئىدىن ايشلىميش ثعلبىيە متى ﴿

روا گۇرمە منى سن بولعىنه،
خلاص ائيلە، آپار سات قول يېرىنە.
بىر عهد ائتدىم علاج اتىسىن بولە،
آياق يالپىن گىندىم من كربلايە.
بو نىر اولسۇن كى گۇنداھ اللى توبە،
گناھىمىدان ائدىم يارب! توبە.
يالان عرض ائيلەسم من قادر الله، ٢٢٥
«دلىكلى داشا»، «پىر محرابىه» والله.
يالان عرض ائيلەسم من بوكلامى،
يو يوم بير لحظەدە من جوت بالامى!»

- ١٠ -

١٠. تعجب

عجب حىرتلى دىر چىخىن قرارى،
ظولوم ايشدىر او توشىمك غىمنى عارى.
بىريسيئە ميسىر ناز و نعمت،
بىريسى آج، چكىر يۆز مين مذلت.
بىريسى چىگىرىپ ياغلى پلودان،
بىريسى دۈيما يېبدېر نان جودان.
بىرىنىن آغزى گۈلمىكن يېغىشماز، ٢٣٠

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

بیریسی درد و محتندن گوئز آچماز.
بیری اطلس تومان گئیمیش داماقلی،
بیری نین بیر تومانی وار یاماقلی.
بیری نین منزلی قصر الکرامه،
بیری حسرت قالپب بیر هیسلی دامه.
بیریسی بیر تیکه قنده تامارزی،
چای ایچمکده بیری قفویمودور آرزی.
بیری جانانپنی چکمیش قوجاغا،
بیریسی اوذلانپب اوذلو فراقا.
بیریسی کؤک دئیهرسن پروریدیر، ۲۳۵
بیریسی بیر سومؤکدؤر بیر دری دیر.
بیریسی نین سؤزو مات ائتمیش عقلی،
بیری یازمېش منیم تک تۈلکۈ نقلی.
بیریسی عالمی ائتمکده تحلیل،
وجودون اشتدىر بير هر يئرده تكميل.
بیری نین شغلی يا غىبىتدى بهتان،
سوزۇ باشدان باشا بوشدور و تارتان.
بیری ظلمو بىلير كفره برابر،
بیری نین ظلم اولوب شغلی سراسر.
بیری بير لشكىرى يالقىزجا قاتلار، ۲۴۰
بیرينه پېخ دئيىيسن باغرى چاتلار.

يئىدىن ايشلىميش ثعلبىيە متى ﴿

بىرىسى نىن آشىپ دولت باشپىندان،
بىرىسى گۈرمە يىب بىر پول ياشپىندان.
بىرىسى باشا قۇيموش تاج شاھى،
بىرىسى باش آچق، يۇخدور كلاھى.

-11-

11. قورتولوش

غرض تۆلکۈ بىر آز گزدى دۇلاندى،
او كىندين گۈركەمىنە دالدالاندى.
دۇلاندېقجا آجىندان باغرى ياندى،
يۈلو قېرىستانا بىردىن دۇلاندى. ٢٤٥
يئىشىدى اىستەدى گئچسین اۋرادان،
أۋزۇن چكسىن او محتتلى سرادان.
خۇرۇز اوندا چكىب مىن آه و افغان،
گۈرۈندەن ياش يېرىنە تۈكۈدۈ آل قان.
ائىله سىس چكىدى سىس دوڭشۇ جەhana،
يئىشىدى نالە يېردىن آسمانا.
أۋزۇندا گۈز ياشپىن ائتمىشىدى انلىك،
و قورمۇش يېردى، گۈيلەردى شىوهنىلىك.
بو ايش تۆلکۈ بىيگى برك فىكرە سالدى،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

تحیر قیدینه بند اولدو قالدی.

۲۵۰ دئدی: «- بو ناله چکمکلر نه دنديرى؟

بو امرین علّتىن گل سؤيله بىلدىر.

قارېشمىش حالتىن، آغلار گۈزۈن وار،

بئله معلوم افولور كىيم بير سۆزۈن وار.»

خۇرۇز آرتىرىدى آھېن كى: «- آمى اوغان!

بو قىرسستانىي غافل گىچمه بوندان،

ياتېيدىر بوردا چوخ قىرتلى خانلار،

قېزىل قاتلا يئر اۆستۈن ايسىلداشلار.

اچل ائنديرمىش آل تخت دن آشاغى،

قارا تۇرپاق اولوب ايندى ياتاغى.

ياتېيدىر بوردا شوكتلى ارهانلار، ۲۵۵

ياتېب آرتىق هامى ئىلچە بىلەنلەر.

ياتېيدىر بوردا ياخشى مەلقالار،

ياتېيدىر بوردا چۈخلۈ كىندا خىلار.

ياتېيدىر بوردا چوخ رعنا جوانلار،

ياتېيدىر بوردا گۈيچك جان آلانلار.

او مرمر سىنەلر چىلپاقجا قالمىش،

قارا گۈز سورمەسى تۇرپاقلار اولموش.

هامى ساكتىجە بو يىرده ياتېپلار،

قوھوم - قارداشلارىن بىر باش آتېپلار.

يئىنى دن ايشلىميش ثعلبىيە متنى ፩

- ٢٦٠
- تماماً آرزېلى، نىسىگىللى دىرلر،
يۇلۇن يۈلچۈلارپىنا گۆز تىكىيىلر.
بو يېردىن قاينيايان چشىمە، آخان سو،
اۋلنلر گۆزلىرى نىن ياشى دېر بولو.
بو ساكت داشلارىپ اسگىكىجە توتما،
مىزار اهلىيىدە كى دردى اونوتما.
بو گۈن سن ياخماسان غىلى مىزار،
ايىنان آند اۋلسۇن او پېرور دىگارا -
اۋلنلە قېرىنە بىر كىيمىسە باخماز،
زىارت قىسىنە هەنج كىيمىسە قاخماز.
- ٢٦٥
- يۇلوم هر يېل دۆشىنە بول دىيار،
ۋئەردىيم فاتحە ساكت مىزارا.
اۇخوردوم صدق اۋز ايلە حمد سورە،
اڭدەردىيم ھەدىيە من اهل قبورە.
نه چارە /ايىدى يۇخدۇر اختيارپە،
يامان كىسمىيىش فلک صىبرىيم، قرارىيم.
گل /ايىدى ھەمت ائت بىر لەحظە گئىتمە،
منى بوردان بئلە ساكت گىچىتىمە.
دئىيب بىر فاتحە سؤليلە دعااسپىن،
اجابت ائت اۋلنلر مدعاسپىن.»
- ٢٧٠
- ائشىتىجىك تۆلکۈ، دوردو قلبى ياندى،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

خوروزدان باش وئەن فعله ایناندی.
قبول ائتدی نصیحت دشمنیندن،
اولوب غافل يامانجا حیله سیندن.
دئیهندە «فاتحه» آغزى آچېلدى،
خوروز الله دئییب بیردن آتېلدى.

اۇ يئرده گۆرددۇ وار بىر سرو آغاچى،
خوروزون دردى نىن اولدو علاجى.
قاچىب سروين بوداغىن مسکن ائتدى،
فن ائتمىش ئالىمە ياخشى فن ائتدى.
غرض الدن گئىدip مجلس پۈزۈلدو، ٢٧٥
گلىن اركك چېخىپ تۇرى باطل اولدو.

بو يۈل تۆلکۈ بئىگىن بندى قېرېلدى،
أۆزۈن يئردن يئرە چىرىپدى چېغىردى.
چكىب سس وايىخىرىپ چالدى اليىندىن،
يۈلۈپ توک سرکە باسمىش سقلىنىدىن.
دئى: «— لا غلاڭ خوروز لىعنتە گلىسىن،
يئمىزدىن فاتحه امواتا وئرسىن.
ائويم ياندې، اۇرەك بندىم قېرېلدى،
يامانجا باشىما خىرە ياخېلدى.

قارا يۇلدا اوْلا يىدى بۇ تقدىس، ٢٨٠

منه لازم دگىلىمىش بۇ تجسس.

قاضىلاندېم، ايناندېم، عابد اوْلۇم،

شرىعت اھلى اوْلۇم، زاھد اوْلۇم.

يامان لفظ ايدى بۇ گلدى دىلييمە،

يالانچىق فاتحە دىكىسىن ئەليمە.»

خوروزا بير باخېب اىگىدى نىچە گۆل،

دئدى: «- تۆلکۈ! تۆك ايندى باشپىنا كۆل.»

دئدى: «- تۆلکۈ! ائويوي حق يېخايدى،

يئيه يىدىن توتجاغىن جانپىن چېخايدى.»

خوروزو سىسلەيىب وايخىرىدى تۆلکى، ٢٨٥

دئدى: «- قالاسپىن سىنىنىكى لە منىمكى.

گۆزۈ دۇنمه، منه حىلە گلىرىسن؟

منىمەدە حىلەمى ياخشى بىلىرىسن.

بۇنو آنلا قصاص عقبا يە قالماز،

بو دردى تۆلکۈ بىيگى قبرە آپارماز.

منى ظالىم! بو رنگىن ئايىلەدى لنگ،

سنه بير چول تىكىيم هر ساپى بير رنگ.

اگر تانرىپى آمان وئرسە اجلدن،

سنى ساللام بير اۋزگە واحدا دىلدىن.

منه بىلدىن يامانجا قوللۇق ائتدىن، ٢٩٠

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

بو حالبما منى بير پولوق ائتدین.
من اؤللم، سن ديرى ساخلا يادپندا،
سنه ماتم تو توم ائز بريادپندا.
فېرىلاچچى! سنه بير اود وېرىم كى،
نااغپالاردا دئسىنلر كيمدى تۈلكى.
گۈرۈم غافل! سنى وېرقىن وبرايدى،
هامېزى چۈمىھەلن دردى قېرايدى.
يانپب گۈيئوردو، دنيا قلبىنە دار،
گۈرەيدىن گۈئىنەمك وار، گۈئىنەمك وار.»

٢٩٥

بتر حرصىندىن اود تو توش يانپردى،
اوردەكدىن هى خوروزا قارقانپردى.
دئىيردى: «— گۈرمەيىدىم بو گۈنۇ كاش،
گله يىدى بير دۆشەيدى باشىما داش.
تو توب صىد ائتدىگىيم چېخدىي اليمدن،
بو محتتىر منه گلدى دېلىمدن.

گۈرۈم اى دىل! جهاندا لال اولا يىپن،
دۆشىۋ بىنە دانپىماقدان قالا يىپن.
سيزە لىنت گله يىدى اى اۇلنلار!
منى سالدىز بلايە تۈن بە تۈنلر.

٣٠٠

بو آغاچى اكەن! روحووا لىنت!
گىتىردىن باشىما بير بئيلە مەخت.

عجب گلمىشىدى راس ياغلى خوروزجوق،
شعوروم اولمادى قالدىن دا اومسق.
ياغى بوللو، اتى دادلى، اۆزۈ كۈك،
دور ايندى مايماق اوغلۇ! گۆز ياشى تۆك.
اويو گۆز، قاز بوخاقلىپ، سورمه دىمىدىك،
سعادتىدە ھىمى، صورتىدە كەھلىك.
جهاندا گۈرمەميسدىم بىر بىلە چاغ،
يامان چېخدىي اليمدن بىر درى ياغ.»
دئىيب آغلاركن ھى گىزدى دۈلاندى، ٣٠٥
پۇزولدو طاقتى، گىئتى، دايىندى.
نه دىزدە طاقتى، نه جاندا تابى،
اورە كەدە شدت ائتدى اضطرابى.
دۈلاندېرى گۆزۈن، ياغدىپى ياشىپ،
قورو تورپاقلار اوستە قۇيدو باشىپ.
قارالدى گۆزلى، احوالىي قارپىشدى،
پۇزولدو حالتى، رنگىدە قاشدى.
وطىندىن چېخماغا چوخ غملەنيردى،
تۆكۈركن گۆزلىينىن ياش دئىيردى:
«- اولوركىن يۇخ گۆزۈمۇ باغلايانىپ، ٣١٠
نه بىرجه اوخشايانىپ، آغلايانىپ.
آتام يۇخدور، آنام يۇخ، قارداشىپ يۇخ،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

باجمین یونخ، بیخدور اوغلوم، یولداشیم یونخ.
اوچورکن بیر منی خاطرلايان یونخ،
باشیمی بیر دیز اوسته هئچ آلان یونخ.
وصیت ائیلهسم بیرجه یازان یونخ،
اوئنده بیر نفر قبریم قازان یونخ.
اگر ایندی وطن ایچره اولا یدیم،
قوهوم - قارداش ایچیندە سازلاناردیم.

٣١٥

آلا ردی طایفامبز اورتایا بیر باش،
باتاردي قارایا قارداش و یولداش.
بیریسی سینهم اوسته ساج تؤکه ردی،
بیری کیپریک ساینچا یاش تؤکه ردی.
چکنده آه، باجم جان جان دئیه ردی،
آنام نذر ائیله بیب قربان دئیه ردی.
بیریسی نعشیم اوسته شال سالاردی،
بیری تئز بیر قازان حالوا چالاردی.
بیری تابوتوم اوسته باش آچاردی،
بیری ماللا دالنچا تئز قاچاردی.
نولا یدی بیر آنام حالم بیله یدی،
اولن چاغدا باشیم اوسته گله یدی.»
بئله آغلبردی، گوژدن یاش تؤکوردی،
ائله هی آهی آه اوستدن چکیردی.

٣٢٠

- ١٢ -

١٢. ياتما تۆلکۆ دالداسېندا قۇزى يئىسىن آصالان سنى

اوزاندى سۆزكى قىلدى خلقى خسته،
كلام دورما يئىگىن گئت مطلب اوسته.

وئرىب تكىيە يئرە دوردو آياغا،

او يئردىن سالالاپ گىلدى آشاغا.

يئىشىدى كۆوشنه يۈرغون آياقلار،

نه گۈرددۇ؟ بىر داماقلى كۈك تۈبۈق وار.

يئىيىدىر بىرى دن، لاب قاز اولوبدور، ٣٢٥

شىشكى تك بوللانپى لاب ساز اولوبدور.

اونو گۈرجىك دوروب تۆلکۆ دايىاندى،

ائله بىيل باختى ياتمىشىدى اوياناندى.

بو يۈل كۆنلۈن قوشۇ پروزا گىلدى،

ھوسلىنىدى سۆمۈكلەر سازا گىلدى.

دئىى: «— بىبە، نه دن سىپدىم، نه يايپىدېم،

شۆكۈر اولسون حاضرجا طعمە تاپىدېم.»

غرض سۆز مختصر، دردىن اونوتدو،

آتېلىدى تىز تۈبۈغۇ باسىدى توتدو.

توتولجاق او تۈبۈق چۈخ قىلدى نالە، ٣٣٠

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

خبردار اوْلمادی کیمسه بو حاله.
بیر آز فریاد ائدیب دوشدو نفسدن،
بیریسی اوْلمادی حالی بو سسدن.
تؤیوق گوردو کی اوْلمور کیمسه حالی،
دئدی آخر دگیل دورماق مجالی.
خیالپنا یئتیشدى بیرجه حیله،
دۇنۇب عرض ائیله‌دی بو خوش دیل ایله
کى: «- اى دۆشكۈنلەر آرخا چېخان قوچ!
پىنگ، آصلاحن و قافلانلار باسان قوچ!
سنین لطفوندە، فضلیندە گۈزۈم وار،
مرخص ائیله‌سن بيرجه سۆزۈم وار.» ٣٣٥
دئدی تۆلکۈ: «- قۇدوق لال اول دانېشما!
دئ يالتاقلانما چوچ يانما، آلېشما،
سسین كس چوچ دا اوْلچىمە اللرىنى،
دئ گل سالما ايشە ياغلىپى دېلىنى.
سسین كس چوچ دا باش - بئينىم آپارما،
سوپيوق قېزلار كىمى گۈلەمە، ايشارما.
منى سالما الله، آلدانمارام من،
داها بوش سۆزلىرى هئچ قانمارام من.
دئمە آجلېق منىم عاغلىپىم آلبىدېر، ٣٤٠
منى ملعون اريين باشا سالېبدېر.

يئىدىن ايشلىميش ثعلبىيە متى ፩

خىال انتدien افزۇنچۇن چارە تاپىدىن؟
ارين آلداتىي، سىن دە تىزجه قاپىدىن؟
گۈپىرسە بىر قارېش اوت قېرىم اۆستىدە،
ارين چېخماز يادېمدان بىسى، كىس دە.
اگر مىن لالە باش وئرسە گۈلۈمىن،
خۇرۇز وېرمىش بو داغ گىتىمىز كۈنىلەن.
دۇشۇندىن سام ئىلى باغرىما اسىدى،
اسىب اود ياندېرپېپ صىرىمى كىسىدى.

٣٤٥

ازۇنۇن مكرايشلىرىن يادېما ساللام،
قصاصىپن من بو گۈننە سىندىن آلالام.
كمالېم ايندىلەر چىخ ياخشى اولموش،
كى باشىپنا گلەن باشماقچى اولموش.
نه سىن قېشقېر، نه تۈك گۈزدىن يېرە ياش،
يئيه جىگىھم سنى ايندى باشباش.
پالان قويىما دالېما او لمدا دوزسوز،
يالاندان قولتوغۇما وئرمە قارپۇز.
نه تۆلکو دۆشكۈزە آرخا چېخاندىپ،
نەدە آصالان و قافلانلار باساندېر.
غرييەم غربىتە دۆشىمۇش او تورموش،
او خوم بىتىمىش، يايىم غەمدەن بۆكۈلمۈش.
بدىن يۇرغۇن، او رەك غەملى، او زۇم آج،

٣٥٠

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

دینچی تک الیم بوشلوقدا محتاج.
نه جاندا طاقتیم نه گوزده نوروم،
نه باشدا هوش، نه کوئنلکومده سروروم.»

نهايت گوج داها قالمبىدى دىزدە،
گلىپ يورغون اوتوردۇ بىر داش اوستىدە.
ديشىن باسىدى، باشىن اوزدۇ او بىردىن،
نه توکىن قۇيىدو قالسىن نه سۆمۈكدىن.

سۆرۈندۇ توڭلۇ چاتدى داغ باشىنا ٣٥٥
گۈزۈ بىردىن ساتاشىدى يۈلداشىنا.
نه گۈرددۇ؟ بىر داش اوستە قورد دوروبىدور،
يتىيم قېزلار تكىن بۇينون بوروبىدور.
چىكىنە نالە داغلار تک گۈرۈلدۈر،
گىئىبىدىر طاقتى جور - جور جورولدور.
نه بىر يۈلداش، نه بىر قارداش، قالىپ تک،
چېخېب توکىن باحالقى ايتلىرى تک.
گۈزۈ ياشلى، الى قويىندا قالمىش،
آجىندان رىنگى ساپ سارى سارالمىش. ٣٦٠
يامان كۈرلۈق چكىب آجلېق الىندىن،
اوزانمىش تۈرپاڭ اوستە ايت گۈنۈندىن.

يئىنى دن ايشلىميش ثعلبىيە متى ﴿

اونو گۈرجىك سئويندى اولدو تسليم،
اوزاقدان بير باش اىگىدى قېلدى تعظم.
اىدىب چوخ جلوه محبوبون گۈزۈنده،
يېخېلدى تۈرپاق اوستە يىددى يېردى.
قاباقجا بير حضوروندا دايىندى،
دالپنجا گلدى باشپىنا دۇلاندى.

گۈرۈب قورد شادىق آخىدى گۈزلىرىندن،
دئدى: «- اهلاً و سهلاً خوش گلىپىسن،
كەفين ياخشى داماغىن چاغ نەدىرسىن؟
اوغول هاردان گلىپ هارا گىتىرسىن؟»
بو يول تۈلكۈ دۆشۈب بير اۋىزگە حالە،
توتار توتماز دىل آچدى بىر مقالە:

«- سلام، دۆشكۈنلە آرخا چېخان قۇچ!
پىنگ، آصلاح و قافالانلار باسان قۇچ!
سنى بىر افعىخ كىمى قۇييموش كمانە،
آتىپ چۈلدن چۈلە ظالام زمانە.

بۇغۇب سىنسىتىدى دائىم خصە، نىسىگىل،
منى اۋز آستاناندا بىر قۇناق بىل.

مصبىيت آتشىيندە بىسکى ياندىم،
سەنین كۈلگىنە گلدىم داللانىدىم.
حضروروندا گەرەك دايىم قالام من،

٣٦٥

٣٧٠

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

محبت کنديرین قارماقلایام من.

بۇتون عالمدن حتماً اال اوزهم من،

دالپنجا كۈلگە تك دايىم گزهم من.»

كىدرلى قورد بو احوالى اشىتىجك،

دوروب اىگىشدى سۆيىر كن سئوينجك:

«- گتىر بىرجه اوپۇم او گۈل اوزۇندن،

بو يانمىش قىلىمە بىر سو سېيم من.

٢٧٥ اوتۇز مىن آفرين، احسنت، احسنت!

يئنه مىن آفرين، نعم الفتى أنت.

اوغول غم ائيلەمە اوّلما مشوش،

مشرف ائيلەدين، دورما گل اىگىش.

قوشوم قۇنلۇ سنه اوّل گۆرنىدە،

خوشوم گلدى هله داغدان ائىننە.

قېزىرقانىمام سنه هر نه وارېم وار،

عازىزىم اى قۇناغىم، نازىنەن يار.

گۆزۈرم ياغىن يەدىرىتسىم من قۇناغا،

يقىنًا خوشىدۇ من غير الحماقى.

٣٨٠ اگر اللى قۇناق گلسە دارېخمام،

بۇلا ساللام ھامېسىن دا كېرىخمام.

قۇناق گلسە، گلەر بوللۇق دالپنجا،

نە بوللۇق، خوشلۇق آيدېنىلىق دالپنجا.

ولاكن خجاتىيم واردپر آ قارداش!
 جانىم چېخسېن اليم بۇشدور، گۈزۈم ياش.
 اليم بۇشدور گلىيىسىن منزلىيمە،
 اۋلۇم من اىستەرم دۆشىمز اليمە،
 نە منزل، بىرجه زحمت چك دە بىر گۇر،
 گلىب بىر باخ قارا ئىردىر قورو يېر.
 ٣٨٥
 منىمچۇن داي دىرىيەمكلىك چىنىدىر،
 دۇداق قالخىمپر دۇداقدان يىندى گۈندۈر.
 نە خوش زادىپر عزىز ائتمك قۇناغى،
 قاباغىنا قۇيىاسان قايقاناغى.
 آچاسان حرمىتىنە آغ لا واشى،
 چاناغا دۈلدۈراسان يارما آشى.

-١٣ -

١٣. آى قۇجا قورد سىنده نەلر وارپىش!
 جوانلىق عالىمىنە شەرىدىم من،
 شرير النفس، يوم الطبع /يدىم من.
 ظلولوم قېلىدېم اوزون ايلرلە آيالار،
 اليمدىن گۈيىلەرە قالخدىي هارا يالار.
 ٣٩٠
 نە چوخ سوتلۇ گىچى، آغ مال چېغىرتىدېم،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

ئىلىين سالمىش اينكلەر قارنى يېرىتىدېم.
آداملار دۆشىدۇلر بىرگەن اخضىرا،
تىپىلىدەم كۆملەر، قۇرىدوم خىرابە.
چۈبانلار باشىنا گىتدىم اۋىيونلار،
سۆرۈلەن آيېرىدىم كۆك قۇرىونلار.
يادېمدا دېرى كى بىر گۈن بىر جوانىن،
اڭلە بىر دىشتىدە من كىسىدەم آمانىن.
اۇنون خطى هله هەنج گلمەمىشىدى،
جوانلىق دان مىرادىن آلاممىشىدى.
٣٩٥ ترجم ائتمەيىب قانپىنى تۈكۈدۈم،
يئتن ساعت باسىپ قارنىنى سۈكۈدۈم.
يئدىم چاتىدىم نەھايىت مەعاما،
گللىپ چېخىدىم داغا، گىردىم بىر داما.
گئىجە گئىچىدى سەحر اۋلادو چېخىپ گۈن،
نە گۈردىم من؟ تو توبىدۇر ياللارى اون.
بو يۈول من يۈز نفر گۈردىم ار - آروات،
دۈلانىپ چۈللەرى درد ايلە قات - قات.
اوغۇل واى نالەسى تو تموش جەھانى،
چىكىپ دردە زەمىنلى ئىسمانى.
٤٠٠ داللىپىنجا گلىن، اوغلان آناسى،
باشىندا قارا، اللە تۈرى حناسى.

يئىدىن ايشلىميش ثعلبيه متنى ፩

جماعت سئل تكين ياللاردان آخدي،
يۇلوركىن ساچالارپىن سىس عرشە قالخدى.
قارېشىدى سىس - سىسە قۇپىدو قىامت،
قىامتىن گۇرۇنلۇ بىر علامت.
اودور توتموش منى ايندى بىر آفات،
گرهك بىر ئەلمىر اۋلسون مكافات.

اوتورماقدان عزىزىيم هەنج ايش آشماز،
بو حالتىدە بىزە ياتماق ياراشماز.

امىدىم واردېر اۋلسون مقدمىن خىر،
گئىدەك روزى دالپىنجا ائيلەيك سىير. ٤٠٥
الىيىدىن توت منى قفووزا آياق اول،
تغافل ائيلىمە اوغلۇم ساياق اول.»

ائتىشىتجىك بىر سۆزۈ تۆلکۈ شاد اولدو،
فيكىرى، غم كندىرىينىن آزاد اولدو.
قا باقىجا اوپىدو قوردون سققلىنىن،
دالپىنجا دوردو ياپېشىدى اليىدىن.

بو يېل قورد اىستەدى دورسون، بېخېلىدى،
تۆكۈركىن ياش اورەكىن نالە قېلىدى.
دئدى: «- جانېمى آلدى ناتوانلىق، ٤١٠

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

بلندن طاقتیم بېخ، آى جوانلېق!
جوانلېق گئتدى اللن داد - بیداد،
داها اولماز بوقلىبىم، خاطرييم شاد.
غرض كى چوخ چالپىشدى، چوخ دىرهشدى،
يامان وضع ايله دوردو يولا دوشدى.
بىر آز يول گىتىدiler بىردن اوذاقدان،
گۈرۈندö بىر ايکى قويروق قاباقدان.
اونو گۈرجك دىزىنە گىلدى قوت،
دئىدى تۈلکۈيە: «- اوغلۇم چىكمە زىمت،
اپسىقلاندى گۈزرم، جانپىم سئويندى، ٤١٥
تئز اول دورما گىدە! قلبىم دئيپىنىسى.»
گۈزه تىلېپ قويروغۇ قويروق گۈتۈردى،
اۋزۇن ده تۈلکۈدن اول يېتىرىدى.

- ١٤ -

١٤. بايرام

يېتىشىدى تۈلکۈ، لەكىن حىكىم ايلە،
باخېرىدى قويروغا چوخ دقت ايلە،
نە گۈردۆ؟ اووجۇ اوردا دام قورموش،
او قويروق بند اولوب دام اۆستىدە دورموش.

٤٢٠

نهايت تۆلکۆيە او قورد بويوردى،
كى: «- بسم الله آ يۈلەش گل گۇرك دى!

٤٢٥

اوغول دورما، دىگىل دورماق زمانى،
يئىيب شىكر ائيلە، گز دۆشكۇن جەنانى.
دايانما دور سۇخول، تىز دۆشلە نازىم!
يئمك گۇردۇن دئمك آرتىق نە لازىم.
دايانما كى الله فرخت دۆشكۇدۇر،
دى گل اوغلان نىيە آغزىن پېشىيدۇر؟
يازىق، ال قول دا قۇينوندا قالىپىدىر،
مگر ايشتەنلى شاختا آلپىدىر؟»
دئدى تۆلکۆ: «- منى توت ايندى مەدور،
منه ايندى يئمك اولماز چو مەدور...
آخى گئچمىشىدە من زور ائيلەميشىدىم،
ھەنج اولمازسا بىر آى افروج دئميشىدىم.
بەگىم حق رحم ائدىپ غەدىن قوتارسىن،
منه محبوبومون وصلىن يېتىرسىن.
شۇكۇر اولسۇن كى ندرىمە يېتىشىدىم،
مقدس قبلەنلى تاپىدىم و دۆشىدۇم.
بو بىر آى صومدان بىر گۈن قالىپىدىر،
نە زىحەت چىكمىشىم، جانپىم آلپىدىر.
بويور سەن مشغۇل اول دۆزىمە منىمچۇن،

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

«افروج آچما» ازونجا دوزمگیمچون.

بو گون توتسام یئته ندریم کماله، ٤٣٠

گره ک ایندی باخان ینگی هلاله.

چاتپید پر گوئیله آهبن فغانین،

یئمکله اولگیان سن نوش جانین.»

بو احوالی اشیتیجک قورد ایناندی،

بو تارتان سوزلری لاب دوغرو ساندی.

قدم قوییحاق بیر اوんだ دوشدو بنده،

دئیهرسن دوشدو بیر جیران کمنده.

سیجیم ترپهندی، قویروق دا آتبلدی،

یازپق قورد واخیر ببرک ناله قبلدی.

باخپ تولکو گؤیه، شوقا گلیردی، ٤٣٥

الین چکدی اوژه شکر ائیله بیردی.

کدهرلی قورد بو احوالاتی گورجک،

دئدی: «- گوئیله نه وار باخدین سوینجک؟»

دئدی تولکو: «- باخپ گوردوم هلال دیر،

یئمک آرتېق منیمچون دای حلال دبر.»

دئدی: «- گورسندي آمی، بايرام هاچاند پر؟

کى بايرام عقدە يە قلى آچاند پر.

دئدی تولکو کى: «- اى نازلی مصاحب،

اولور بايرام، گلنده تله صاحب!»

چتىن سؤز جوڭلر

(نمرەلر بىتلەر اشارەدیر)

٦٧. گۈپلاماق goplamaq [مص.] بىردىن حملە ئىتمىك.
٦٨. پۇلۇك و پۇلۇك pülük ve pülük [ا.] پۇفەمك مصدرىندىن اسمىدیر.
٦٩. نە ياپىسپن yapsın [فـ.] نە ئىتسىن، ئىليلەسىن؟
٧٠. ئىلچە بىلەن bilən [صـ.] عالىم، بىلىجى.
٧١. پۇلۇك و پۇلۇك pülük ve pülük [ا.] مـ. بـير مقدس آد.
٧٢. چىندالىي پىر pir cindalı [ا.] مـ. بـير كـلـيـتـىـن.
٧٣. قـهـيـمـ قـهـيـمـ qəyim [صـ.] برـكـ، مـحـكـمـ، قـايـمـ و اـسـتـوارـ.
٧٤. تـۆـشـقـونـ تـۆـشـقـونـ tövsgün [قـ.] نـفـسـ - نـفـسـ.
٧٥. چـولـقاـنـماـقـ چـولـقاـنـماـقـ çulqanmaq [مـ.] فـورـتـاـ - يـورـتـاـ yorta-yorta [قـ.] يـئـيـيـنـ - يـئـيـيـنـ.
٧٦. دـىـلـ تـكـ دـىـلـ چـېـخـارـتـماـقـ ilan tek dil [صـ.] بالـمارـماـقـ، التـماـسـ ئـيـلـهـمـكـدنـ كـنـايـهـدـىـرـ.
٧٧. سـوـادـ اـعـظـمـ سـوـادـ اـعـظـمـ səvad-e ə'zəm [ا.] مـ. ان بـئـيـوـكـ شـەـھـرـ، يـاشـاـپـشـ منـطـقـەـسـىـ.
٧٨. مـيلـلـەـمـكـ مـيلـلـەـمـكـ milləmək [مـ.] دـىـكـلـتـمـكـ.
٧٩. دـنـ دـۆـشـمـكـ دـنـ دـۆـشـمـكـ dən düşmək [صـ.] سـاقـقـالـىـنـ تـۆـكـلـىـنـدـىـ دـنـ بـنـزـمـ بـىـرـ آـغـارـاتـىـ.
٨٠. چـولـقاـنـماـقـ چـولـقاـنـماـقـ çulqanmaq [مـ.] بـارـچـالـامـاـقـ، تـىـكـلـمـكـ.
٨١. تـۆـشـقـونـ تـۆـشـقـونـ tövsgün [قـ.] فـارـسـجـاـياـ «ـگـنـبـدـ» فـورـمـاسـپـنـداـ گـيـرـمـيـشـدـىـرـ.
٨٢. جـاخـجـاخـ اـسـمـكـ جـاخـجـاخـ اـسـمـكـ caxcax əsmək [صـ.] مـ. تـىـتـرـهـيـهـ - تـىـتـرـهـيـهـ اـسـمـكـ.
٨٣. بـىـرـ قـلمـ بـىـرـ قـلمـ bir qələm [صـ.] بـىـرـ كـيمـسـهـ.
٨٤. قـېـورـاقـجاـ قـېـورـاقـجاـ qıvrıraqça [قـ.] قـېـرـاقـجاـ، سـرـعـتـلـهـ.
٨٥. لا تـاـكـلـوـاـ لا تـاـكـلـوـاـ la tə'kolu [ا.] يـئـمـهـيـنـ.

محمّد باقر خلخالي و تعلبيه

۱۱۸. سپرتیق sirtiq [ص.]. چوخ اۇزۇ، طلبكار و دالاشقان آدام.	۱۱۹. سۆزدۇرمك süzdürmek [ص.]. گۆزلرى قىيىب باخماق.
۱۲۰. هر نه واري hər nə بوتون وارلىغى، جوهرى.	۱۲۱. گۆزلرى اويماق oymaq [ص.]. مەر، گۆزلرى حدقەدن چېخارتماقلا آدامى كۈزىتىمك.
۱۲۲. آزرم azərm [ا.]. شرم و حيا.	۱۲۳. جوفلنمك cuflənmək [ص.]. جنسى علاقە يە گىرمك، جوتىشىمك.
۱۲۴. چول اولۇ eyli [ص. مى.]. گەزەن، اۋون بىزار / اردم ardəm [ص. مى.]. فضىلت، لياقت.	۱۲۵. قوشقو quşqu [ا.]. شىك و شىبه.
۱۲۵. زى ziyy [ص.]. گىئىم طرزى، پالتار فورمالى.	۱۲۶. شىشىپ ياتماق şisib yatmaq [ص. مى.]. لال - دىنمز اولماق.
۱۲۶. بو يول yol bu [ق.]. بو دور، ايندى.	۱۲۷. اوڭچۇن دەركىمك oñgçün dərkim [ص.]. قېرىخى آلتى، دىليكلرىن باش قېرىخماق اوچۇن ايشلىتىيى ئالت.
۱۲۷. دارغا darğa [ا.]. نظمىيە ايشلىرىنى قارايانا باش قېرىخماق اوچۇن ايشلىتىيى ئالت.	۱۲۸. اوچۇشىمك oçüşmek [ص.]. دالاشماق، باش باشا قويىماق.
۱۲۸. تەنافس tənäfəs [امص.]. بىر - بىرى ايلە اختلافا دۇشمك. تەنافس tənäfəs [امص.]. ايکى شى و حدادىنىن بىر - بىرى ايلە خىدا اولىماسى.	۱۲۹. سەرەتلىق sərətlik [ص.]. بىر - بىرى ايلە اعتبارдан سالماق و عادلىنىن ايراد ائتمك.
۱۳۰. جەر cərh [امص.]. بىرى نىن شاھدىلىگىنىي ۱۳۱. گۆزلرى اويماق oymaq [ص.]. مەر، گۆزلرى حدقەدن چېخارتماقلا آدامى كۈزىتىمك.	۱۳۱. جەر cərh [امص.]. بىر - بىرى ايلە اعترافا دۇشمك.
۱۳۱. مەر mərhəbə [ش. جم.]. احسن، آفرين.	۱۳۲. جوبلەنمك cuflənemək [ص.]. جنسى علاقە يە گىرمك، جوتىشىمك.
۱۳۲. آتالار سۆزۈ: كۆپكىن شاهد اولماز.	۱۳۳. چول اولۇ eyli [ص. مى.]. گەزەن، اۋون بىزار / اردم ardəm [ص. مى.]. فضىلت، لياقت.
۱۳۳. آتالار سۆزۈ: شاهد ايمانبىنى آتماز.	۱۳۴. قوشقو quşqu [ا.]. شىك و شىبه.
۱۳۴. تمكىن təmkin [امص.]. اطاعت، بويروغۇ قبول ائتمك.	۱۳۵. شىشىپ ياتماق şisib yatmaq [ص. مى.]. لال - دىنمز اولماق.
۱۳۵. فيكىر وئەركىمك fikir vermək [ص. مى.]. دقت ائتمك.	۱۳۶. زى ziyy [امص.]. گىئىم طرزى، پالتار فورمالى.
۱۳۶. لومە tūma [ص.]. قويروق سوز.	۱۳۷. جوبلەنمك cuflənemək [ص.]. جنسى علاقە يە گىرمك، جوتىشىمك.
۱۳۷. آتالار سۆزۈ: بىر باش ايکى ال اولماق، بدېختىلىكىن كاتايەدىر.	۱۳۸. چول اولۇ eyli [ص. مى.]. گەزەن، اۋون بىزار / اردم ardəm [ص. مى.]. فضىلت، لياقت.
۱۳۸. اوزۇندىن ال چىكمىк özündən el çəkkmək [ص. مى.]. ياشايىشىدان دۇيماقдан كاتايەدىر.	۱۳۹. قوشقو quşqu [ا.]. شىك و شىبه.
۱۳۹. دارغا darğa [ا.]. نظمىيە ايشلىرىنى قارايانا يېرىنин يېتىرىن مىزدۇ مامور / محتسب mühtəsib [ا.]. شرعى حكملىرىن اجراسىپنى تفتىش ائدىن دولت مامورو.	۱۴۰. شىشىپ ياتماق şisib yatmaq [ص. مى.]. لال - دىنمز اولماق.
۱۴۰. ايرمى irmi [ا.]. تېرىز شىوه سىينىدە اىگىرمى سۆزۈنون قىسمالىشىدىر.	۱۴۱. جەر cərh [امص.]. بىر - بىرى ايلە اعترافا دۇشمك.

چتین سؤزجۇڭلار

۲۳۱. داماڭلى: [صـ]. حرمـت علامـتى اوـلاراق، تـورك بـئـيـپـيـكـلـيـنـه وـئـرـيلـنـ لـقـبـ، ثـرـوتـ وـ قـرـتـ صـاحـبـىـ.
۲۳۲. هيـسـلىـ: [صـ]. توـسـتـوـدـنـ قـارـالـمـبـشـ كـهـنـهـ دـامـ - دـاشـ وـ اـنـوـ.
۲۳۳. تـامـارـزـىـ: [صـ]. حـسـرـتـ.
۲۳۴. پـورـوىـ: [صـ]. دـقـتـلـهـ وـ جـيـتـلـهـ يـئـيـشـنـ دـيرـيـلـنـ بـيـتـگـىـ، حـيـوانـ وـ اـنـسـانـ.
۲۳۵. تـارـقـانـ: [صـ]. بـوشـ، مـعـانـسـبـ وـ هـئـجـ بـيرـ اـيـشـينـ درـدـيـنـ دـيـگـمـهـ بـينـ سـؤـزـ.
۲۳۶. قـاتـلـامـاقـ: [صـ]. غالـبـ اـولـماـقـ، مـوـفـقـيـتـ كـسـبـ اـئـدـمـكـ، غـلـبـ چـالـماـقـ.
۲۳۷. دـالـدـالـانـمـاـقـ: [صـ]. مـقـصـدـهـ يـئـيـشـمـكـ اوـچـونـ بـيرـ شـئـىـنـ، مـحـلـيـنـ وـ يـاـ خـودـ آـدـامـبـنـ هـنـدـهـوـرـيـنـدـ گـيـزـلـنـمـكـ. / گـوـرـكـمـ: گـوـرـوـنـوـشـ، قـيـافـهـ، مـنـظـرـهـ.
۲۳۸. مـحـنـتـلـىـ سـراـ: [ترـ. وـصـ]. عـذـابـ - اـذـيـتـىـ، آـغـرـىـلىـ - آـجـبـىـ يـاشـاـپـىـشـ بـئـرىـ.
۲۳۹. اـنـلىـكـ: [لـ]. بـرـ - بـهـزـكـ. / اـنـلىـكـ - كـيـرـشـانـ: [لـ]. مـرـ. مـخـتـلـفـ بـهـزـكـ آـتـلـرـىـ، آـرـوـادـلـارـبـنـ اـسـتـفـادـهـ اـئـتـدـيـگـىـ مـصـنـوـعـىـ گـوـرـهـلـىـشـدـىـرـىـجـىـ شـئـىـلـرـ.
۲۴۰. قـارـېـشـبـىـشـ حـالـتـ: [ترـ. وـصـ]. رـوـحـىـ بـوـزـغـونـلـوقـ دـئـمـكـدـىـرـ.
۲۴۱. اـفـنـدىـ: [صـ]. حـرـمـتـ عـلامـتـىـ اوـلـارـاقـ، تـورـكـ بـئـيـپـيـكـلـيـنـهـ وـئـرـيلـنـ لـقـبــ، ثـرـوتـ وـ قـرـتـ صـاحـبـىـ.
۲۴۲. مـباـشـirـ: [لـ. صـ]. مـالـكـ اوـچـوـنـ فـعـالـيـتـ اـنـدـيـبـ اوـنـونـ مـالـىـ اـيـشـلـرـىـنـىـ سـلـقـهـ سـهـمانـاـ سـالـبـ، رـعـيـتـرـلـهـ مـالـكـىـنـ عـلـاـقـهـلـرـىـنـىـ تـنظـيمـ اـئـيـبـ، اوـنـلـارـاـ نـظـارـتـ اـئـدـنـ كـيـمـسـهـ.
۲۴۳. كـلـنـتـرـ: [لـ. كـلـانـتـرـ، كـشـيـكـچـىـ، گـوـدـوـكـچـ، اـنـظـامـ وـ آـسـايـشـ قـورـوـمـاـغـاـ مـأـمـورـ].
۲۴۴. تـارـىـ: [لـ. جـالـلـهـ]. «تـانـرىـ» سـؤـزـنـونـ تـبـرـيزـ شـيـوهـسـىـ / عـرـضـهـچـىـ: تـبـرـيزـ شـيـوهـسـىـنـدـهـ، شـكـاـيـتـچـىـ، عـدـلـيـهـ اـصـطـلـاحـىـ دـىـرـ.
۲۴۵. بوـيـولـ yolـ: [قـ]. تـبـرـيزـ شـيـوهـسـىـنـدـهـ بوـ دـفـعـهـ، بوـ كـرـهـ.
۲۴۶. وـئـجـ: [لـ. فـايـداـ / قـورـسـاقـ]: qursaqـ: [لـ. باـغـرـسـاقـ. آـتـالـارـ سـؤـزـوـ: كـئـپـكـ قـورـسـاغـىـ سـارـيـ يـاغـ گـوـتـوـرـمـزـ].
۲۴۷. لـعـينـ: [لـ. آـلـلـهـبـنـ لـعـتـتـىـنـهـ گـلـمـىـشـ، قـارـقـىـنـمـىـشـ كـيـمـسـهـ].
۲۴۸. يـوـيـوـمـ جـوـتـ بـالـامـىـ cutـ: yuyumـ cutـ اوـشـاـقـلـارـبـنـ كـفـنـ وـ دـفـنـ اـئـمـكـدـنـ كـنـايـهـ دـىـرـ.
۲۴۹. اوـتـوـشـمـكـ: [صـ]. بـيرـ - بـيرـىـ اـيـلـهـ آـواـزـ اوـخـومـاـقـ.
۲۵۰. چـيـگـرـىـمـكـ: [صـ]. دـويـوبـ، يـئـمـكـدـنـ اوـسـانـمـاـقـ.

﴿ محمدباقر خلخالی و ثعلبیه

٢٨٧. قصاص qisas: [إ]. بیر آدام اولدۇرمۇش يا خود بیر شخصه بىدن خسارتى يېتىرمىش كىيمىسىن جىراسىپ. / عقباً: [إ]. آخرت.
٢٨٨. چول çul: [إ]. بیر نوع پالتار.
٢٩٥. فارقانماق qarqanmaq: [مص.]. فارقىش ائتمك.
٢٩٩. تۇن بە تۇنلەر tün bə tünler: [تر. إ]. گۈزىگۈزىلار، لunte گۈمىشلەر.
٣٠١. اومىسۇق umsuq: [إ]. تامازىپ و بىر شئى الدە ائتمەمكىن تۈرەن حىرت.
٣٠٢. مايماق maymaq: [مص.]. آخماق، بئىنى بۇش.
٣١٥. قارايا باتماق qaraya batmaq: [مص.]. باشدان آياغا قدر قارا گىئىنلىك، ياس و ماتملە علاقىددار.
٣٢٥. بوللانماق bullanmaq: [مص. مر.]. اتلى - جانىي اولماق.
٣٤٦. أتالار سۆزۆلۈر sözüllürlər: atalar: باشىنا گىلەن باشماقچىي اولمۇش.
٣٤٨. دالىنا پالان قويىماق dalina palan: [كت.]. حىلە ائتمەمكىن و آدانماقدان كىنایىدىر. قۇلتۇغا قارپىز وئرمك qoltuga qarpiz vermek: [كت.]. تملق ائتمەمكىن كىنایىدىر.
٢٥٥. اره نلر erenler: [إ. ج.]. اولىاء الله، عارفلەر، واصللەر. انلجه بىلين bilen: [ص. مر.]. جماعتين باش بىلينى.
٢٥٦. مەلقا məlqa: [ص.]. آى اوزلا.
٢٥٧. رعنا rə'na: [إ. ص.]. خوشقد - قامتلى، گۈزل و گۈيچك.
٢٥٨. چىلىقجا cılıpqaca: [ق.]. لوتجە، عريانجا.
٢٦٢. اسگىكىجە توتماك asgikce tutmaq: [ص. مر.]. باھالىي سايماق، قدر - قىمتىنى آشاغى سالماماق.
٢٦٦. اهل قبور ahl-e qobur: [إ. مر.]. قبرستاندا ياتان اولۇلر، اورادا تۈرىغا تاپشىرىلمىش كىيمىسىلەر.
٢٦٩. اجابت icabot: [امص.]. جواب وئرمك، قبول ائتمك، اىستەگى بىگەنمك.
٢٧٤. فن ائتمك fən etmek: [ص. مر.]. كلک ايشلىتمك.
٢٧٥. مجلسى pozuldu: [ص.]. [جملە]. بىر يېرە يېغىشانلارين داغلىشىمىسى.
٢٧٧. وايخېرماق vayxırmaq: [ص.]. اينجىمك، نالە ائتمك. / سىركە sirke: [إ.]. تۆكلىرىن آراسىندا، بىت آدلى زيان وئرىجى و قان سۇرۇچۇ حىشرەنин تۆخومو.
٢٧٨. لاڭلاڭ laglag: [ص.]. چۈخ دانپىشان، بۇش بوغاز، ناققال، آغزىنا گىلەنى دانپىشان.

چتین سؤز جوکلر

شیرالنفس شیرالنفس	nərəfs	شیرالنفس شیرالنفس	şərir-o	شیرالنفس شیرالنفس	şərir-o	باھالبىق ايتلىرى باھالبىق ايتلىرى	itləri	باھالبىق ايتلىرى باھالبىق ايتلىرى	bahalıq
بدجنس، ذاتي بدقق.						وھىءىچىدەن قودۇلماشمىش، هر شىئى		وھىءىچىدەن قودۇلماشمىش، هر شىئى	
٣٩٠. يېليل سالمىش salmış	yelin	٣٩٠. يېليل سالمىش salmiş	yelin	٣٩٠. يېليل سالمىش salmiş	yelin	يىمەگە حاضر وضعىتى دە اۋلان ايتلىرى.		يىمەگە حاضر وضعىتى دە اۋلان ايتلىرى.	
بۇزىلو.		بۇزىلو.		بۇزىلو.		اھلا و سەھلە	səhlən	اھلا و سەھلە	əhələn
٣٩١. كۈم كۈم	küm	٣٩١. كۈم كۈم	küm	٣٩١. كۈم كۈم	küm	جەم.] عەبرىلدە اوزار يۈلەرداڭ گۈمىش مسافر و		جەم.] عەبرىلدە اوزار يۈلەرداڭ گۈمىش مسافر و	
خطى گەلمك خطى گەلمك	gəlmək	خطى گەلمك خطى گەلمك	gəlmək	خطى گەلمك خطى گەلمك	gəlmək	قۇناقلارا خوش احوال روحىيە آشپىلاماق اوچۇن		قۇناقلارا خوش احوال روحىيە آشپىلاماق اوچۇن	
جوان اوغلانلاربىن اركىلىك علامتى اولاراق		جوان اوغلانلاربىن اركىلىك علامتى اولاراق		جوان اوغلانلاربىن اركىلىك علامتى اولاراق		ايىشلەدىلن، حرمەتلى آققىش و اۆزون نسبت		ايىشلەدىلن، حرمەتلى آققىش و اۆزون نسبت	
اوست دۇداغىنىدا تۈكۈلى يىتمىك.		اوست دۇداغىنىدا تۈكۈلى يىتمىك.		اوست دۇداغىنىدا تۈكۈلى يىتمىك.		افادەسى.		افادەسى.	
٤٠٦. تغافل تغافل	təğaful	٤٠٦. تغافل تغافل	təğaful	٤٠٦. تغافل تغافل	təğaful	قارماقلاماق qarmaqlamaq	[مە.]	قارماقلاماق qarmaqlamaq	[مە.]
معلومات سېزلىغا ئىظاھەر اشىمك.	sayaq	معلومات سېزلىغا ئىظاھەر اشىمك.	sayaq	معلومات سېزلىغا ئىظاھەر اشىمك.	sayaq	الماق، چىڭ وورماق.	/ kəndir	الماق، چىڭ وورماق.	/ kəndir
[ص.]: آپقى، هوشلى - باشلى اولماق.		[ص.]: آپقى، هوشلى - باشلى اولماق.		[ص.]: آپقى، هوشلى - باشلى اولماق.		كىندىر كىندىر		كىندىر كىندىر	
٤٢١. آتالار سۈزۈ sözü	atalar	٤٢١. آتالار سۈزۈ sözü	atalar	٤٢١. آتالار سۈزۈ sözü	atalar	سەن نە	ne'məl	سەن نە	fəta
دای نە دىئمك!		دای نە دىئمك!		دای نە دىئمك!		ياخشى جومىرىدىن!		ياخشى جومىرىدىن!	
٤٢٨. صوم sum	[ا]	٤٢٨. صوم sum	[ا]	٤٢٨. صوم sum	[ا]	قېزىپقانماق qızırqanmaq	[مە.]	قېزىپقانماق qızırqanmaq	[مە.]
٤٣٠. يېنگى engi	[ص.]	٤٣٠. يېنگى engi	[ص.]	٤٣٠. يېنگى engi	[ص.]	قىيسقانماق، اسىرگەمك، بىر شىئى باغېشلەماق		قىيسقانماق، اسىرگەمك، بىر شىئى باغېشلەماق	
يارىم دايەھوئى آيىن مختلف شىكىللەينىن بىرى،		يارىم دايەھوئى آيىن مختلف شىكىللەينىن بىرى،		يارىم دايەھوئى آيىن مختلف شىكىللەينىن بىرى،		اوچۇن آغىزىماق و ارىنېمك معناسىپىندا اۋلان		اوچۇن آغىزىماق و ارىنېمك معناسىپىندا اۋلان	
نېجوم حادىثەسى.		نېجوم حادىثەسى.		نېجوم حادىثەسى.		قېزىپقانماق مصدرىنەن.		قېزىپقانماق مصدرىنەن.	
٤٣٣. بىر اوندا onda	bir	٤٣٣. بىر اوندا onda	bir	٤٣٣. بىر اوندا onda	bir	يابىلماماق kirixmaq	[مە.]	يابىلماماق kirixmaq	[مە.]
سېچىم sicim		سېچىم sicim		سېچىم sicim		اشتباھ اشىمك، گىچىلەنېپ قالماق.		اشتباھ اشىمك، گىچىلەنېپ قالماق.	
٤٣٤. وايخېرماق vayxırmaq		٤٣٤. وايخېرماق vayxırmaq		٤٣٤. وايخېرماق vayxırmaq		اشتباھ اشىمك، گىچىلەنېپ قالماق.		اشتباھ اشىمك، گىچىلەنېپ قالماق.	
[ص.]: اينجىمك، اذىت چىكمك.		[ص.]: اينجىمك، اذىت چىكمك.		[ص.]: اينجىمك، اذىت چىكمك.		تىز - تىز رىنگ عوض ائدىن معین مادى مقصىدلر		تىز - تىز رىنگ عوض ائدىن معین مادى مقصىدلر	
اوچۇن هر نوع اخلاق و حرکىتى دە اۋلان.		اوچۇن هر نوع اخلاق و حرکىتى دە اۋلان.		اوچۇن هر نوع اخلاق و حرکىتى دە اۋلان.		تىز - تىز رىنگ عوض ائدىن معین مادى مقصىدلر		تىز - تىز رىنگ عوض ائدىن معین مادى مقصىدلر	

Hüseyin Düzgün / Əliriza Oxtay

MƏHƏMMƏD BAĞIR XALXALI

və

SƏ'LƏBİYYƏ

Düzənləyən:
Məhəmməd Dāvəryar

Təkderəxt Yayınları
Tehran – ۱۳۹۰